اشاریہ مکاتیبِ اقبال

مرتبہ

صابر کلوروی

اقبال اکادمی پاکستان

۱۱۶- میکلوڈ روڈ ○ لاہور

ناشر ———— پروفیسر محمد منور
ڈائرکٹر اقبال اکادمی پاکستان
۱۱۶۔ میکلوڈ روڈ۔ لاہور

مطبع ———— زرّین آرٹ پریس، ریلوے روڈ۔ لاہور

نگرانِ طباعت ———— فرخ دانیال

طبع اوّل ———— جنوری ۱۹۸۴ء

تعداد ———— ۱۱۰۰

قیمت ———— ۳۰/- روپے

انتساب

استاذ محترم ، عبدالرشید ، (بالاکوٹ) کے نام
جن کی شاگردی میرے ادبی شوق کے لئے تازیانہ
ثابت ہوئی خدا ان کے درجات بلند کرے۔

صابر کلوروی

؎ حال ایجوکیشن ایڈوائزر وزارت تعلیم اسلام آباد۔

فہرست

اشاریہ مکاتیب اقبال

مجموعوں کی زمانی ترتیب اور مختصرات

یہ اشاریہ مکاتیب اقبال کے درج ذیل مجموعوں پر مشتمل ہے۔ اشاریے میں مکاتیب کے ان مجموعوں کا نام درج کرنے کے بجائے مخصوص علامت استعمال کی گئی ہے جن کی تفصیل درج ذیل ہے۔ اس علامت کے بعد کا عدد متعلقہ مجموعے کے صفحے کو ظاہر کرتا ہے۔

مثلاً: صحیفہ ۱۷۵ کا مطلب یہ ہے کہ زیر نظر خط صحیفہ اقبال نمبر ۲ کے صفحہ ۱۷۵ پر موجود ہے۔ ڈار ۲۰۱ Letters & writings of Iqbal کے صفحہ ۲۰۱ کو ظاہر کرتا ہے

نمبر شمار	نام مجموعہ	مرتب	سنہ اشاعت	تعداد خطوط	مختصرات
۱	شاد اقبال	ڈاکٹر محی الدین قادری	۱۹۴۲	۴۹	شاد
۲	نوادر اقبال (صحیفہ اقبال نمبر ۲، ۱۹۴۳)	عبداللہ قریشی	۱۹۴۳	۵۰	صحیفہ
۳	خطوط اقبال بنام جناح (اردو)	ترجمہ جمیل الدین ہاشمی	۱۹۴۳	۱۳	جناح
۴	اقبال نامہ، جلد اول	شیخ عطاء اللہ	۱۹۴۴	۲۹۱	عطا اول
۵	اقبال از عطیہ بیگم (اردو ترجمہ)	عبدالعزیز خالد	۱۹۴۷	۱۰	عطیہ
۶	اقبال نامہ جلد دوم	شیخ عطاء اللہ	۱۹۵۱	۱۲۷	عطا دوم
۷	مکاتیب اقبال بنام خان محمد نیاز الدین	بزم اقبال	۱۹۵۴	۷۹	نیاز
۸	مکتوبات اقبال بنام نذیر نیازی	نذیر نیازی	۱۹۵۷	۱۲۹	نیازی

نمبر شمار	نام مجموعہ	مرتب	سنہ اشاعت	تعداد خطوط	مختصرات
۹	انوار اقبال	بشیر احمد ڈار	۱۹۶۷	۱۸۱	انوار
۱۰	Letters & writings of Iqbal	بی اے ڈار	۱۹۶۷	۱۹	ڈار
۱۱	مکاتیب اقبال بنام گرامی	عبداللہ قریشی	۱۹۶۹	۹۰	گرامی
۱۲	خطوط اقبال	رفیع الدین ہاشمی	۱۹۷۶	۱۱۰	خطوط
۱۳	Letters of Iqbal	بشیر احمد ڈار	۱۹۷۸	۱۵	Letters

دیگر رموز و اختصارات

ؤ ــــ یہ خط انگریزی میں لکھا گیا۔

ت ــــ یہ اردو ترجمہ ہے

ل ــــ لاہور

ہ ــــ اس خط کی تاریخ راقم نے متعین کی [اشاریہ ک]

ہہ ــــ اس بلا تاریخ خط کی تاریخ مجموعے کے مرتب نے خود دریافت کی [اشاریہ ۱۱]

ف ــــ فارسی

ع ــــ عکس محفوظ علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی اسلام آباد
اصل محفوظ اقبال اکیڈمی لاہور

پیش لفظ

علامہ اقبال کے خیالات کے تدریجی انقلاب اور ذہنی سرگزشت کی گمشدہ کڑیوں کی تلاش علامہ کی شخصیت اور فکر کے مطالعے کا سب سے دلچسپ پہلو ہے۔ علامہ خود اس موضوع پر لکھنا چاہتے تھے[1] لیکن انہیں اس کی مہلت نہ ملی۔ اس میں کوئی شک نہیں کہ علامہ اقبال کے مکاتیب اس ضمن میں اہم ماخذ ہونے کی حیثیت سے اس ضرورت کو کسی حد تک ضرور پورا کرتے ہیں لیکن یہ ہماری بدقسمتی ہے کہ امتداد زمانہ کے ہاتھوں علامہ کے بے شمار مکاتیب ضائع ہو گئے پھر بھی اب تک مکاتیب اقبال کے ۱۴ مجموعے منظر عام پر آ چکے ہیں جن میں ۱۱۸۳ خطوط شامل ہیں۔ اقبال کے سیرت نگاروں نے اس ذخیرے سے بھرپور استفادہ کیا ہے اور یہ حقیقت ہے کہ علامہ کی زندگی کے بعض گوشے پہلی بار مکاتیب کے ذریعے ہی منظر عام پر آئے۔

ضرورت اس بات کی تھی کہ مکاتیب اقبال کے اس ذخیرے سے بھرپور فائدہ حاصل کرنے کے لئے ایک جامع اشاریہ ترتیب دیا جائے تاکہ علامہ کے افکار، شخصیت اور ذہنی ارتقا کو سمجھنے میں مدد مل سکے اور ان اغلاط کی بھی نشاندہی ہو سکے جو مرتبین کی کوتاہی کی وجہ سے مکاتیب میں در آئی ہیں۔ اشاریے کا تفصیلی تعارف درج ذیل ہے۔

اشاریہ (۱) موضوعات کا اشاریہ ہے۔ علامہ کے ۱۱۸۳ مکاتیب میں جن جن موضوعات پر اظہار خیال ہوا ہے وہ اس اشاریے میں الفبائی ترتیب سے درج ہیں۔ بعض موضوعات

[1] ۔ ملاحظہ کیجئے خط بنام سید سلیمان ندوی محررہ ۱۰ اکتوبر ۱۹۱۹ء مشمولہ اقبال نامہ اول ص ۱۰۷، اور خط بنام حضرت مولانا حامد سعید بدایونی محررہ ۱۰ دسمبر ۱۹۱۹ء مشمولہ اقبال نامہ اول ص ۴۲۶۔

کسی بڑے موضوع کی ذیل میں درج کئے گئے ہیں تاکہ محققین کو ایک ہی عنوان کے تحت علامہ کے خیالات معلوم کرنے کے لئے پورے اشاریے کی ورق گردانی نہ کرنا پڑے۔ اشاریے سے خاطر خواہ استفادے کے لئے یہ ضروری ہے کہ اشاریے کے تمام عنوانات ایک نظر دیکھ لئے جائیں تاکہ تلاش میں دقت نہ ہو۔

اشاریہ (۲) میں ان اشخاص کا ذکر کیا گیا ہے جن کا ذکر مکاتیب میں آیا ہے "محمد" سے شروع ہونے والے ناموں کا ذکر "م" کے تحت ہی کیا گیا ہے۔ تاہم دوسرے القابات مثلاً سید، خواجہ، مولوی، ڈاکٹر، چودھری، قاضی، پروفیسر، صاحبزادہ، امیر، میاں، ملک، حکیم، نواب، مرزا وغیرہ کو نام کے آخر میں لکھا گیا ہے اگر کہیں اس اصول کی پیروی نہیں کی جا سکی تو نام کو دوسری ممکن جگہ پر بھی درج کر دیا گیا ہے۔ حسب ضرورت تقابلی حوالوں Cross references کا بندوبست بھی کیا گیا ہے۔

اشاریہ (۳) ان کتب و رسائل اور اخبارات کے تذکرے پر مبنی ہے جن کا ذکر علامہ کے خطوط میں ہوا ہے۔ تاہم علامہ کی اپنی تصانیف کا ذکر علیحدہ اشاریے میں کر دیا گیا ہے۔ اس اشاریے میں ان مآخذ کی نشاندہی ہوتی ہے جو علامہ کی فکری تشکیل کا سبب بنے۔ علامہ کے "افکار و نظریات میں ان کتابوں کا حصہ" ایک دلچسپ مطالعہ ہے جسے کسی حد تک مکاتیب پورا کر سکتے ہیں۔

اشاریہ (۴) میں انجمنوں، اداروں اور ان مقامات کا ذکر ہے جو کسی نہ کسی حوالے سے علامہ کے خطوط میں موجود ہیں۔

اشاریہ (۵) میں علامہ کی شائع شدہ اور غیر مطبوعہ تصانیف کی تفصیل درج ہے نیز ان کتابوں اور موضوعات کا ذکر ہے جن پر علامہ مختلف اوقات میں لکھنے کا ارادہ رکھتے تھے۔

علامہ کے مکاتیب میں ان کے پسندیدہ اشعار کے علاوہ ایسے اشعار بھی موجود ہیں جنہیں وہ اپنے شعری مجموعوں میں شامل نہیں کر سکے۔ ایسے تمام اشعار اور نظموں / غزلوں کی نشاندہی کر دی گئی ہے اس مقصد کے لئے ہر شعر کے پہلے مصرعے کے پہلے تین الفاظ کو اشاریے میں کلیدی

افادی حیثیت سے شامل کیا گیا ہے۔ اشاریہ (۶) اسی پر مشتمل ہے۔

اشاریہ (۷) بعض خطوط کے ضمن میں شاید بدگمانی ہو کہ مرتب اشاریہ نے انہیں اشاریے میں شامل نہیں کیا چنانچہ اس اشاریے میں مختلف مجموعوں میں مشترک خطوط کی نشاندہی کر دی گئی ہے۔ یہاں یہ وضاحت ضروری ہے کہ اگر کہیں ایک ہی خط دو مجموعوں میں موجود ہے تو مرتب نے اس خط پر غور کیا ہے جو اس مجموعے میں شامل ہے جو زمانی اعتبار سے پہلے شائع ہوا ہے۔ اگر ایک خط کسی مجموعے میں اردو ترجمہ کے ساتھ شائع ہوا ہے تو وہی خط کسی دوسرے مجموعے میں اصل زبان (انگریزی) میں شامل ہے۔ اس صورت میں اشاریے کی افادیت کو ملحوظ خاطر رکھتے ہوئے اردو ترجمہ والے خط کو اصل مانا گیا ہے اور انگریزی خط کو مشترک خط سمجھتے ہوئے نظر انداز کر دیا گیا ہے تاہم یہ بتانا ضروری ہے کہ مرتب کے نزدیک اہمیت ترجمہ کو نہیں اصل خط کو حاصل ہے۔ اس کے پیچھے مرتب کی یہ خواہش بھی جھلک رہی ہے کہ علامہ کے ایسے تمام انگریزی خطوط کو اردو میں منتقل کیا جائے تاکہ زیادہ سے زیادہ لوگ اس سے مستفید ہوں۔

اشاریہ (۸) میں ایسے تمام خطوط کی نشاندہی کر دی گئی ہے جن پر تاریخ یا سنہ کا اندراج سرے سے ہے ہی نہیں اور یا اگر ہے تو غلط ہے۔ اگر کسی خط کی تاریخ معلوم نہیں ہو سکی تو اس کے سنہ تحریر کو سامنے رکھ کر اس سنہ کے خطوط کے آخر میں درج کر دیا گیا ہے۔ ذہنی ارتقا کی سرگذشت مرتب کرنے میں تاریخ کو اتنی اہمیت حاصل نہیں جتنی ماہ یا سال کو حاصل ہے۔ ان خطوط کو اشاریے کے آخر میں درج کیا گیا ہے جن کی تاریخ تحریر ابھی تک متعین نہیں کی جا سکی۔ ایسے خطوط کی تعداد صرف سات ہے۔

اشاریہ (۹) میں ہر سال میں لکھے جانے والے خطوط کی تفصیل اور تعداد کا ذکر کیا گیا ہے۔ اس کی نشاندہی بھی کر دی گئی ہے کہ مختلف برسوں میں لکھے جانے والے خطوط کس کس مجموعے میں شائع ہوئے ہیں۔

اشاریہ (۱۰) میں ان افراد کا ذکر الفبائی ترتیب سے کیا گیا ہے جن کو علامہ نے خطوط لکھے نیز اس شخص کو لکھے جانے والے خطوط کی تعداد کا ذکر بھی کر دیا گیا ہے اور یہ بھی بتایا گیا ہے کہ یہ خطوط کس مجموعے میں شامل ہیں۔

اشاریہ (۱۱) علامہ کے خطوط کا سنہ وار اشاریہ ہے۔ ہر سال اور ہر مہینے میں لکھے جانے والے خطوط کے متعلق جملہ تفصیلات اس اشاریے میں شامل ہیں یہ خط کس کو لکھا گیا؟ کس مجموعہ کے کس صفحہ پر شائع ہوا۔ کیا کسی اور مجموعے میں بھی شامل ہوا؟ اصل خط کہاں محفوظ ہے؟ یا اس کا عکس کہاں شائع ہوا؟ ان سوالوں کے جواب اس میں موجود ہیں۔ یہ اس لئے کہ جب کبھی علامہ کے خطوط کے صحیح ترتیب کی ضرورت محسوس ہو تو عکس سے رجوع کیا جا سکے کسی خط کا سن اس مجموعے کے مرتب نے معلوم کیا ہے تو تاریخ پر ووائرے (٥ ٥) بنا دئے گئے ہیں۔ اور کسی خط کا سنہ تحریر اشاریے کے مؤلف نے معلوم کیا ہے تو اس خط پر ایک دائرہ (٥) بنا دیا گیا ہے۔[1] خطوط کی دیگر اغلاط اور کمیوں کی طرف بھی جا بجا اشارے موجود ہیں۔ یہ اشاریہ علامہ کے ذہنی ارتقا کو سمجھنے کے لئے بے حد مفید ہے۔ اس اشاریے کی مدد سے علامہ کے غیر مطبوعہ خطوط کی تلاش کا کام بھی آسان ہو جائے گا۔

بعض خطوط آپ کو اشاریہ "۱۱" میں نہیں مل سکیں گے۔ اس لئے کہ بعض خطوط کے وہ سنین درست نہیں ہیں جو مجموعوں میں درج ہیں اسی طرح بعض خطوط پر سنین کا اندراج ہی نہیں اور ایسے خطوط کو زمانی ترتیب میں تلاش کرنے کے بجائے اشاریہ ۸ میں دیکھا جا سکتا ہے۔

اس مجموعے میں صرف ۱۳ مجموعوں کا جائزہ لیا گیا ہے۔ ان خطوط کا ایک نیا مجموعہ "خطوط بنام بیگم گرامی"، مرتبہ حمید اللہ ہاشمی (۱۹۷۸ء) شائع کردہ محبوب بک ڈپو فیصل آباد راقم الحروف کی نظروں سے اوجھل رہا ہے۔ اس لئے اس مجموعے کے مندرجات اس اشاریے میں نہیں مل سکیں گے۔ ممکن ہے علامہ کے نو دریافت شدہ مکاتیب کتابی صورت میں مدون ہو جائیں۔ راقم الحروف بھی تقریباً پونے دو صد خطوط پر مشتمل ایک نیا مجموعہ مکاتیب مرتب

---

[1] مزید تفصیل کے لئے دیکھئے مضمون "مکاتیب اقبال کے ماخذ"، مشمولہ "اقبال ریویو" جولائی ۱۹۸۲ء مرتبہ صابر کلوروی۔ نوٹ: مضمون کی اشاعت کے بعد حاصل ہونے والی معلومات کو بھی اس اشاریے میں شامل کر دیا گیا ہے اور اپ ٹو ڈیٹ بنایا گیا ہے۔

کر رہا ہے۔ اس طرح کے مزید مجموعوں کے منظر عام پر آنے کے بعد اشاریے کے دوسرے ایڈیشن میں مناسب ردوبدل ناگزیر ہوگا۔ اس وقت اس مجموعے کو بھی شامل کر لیا جائے گا۔

یہاں یہ ذکر بے محل نہ ہوگا کہ موضوعات کے ضمن میں مکاتیب اقبال کا متن ہی پیش نظر رہا ہے۔ مجموعوں کے حاشیے اور پس منظر و تعلیقات کے مندرجات کو نظر انداز کیا گیا ہے۔ مکاتیب بنام جناح اور عطیہ بیگم کے ایک سے زیادہ ایڈیشن دستیاب ہیں۔ راقم نے ان مجموعوں کے جن اردو تراجم سے استفادہ کیا ہے ان کے مترجمین بالترتیب حمید اللہ ہاشمی اور عبدالعزیز خالد ہیں۔ تاہم قارئین کی سہولت کے لئے ان مجموعوں کے خطوط کے سامنے قلابین [ ] میں خط نمبر درج کر دیا گیا ہے تاکہ انہیں دوسرے مجموعوں میں بھی تلاش کیا جا سکے۔

اشاریے کی تکمیل کے بعد موضوعات کے اشاریے (اشاریہ ۱) میں بعض احباب کے مشورے سے بکھرے ہوئے لیکن ایک جیسے عنوانات کو ایک بڑے عنوان کے ذیل جمع کرنا پڑا۔ چنانچہ صحت سے متعلق تمام حوالے 'اقبال کی علالت' کے تحت درج ہیں۔ اسی طرح برصغیر کی سیاست سے متعلق جملہ حوالہ جات ایک ہی عنوان "ہندوستانی سیاست" کے تحت درج ہیں۔

اشاریے کی وسعت اور کام کے پیش نظر ممکن ہے اس میں اغلاط موجود ہوں۔ چنانچہ راقم کو امید ہے کہ محققین ان اغلاط کی نشاندہی کریں گے۔ تاکہ انہیں آئندہ ایڈیشن میں درست کیا جا سکے۔

اس اشاریے کی ترتیب کے دوران ڈاکٹر غلام حسین ذوالفقار کی کتاب "اقبال کا ذہنی ارتقا"، عبداللہ قریشی کی کتاب "روح مکاتیب اقبال" اور ڈاکٹر رفیع الدین ہاشمی کے مقالے "تصانیف اقبال کا تحقیقی و توضیحی مطالعہ" سے بھی مدد ملی۔ آخری مرحلے میں ڈاکٹر غلام حسین ذوالفقار کے گراں قدر مقالے "مکاتیب اقبال پر ایک تنقیدی نظر" مجلہ تحقیق شمارہ اول نظر سے گزرا جس سے خطوط کے متن کی درستی میں مدد ملی۔

ڈاکٹر وحید قریشی صاحب اور ڈاکٹر رفیع الدین ہاشمی صاحب کے مشورے اور پروفیسر احمد فرید افازی کی حوصلہ افزائی کا بھی دخل رہا۔ راقم ان تمام حضرات کا تہ دل سے شکر گزار ہے۔

صابر کلوروی
لیکچرار، شعبۂ اردو
گورنمنٹ ڈگری کالج مانسہرہ
(ایبٹ آباد)

دسمبر ۱۹۸۳ء

موضوعات

آ

اقبال کی سوانح اور شخصیت

مشاغل :

معاش : (فکر روزگار)

معمولات خورد و نوش :

مقدمات

اقبال کی علالت

ادویات

[1] نذیر نیازی کے نام متعدد خطوط میں آواز کی خرابی اور علالت کا ذکر مرقوم ہے جنھیں بخوف طوالت نظر انداز کر دیا گیا ہے تاہم دوسری بیماریوں کے حوالے استفادہ کے لئے اپنے مقام پر درج ہیں۔

اقوام عالم

— ب —

— پ —

— ت —

۲

اشخاص

۳

کتب۔ رسائل۔ اخبارات

(علامہ کی اپنی تصانیف نظم و نثر اس میں شامل نہیں ہیں
ان کے لیے ملاحظہ فرمائیے اشاریہ "۵")

۴۰

مقالات ــــ ادارے

آ

آرہ: نیازی ۲۶،
آسٹریلیا: انوار ۱۰، خطوط ۳۵، ۲۲۹،
آکسفورڈ یونیورسٹی: عطاءِ اول ۴۳، ۱۰۳، خطوط ۲۲۳، عطاءِ دوم ۹۵، ۲۴۱، ۳۳۲، نیازی ۱۱۹،
آکسفورڈ: عطاءِ اول ۳۹، عطاءِ دوم ۳۲۳، نیازی ۱۲، خطوط ۳۴۳،
آگرہ: صحیفہ ۱۹۲،
آل انڈیا کشمیر کمیٹی: انوار ۲۲،
آل انڈیا مسلم سٹوڈنٹس کانفرنس: خطوط ۳۵۹،
آلہ آباد: ۳۰، ۳۵، ۸۰، عطاءِ دوم ۶۱، ۸۶، صحیفہ ۱۰۱، ۲۳۰، ۲۳۳، ۳۹، نیازی ۳۵، انوار ۱۹۸، گہری ۱۴، خطوط ۱۴۴،
آئرلینڈ: خطوط ۱۴۴،

ا

اٹک: عطاءِ دوم ۹۳، خطوط ۱۰۴،
اٹلی: عطاءِ اول ۲۹۸، عطاءِ دوم ۳۹، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۶، خطوط ۶۹،
انجمن حمایت اسلام: عطاءِ دوم ۲۹۶، صحیفہ ۶۱، ۱۴۳، ۱۹۳،
احرار: جاوید ۹؛
احمدیہ جماعت: خطوط ۱۲۵،
مزید دیکھیے قادیانیت
ارلانگن: نیازی ۳۰،
ارلانگن یونیورسٹی: عطاءِ اول ۳۰۰،
ارسطاطلیس سوسائٹی: عطاءِ اول ۲۳۰، نیازی ۸۲، خطوط ۲۲۴،
ازہر: خطوط ۲۸۴،

ی

یادرفتگاں: انوار ۵۲
یورپ میں دکنی مخطوطات: عطاءِ اول ۹۱

ENGLISH BOOKS REFERENCES

An Early Mystic of Baghdad.	عطاءِ اول ۸۲
A New Muslim World in Making.	عطاءِ اول: ۳۰
A Voice from the East.	انوار: ۱۹۳
Art and the Unconsious.	عطاءِ دوم: ۳۳۶
History of Muslim Culture.	گہری: ۱۹۹
History of Persian Literature.	گہری: ۱۴۳
Rights of Women.	عطاءِ اول: ۳۵۳
Sociology of Islam.	خطوط: ۲۲۹
De La Perse.	عطاءِ دوم: ۲۸۸
Method.	عطاءِ دوم: ۳۳۳
Mohammadan Theories of Finance.	عطاءِ اول: ۱۳۵
Mysticism and Arabian Poetry.	گہری: ۱۸۸
Press and Poetry of Persia.	نیازی ۵۳

اقبال کی تصانیف

(نظم و نثر، مضامین، لیکچر، تعلیقے اور موعودہ تصانیف)

ضمیمہ

اس اشاریے کو جامع اور مفید تر بنانے کیلئے ضمیمے میں پانچ موضوعات پر الگ اشاریے مرتب کئے گئے ہیں۔

— اشاریہ ۶ ان اشعار کا اشاریہ ہے جو مکاتیب میں ہیں

— اشاریہ "۷" سے معلوم ہوگا کہ کون سا خط کن مجموعے میں مشترک ہے۔ ہم نے اس خط کو اصل تسلیم کیا ہے جو زمانی لحاظ سے شائع ہونے والے پہلے مجموعے مکاتیب میں شامل ہے تاہم اگر کسی مجموعے کا متن زیادہ صحیح ہے تو ہم نے اس مجموعے کے خط کو اصل اور دوسرے کو ثانوی تسلیم کیا ہے۔

— اشاریہ "۸" میں غلط اور بلا تاریخ خطوط کی صحیح تاریخ بتائی گئی ہے مزید تفصیل کے لئے دیکھیے راقم کا مضمون "مکاتیب اقبال کے ماخذ" شائع شدہ اقبال ریویو جولائی ۱۹۸۲ء

— اشاریہ "۹" سے معلوم ہوگا کہ علامہ کے خطوط کی سنہ وار تعداد کتنی ہے۔

— اشاریہ "۱۰" میں تمام خطوط کو سنہ وار ترتیب دیا گیا ہے۔ اس اشاریے میں بعض خطوط کے اصل یا عکس کی نشاندہی بھی کر دی گئی ہے تاکہ مستقبل میں "کلیات خطوط اقبال" کے متوقع جامع ایڈیشن کی تدوین میں سہولت ہو۔

— اشاریہ "۱۱" میں ان اشخاص کا ذکر کیا گیا ہے۔ جن سے علامہ کی خط و کتابت رہی ہے۔

"۶" ان اشاریے میں علامہ یا کسی اور شاعر کا ہر وہ شعر شامل ہے۔ جن کا ذکر خطوط میں ہوا ہے۔

اشعار: ہر شعر کے پہلے مصرعے کے پہلے تین الفاظ الفبائی ترتیب سے درج کئے گئے ہیں:

— آ —

آپ نے مجھ :	عطاءاول	۱۹،
آتش منشی ہیں :	علیہ	۸۰،
آل ہے مشرق :	علیہ	۸۰،
آزمایہ قوت :-	گرامی	۱۱۰،
آں جیسے کہ :	نیاز	۱۹،
آں کسند :	گرامی	۱۱۳،
آں کہ از :	گرامی	۱۳۲،
آں کہ در قرآں :	عطاءاول	۲۱۳،
آں کہ جاں :	گرامی	۱۲۵،
آں کیے شمع :	گرامی	۱۳۱،
آہ امید محبت :	عطاءاول	۲۲،

— ا —

اب مری شہرت :	عطاءدوم	۳۵۵،
اپنا اپنا ہے :	خطوط	۴۱،
اثر یہ تیرے :	نیاز	۹، ۳۳،
از مقام سنگ :	عطاءاول	۱۹،
ازتن آسانی :	گرامی	۱۱۰،
از تواضع می :	عطاءاول	۹۳،
از جوانے سرو :	انوار	۷۳،
از داغ فراق :	گرامی	۲۲۳،
از سپہر بار :	انوار	۱۵۰،
از گل خود :	صحیفہ	۱۱۴،
از نوائے خویش :	علیہ	۱۵،
از من ایے :	انوار	۱۸۵،
از میان حلقہ :	گرامی	۱۲۳،
اس جنگ ہیں :	انوار	۱۹۸،
اس دور کی :	علیہ	۸۰،
اس دور میں :	نیاز	۶،
افتی اگر بدست :	علیہ	۱۵،
اقبال بھی اقبال :	علیہ	۵۸،
اقبال عزت نوا :	علیہ	۱۶،
اگر جا ہوں تو :	عطاءاول	۲۵۶،
اگرچہ عقل فسوں :	گرامی	۲۱۸،
اگر منظور ہو :	صحیفہ	۱۳۲،
اگر منظور ہے :	نقاد	۳۳،

— ن —

— و —

ے

مشترک خطوط

کل مشترک خطوط — ۱۹۱

اقبال نامہ جلد اول — (۵) خطوط

ص	مکتوب الیہ	محررہ	کہاں شامل ہے
۱۲	غلام قادر گرامی	۱۰ مارچ ۱۹۱۰ء	مکاتیب گرامی ص ۹۱
۱۳	〃	۱۰ اکتوبر ۱۹۱۸ء	〃 ص ۱۳۷
۵۹	ظہیر الدین مہجور	۱۲ مارچ ؟	انوار اقبال ص ۷۰
۲۵۰	مصطفےٰ المراغی	——	خطوط اقبال ص ۲۸۴
۳۰۱	مسعود عالم ندوی	۲۸ نومبر ۱۹۳۵ء	〃 〃 ص ۲۵۰

اقبال نامہ جلد دوم — (۶۰)

ص	مکتوب الیہ	محررہ	کہاں شامل ہے
۳	محمد علی جناح	۱۳ خطوط	خطوط بنام جناح
۱۰۰	تصدق حسین تاج	۱۱ جنوری ۱۹۲۷ء	انوار اقبال ص ۲۰۱
۱۰۱ تا ۱۳۵	عطیہ بیگم فیضی	۱۰ خطوط	اقبال از عطیہ
۱۶۴	کشن پرشاد	۲۰ خطوط	شاد اقبال
——	〃	۲ خطوط	صحیفہ اقبال نمبر ۷۳

ص	مکتوب الیہ	محررہ	کہاں شامل ہے
۲۵۳	شوکت حسین	۳ خطوط	خطوطِ اقبال ص ۱۳۱
۲۶۵	محمد دین فوق	۲۵، نومبر ۱۹۰۵ء	〃 〃 ص ۴۶
۲۸۳	مس فارقوہرسن	۲۲، مئی ۱۹۳۲ء	〃 〃 ص ۲۱۵
۲۸۹	سید محمد تقی	—	〃 〃 ص ۹۵
۳۰۰	شاطر مدراسی	۴، خطوط	〃 〃 ص ۲۹
۳۰۸	سید نذیر نیازی	۳، خطوط	مکتوب بنام نیازی ص ۱۵۲
۳۱۷-۳۱۰	نیاز الدین خان	۲، خطوط	مکتوب بنام نیاز الدین خان
۳۵۱	اختر شیرانی و محمود شیرانی	—	انوارِ اقبال ص ۲۸۸

انوارِ اقبال — (۱۰) خطوط

ص	مکتوب الیہ	محررہ	کہاں شامل ہے
۱۵	عبدالقوی فانی	ایک خط	خطوطِ اقبال ص ۲۱۴
۱۷	عبدالرحمٰن شاطر	۲، خطوط	خطوطِ اقبال ص ۴۲
۱۵۷	تمکین کاظمی	۸، جولائی ۱۹۲۸ء	اقبال نامہ جلد اول ص ط
۱۹۶	عبدالغنی سید	ایک خط	مکتوب بنام نیازی
۲۰۳	سردار رب نواز ڈیرہ	۲۶، جون ۱۹۳۰ء	خطوطِ اقبال ص ۱۹۶
۲۱۷	ظفر احمد صدیقی	۱۲، دسمبر ۳۶ء	اقبال نامہ اول ص ۲۰۱
۲۲۳	محمد رمضان	۱۹، فروری ۳۷ء	〃 〃 ص ۳۳۸
۲۲۵	محمد احمد اللہ خان	۲۱، ستمبر ۳۶	〃 دوم ۳۴۴
۲۲۶	تلوک چند محروم	۳ جنوری ۱۹۱۹ء	خطوطِ اقبال ص ۱۰۴

Letters & writings of Iqbal

ص	مکتوب الیہ	محررہ	کہاں شامل ہے
۱	میجر سید محمد خان		اقبال نامہ اول ص ۲۳۶
۱۲	خواجہ غلام السیدین	۲۱، جون ۳۶ء	〃 〃 ص ۳۵۱
۱۴	سر راس مسعود	۲، جون ۳۳ء	〃 〃 〃 دو خطوط
۱۹	رشیدہ والدہ بیگم مسعود	—	〃 دوم ۲۳۶
۲۰ تا ۲۲	نعیم الحق	۳، خطوط	〃 اول ص ۳۳۹
۲۳	سردار ابراہیم احمد	۲۷، اگست ۲۳	〃 دوم ۲۲۲
۲۴	پروفیسر ایم شریف	— ۱۹۲۶	〃 〃 ۲۳۳
۲۶۱	جمیل بھگور	۲، خطوط	〃 ص ۸۸
۳۳	شیخ اکرام	۵، خطوط	〃 〃 ص ۳۲۱

خطوطِ اقبال (۱)

ص	مکتوب الیہ	محررہ	کہاں شامل ہے
۱۶۴	صوفی غلام مصطفےٰ تبسم	—	انوارِ اقبال ص ۱۹۹

Letters of Iqbal

ص	مکتوب الیہ	محررہ	کہاں شامل ہے
۱۷	عطیہ فیضی	۹، خطوط	اقبال از عطیہ بیگم
۱۳۹	ڈاکٹر نکلسن	۲۴، جنوری ۲۱	اقبال نامہ اول ۴۵۷
۱۵۱	صاحبزادہ آفتاب	۴، جون ۲۵	اقبال نامہ دوم ۳۱۲
۱۶۲	جواہر لال نہرو	۲۱، جون ۳۶	〃 ص ۹۳
۱۸۸	میر صاحب	۱۰، فروری ۱۴	〃 ص ۱۳۹
۱۹۰	میاں شاہنواز خاں	۹، جولائی ۱۸	〃 ص ۱۳۰
۱۹۱	سید شوکت حسین	۳، جنوری ۱۹	〃 ص ۱۳۳

ص	مکتوب الیہ	محررہ	کہاں شامل ہے
۱۹۲	سید شوکت حسین	۳ر جنوری ۱۹	اقبال نامہ دوم ص ۱۲۵
۱۹۳	شیخ اعجاز احمد	۲ر خطوط	" ص ۱۳۰، ۱۳۱
۱۹۵	شیخ دین محمد	—	" ص ۱۶۰
۱۹۸	سنتھ	۱۹ر اکتوبر ۳۴	" ص ۱۷۲
۱۹۹	مرزا محمد سعید	اکتوبر ۲۶	" ص ۱۸۱
۲۰۰	خلیفہ شجاع الدین	—	" ص ۱۸۳
۲۰۱	عبدالغنی ناگپور	۱۵ر مارچ ۳۰	" ص ۱۹۲
۲۰۳	مس فارقوہرسن	۲۲ر مئی ۳۲	" ص ۲۱۳
۲۰۴	"	۱۳ر اکتوبر ۳۳	" ص ۲۱۶
۲۰۵	سر اکبر حیدری	۱۳ر جولن ۳۷	" ص ۲۲۵
۲۰۷	فضل کریم	۱۹۳۷ء	" ص ۲۹۱
۲۰۹	ریاض الحسن	۲۹ر مئی ۳۳	" ص ۲۲۸
۲۱۱	لارڈ لوتھین	—	" ص ۲۲۳
۲۲۱	محمد عمرالدین	۲۲ر نومبر ۳۵	اقبال نامہ اول ص ۹۶
۲۲۳	ظفرالحسن	۱۳ر دسمبر ۳۵	" ص ۹۸
۲۲۹	بنام جناح	۱۳ر خطوط	خطوط بنام جناح
	—	کل ۴۴ خطوط	—

اس مجموعے میں ۵۹ مشترک خطوط وہ بھی ہیں جو مصنف کی پہلی کتاب
Letters & writings of Iqbal میں موجود ہیں۔ (نوٹ)
اس مجموعہ میں صرف ۱۵ خطوط کسی باقاعدہ مجموعے میں شامل نہیں ہیں

۸

بلا تاریخ اور غلط تاریخ والے خطوط کی تفصیل

شاد اقبال صحیفہ اقبال نمبر ۷۷ کے خطوط

نام	ص	مندرجہ تاریخ	صحیح تاریخ
کشن پرشاد	۳	یکم نومبر ۱۶ء	یکم اکتوبر ۱۶ء
" "	۱۰	۳ر دسمبر ۱۶ء	۵ر دسمبر ۱۶ء
" "	۱۲۵	دسمبر	دسمبر ۱۹۲۲ء

اقبال نامہ جلد اول

نام	ص	مندرجہ تاریخ	صحیح تاریخ
حبیب الرحمٰن شیروانی	۷	×	مارچ ۱۹۰۳ء
سید سلیمان ندوی	۸۳	۸ر دسمبر ۱۹۱۸ء	۸ر ستمبر ۱۹۱۸ء
" " "	۱۱۹	۵ر جولائی ۲۳ء	۵ر جولائی ۱۹۲۳ء
" " "	۱۲۲	۲۳ر اگست ۲۳ء	۲۲ر اگست ۱۹۲۳ء
" " "	۱۶۱	۲۲ر ستمبر ۱۹۳۹ء	۲۲ر ستمبر ۱۹۲۹ء
" " "	۱۴۰	۱۵ر اکتوبر ۱۹۳۲ء	۵ر اکتوبر ۱۹۲۳ء

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	صحیح تاریخ
سید سلیمان ندوی	۱۷۱	۱۹، اکتوبر ۱۹۳۳ء	۹، اکتوبر ۱۹۳۳ء
〃 〃 〃	۱۷۲	۸، اکتوبر ۱۹۳۳ء	۱۸، اکتوبر ۱۹۳۳ء
〃 〃 〃	۱۹۲	۲۴، اگست ۱۹۳۳ء	۲۳، اگست ۱۹۳۵ء
غلام بھیک نیرنگ	۲۰۶	۳، جنوری ۱۹۲۲ء	۳، جنوری ۱۹۲۳ء
پروفیسر شجاع الدین	۲۱۴	x	جنوری ۱۹۳۱ء/دسمبر ۱۹۳۰ء
〃 〃 〃	۲۱۵	۲۰، جنوری ۱۹۳۱ء	۳۰، جنوری ۱۹۳۱ء
سید غلام میراں شاہ	۲۳۲	x	مارچ ۱۹۳۸ء
عبدالماجد دریاآبادی	۲۳۳	۷، جنوری ۱۹۳۲ء	۲، جنوری ۱۹۳۳ء
〃 〃	۲۳۴	۱۶، اپریل ۱۹۳۲ء	۱۶، اپریل ۱۹۳۳ء
〃 〃	۲۳۹	۵، جنوری ۱۹۳۵ء	۵، جنوری ۱۹۳۰ء
میجر سید محمد خان	۲۳۹	x	فروری/مارچ ۱۹۲۹ء
مولانا شوکت علی	۲۵۵	x	۱۹۱۳ء
ڈاکٹر عباس علی خان	۲۸۶	۱۱، مئی ۱۹۳۵ء	۸، مئی ۱۹۳۳ء
〃 〃 〃	۲۸۸	۲۱، جون ۱۹۰۳ء	۲۱، جون ۱۹۳۳ء
صوفی غلام محی الدین	۳۰۲	۲۳، مئی ۱۹۲۲ء	۲۴، مئی ۱۹۲۳ء
خواجہ غلام السیدین	۳۲۳	x	ستمبر/اکتوبر ۱۹۳۶ء
ممنون حسن خان	۳۲۸	۱۴، اگست ۱۹۳۵ء	۱۳، اگست ۱۹۳۵ء
سر راس مسعود	۳۴۲	۱۰، دسمبر ۱۹۳۵ء	۱۰، ستمبر ۱۹۳۵ء
〃 〃	۳۴۳	۱۱، دسمبر ۱۹۳۵ء	۱۱، ستمبر ۱۹۳۵ء
مسعود عالم ندوی	۴۰۰	——	۱۹۳۵ء
〃 〃 〃	۴۰۴	۲۸، مئی ۱۹۳۹ء	۲۸، مئی ۱۹۳۶ء

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	صحیح تاریخ
صغرا بیگم ہمایوں	۳۲۳	۲۸، فروری ۱۹۲۳ء	۲۷/۲۸ فروری ۱۹۲۳ء
؟	۳۲۹	۲، ستمبر ۱۹۲۲ء	۲، ستمبر ۱۹۲۳ء
؟	۳۳۰	x	اگست ۱۹۲۳ء
پروفیسر نکلسن	۳۵۷	x	۲۴، جنوری ۱۹۲۱ء

اقبال نامہ جلد دوم

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	صحیح تاریخ
اکبر منیر	۱۹۳	x	۸، مئی ۱۹۲۲ء
صاحبزادہ آفتاب احمد	۲۱۴	x	۴، جون ۱۹۲۵ء
ایم ایم شریف	۲۲۳	۱۹، جنوری ۲۵ء	۱۹، جنوری ۳۰ء
عبدالرشید	۲۳۶	x	اگست/ستمبر ۱۹۳۵ء
مولوی احمد علی شاب	۲۵۹	x	۱۹۲۶ء
سید انور شاہ	۲۵۷	۳، مارچ ۱۹۲۵ء	۱۳، مارچ ۱۹۲۵ء
غلام قادر فصیح	۲۶۳	x	x
خالد قلیل	۲۷۲	x	نومبر/دسمبر ۱۹۲۳ء
عبیداللہ چغتائی	۳۳۳	۳، اپریل ۲۷ء	۳۰، اپریل ۲۷ء
〃 〃	۳۳۴	x	اپریل ۱۹۲۷ء
〃 〃	۳۳۷	x	اگست ۱۹۲۷ء
〃 〃	۳۳۹	x	۱۹۲۸ء
خواجہ حسن نظامی	۳۵۵	x	x
〃 〃 〃	۳۵۹	x	۱۹۰۹ء
〃 〃 〃	۳۶۶	x	x

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	آخری تاریخ
مولوی محمد صالح	۳۶۳	×	جون ۱۹۳۰ء
" " "	۳۸۲	×	اگست ۱۹۳۰ء

مکتوبات بنام نذیر نیازی

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	آخری تاریخ
سید نذیر نیازی	۱۳	۱۲ ستمبر	۱۲ ستمبر ۱۹۲۹ء
" " "	۲۳	۲۷ اپریل	۲۷ اپریل ۱۹۳۰ء
" " "	۲۴	یکم جون	یکم جون ۱۹۳۰ء
" " "	۲۸	۸ نومبر	۸ نومبر ۱۹۳۰ء
" " "	۱۹۳	۳ جون ۳۳ء	۳ جولائی ۱۹۳۳ء
" " "	۲۰۱	×	ستمبر ۱۹۳۳ء
" " "	۲۰۲	۱۹ ستمبر ۳۳ء	۱۹ اکتوبر ۱۹۳۳ء
" " "	۲۳۵	۲۷ ستمبر ۳۳ء	۲۷ دسمبر ۱۹۳۳ء
" " "	۲۵۰	۳۱ جنوری ۳۵ء	۲۵ جنوری ۱۹۳۵ء
" " "	۲۹۱	۸ ستمبر	۸ ستمبر ۱۹۳۵ء
" " "	۳۲۹	۳ مارچ	۳ مارچ ۱۹۳۶ء

انوار اقبال

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	آخری تاریخ
ثاقب کانپوری	۵	×	۱۹۳۰ء
عبدالعلی شوق	۹	×	۱۹۱۹ء
" "	۹	×	۱۹۱۹ء
" "	۱۰	×	۱۹۲۰ء

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	صحیح تاریخ
سجاد مرزا	۱۲	×	اکتوبر / نومبر ۱۹۱۷ء
عبدالسلام سلیم	۱۵	×	۵ نومبر ۱۹۳۰ء
کرم الٰہی صوفی	۱۹	×	۱۹۱۱ء
اکبر حیدری	۳۲	×	۱۹۲۳ء
محمد دین فوق	۵۲	×	۱۹۰۷ء
" " "	۶۷	×	×
" " "	۶۸	×	×
" " "	۷۵	۳۰ اپریل ۲۹ء	۳۰ اپریل ۲۹ء
غلام رسول مہر	۸۹	×	۱۹۲۸ء
" " "	۹۳	×	۱۹۲۹ء
" " "	۹۵	×	×
" " "	۹۷	۲۳ جولائی	۲۳ جولائی ۱۹۳۱ء
" " "	۹۹	۲۹ فروری ۳۲ء	۱۹ فروری ۱۹۳۲ء
" " "	۱۰۳	×	جنوری ۱۹۳۳ء
" " "	۱۰۶	×	اپریل ۱۹۳۳ء
شاکر صدیقی	۱۱۰	×	۸ ستمبر ۱۹۱۴ء
" "	۱۱۳	×	۱۳ اگست ۱۹۱۵ء
" "	۱۱۳	×	۲۳ اگست ۱۹۱۵ء
" "	۱۱۵	×	اکتوبر / نومبر ۱۹۱۵ء
ڈاکٹر مظفر الدین	۱۲۷	۳۰ دسمبر	۳۰ دسمبر ۱۹۳۷ء
" " "	۱۳۸	۲۲ جنوری ۱۹۳۷ء	۲۲ جنوری ۱۹۳۸ء

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	صحیح تاریخ
ڈاکٹر مظفر الدین	۱۳۰	۲۲ جنوری ۱۹۳۷ء	۲۲ جنوری ۱۹۳۸ء
〃 〃 〃	۱۳۵	۲۹ مارچ	۲۹ مارچ ۱۹۳۸ء
〃 〃 〃	۱۳۶	×	اپریل ۱۹۳۸ء
ایڈیٹر احسان	۱۳۸	×	مارچ ۱۹۳۸ء
شیخ مبارک علی	۱۴۱	×	مارچ / اپریل ۱۹۳۳ء
〃 〃 〃	۱۴۲	×	〃 〃
وصل بلگرامی	۱۴۳	×	نومبر / دسمبر ۱۹۲۵ء
وحید احمد	۱۴۵	۳ ستمبر	۳ ستمبر ۱۹۱۹ء
میاں عبدالرشید	۱۸۹	×	۹ یا ۱۴ جون ۱۹۳۶ء
سردار رب نواز	۲۰۳	۲۲ جون ۱۹۳۰ء	۲۰ جولائی ۱۹۳۰ء
ڈاکٹر محمد دین تاثیر	۲۰۵	۲۲ جولائی ۱۹۳۰ء	۲۲ جولائی ۱۹۳۵ء
غلام بھیک نیرنگ	۲۰۶	۳ جنوری ۱۹۲۲ء	۳ جنوری ۱۹۲۳ء
مولانا محمد عرفان	۲۰۸	۸ جون ۱۹۳۲ء	۵ جولائی ۱۹۳۲ء
خواجہ عبدالوحید	۲۱۰	×	فروری / مارچ ۱۹۳۳ء
عبدالماجد دریاآبادی	۲۳۳	۲ جنوری ۱۹۲۲ء	۲ جنوری ۱۹۲۳ء
〃 〃	۲۳۴	۱۶ اپریل ۱۹۲۲ء	۱۶ اپریل ۱۹۲۳ء
ابراہیم حنیف صدیقی	۲۴۴	یکم ستمبر ۱۹۲۲ء	یکم دسمبر ۱۹۲۳ء
میر ولی اللہ	۳۱۳	×	۱۹۱۸ء
اکبر شاہ نجیب آبادی	۳۱۶	×	۳۰ اپریل ۱۹۲۵ء

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	صحیح
خواجہ عبدالواحد	۶	×	۲۲ اپریل ۳۵ء
رجسٹرار چیف کورٹ	۳۰	×	اکتوبر ۱۹۰۸ء
〃 〃 〃	۳۰	×	〃 〃
ایم روشن حسینی	۱۰۳	۱۹۳۱	فروری / مارچ ۱۹۳۳ء
〃 〃 〃	۱۰۳	×	اپریل / مئی ۱۹۳۳ء
جناح	۱۰۵	۸ نومبر ۱۹۳۳ء	۸ نومبر ۱۹۳۶ء
مسٹر ڈرسٹل	۱۲۱	×	۱۹۰۲ء
ایڈیٹر الازہر [illegible]	۸۳	×	جولائی ۳۶ء

مکاتیب بنام گرامی

گرامی	۹۲	×	نومبر ۱۹۱۱ء
〃	۱۱۵	۲۲ مارچ ۱۹۱۶ء	۲۳ مارچ ۱۹۱۶ء
〃	۱۳۰	×	اکتوبر / دسمبر ۱۹۱۶ء
〃	۱۳۱	۱۳ دسمبر ۱۹۱۶ء	۱۳ دسمبر ۱۹۱۶ء
〃	۱۳۳	×	۱۹۱۶ء
〃	۱۵۳	×	فروری / مارچ ۱۹۱۹ء
〃	۱۶۲	×	جولائی ۱۹۲۰ء
〃	۱۸۹	×	جنوری ۱۹۲۲ء
〃	۲۰۳	۲۳ اپریل ۲۲ء	۲۶ اپریل ۲۳ء
〃	۲۱۶	۲۲ جون ۱۹۲۲ء	۲۳ جون ۱۹۲۲ء
〃	۲۲۶	۲۲ اگست ۲۳ء	۲۳ اگست ۱۹۲۳ء

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	صحیح تاریخ
گرامی	۲۳۸	x	۱۹۲۵ء
〃	۲۵۹	۳۰ جنوری ۳۵ء	۲۳ جنوری ۳۵ء

خطوط اقبال

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	صحیح تاریخ
سید محمد تقی	۶۷	x	مئی ۱۹۰۳ء
مولانا انشاء اللہ خان	۷۶	x	۱۲ ستمبر ۱۹۰۵ء
اراکین انجمن کشمیری مسلمان	۱۰۶	x	مئی ۱۹۰۹ء
خواجہ حسن نظامی	۱۱۱	x	۱۶ مارچ ۲۲ جولائی ۱۹۱۳ء
〃 〃 〃	۱۳۰	x	جنوری/فروری ۱۹۳۶ء
ملا واحدی	۱۳۱	x	جولائی/اگست ۱۹۱۵ء
شیخ اعجاز احمد	۱۳۳	x	۱۹۲۳ء
سجاد حیدر یلدرم	۱۵۰	x	دسمبر ۱۹۲۳ء
〃 〃 〃	۱۵۲	x	۱۹۲۵ء
سید یامین ہاشمی	۱۶۸	x	۱۹۲۳ء
خلیفہ شجاع الدین	۱۸۳	x	۲۳ نومبر ۱۹۳۳ء
ایڈیٹر انقلاب	۱۸۸	x	۲۴/۲۳ مئی ۱۹۲۶ء
〃 〃	۱۸۹	۸ جولائی	۸ جولائی ۱۹۲۸ء
〃 〃	۱۹۰	x	۱۴/۱۵ فروری ۱۹۲۹ء
〃 〃	۱۹۱	x	۱۰ تا ۲۰ جنوری ۳۳ء
ایڈیٹر پیشوا	۱۹۶	x	اگست ۱۹۳۰ء
شیخ عظیم اللہ	۲۰۱	x	۲۲ نومبر ۱۹۳۵ء

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	صحیح تاریخ
ڈاکٹر سید عابد محمود	۲۱۸	x	نومبر/دسمبر ۱۹۳۲ء
جاوید اقبال	۲۲۳	x	جنوری ۱۹۳۳ء
سید غلام شبیر بخاری	۲۳۰	x	۹ فروری ۱۹۳۳ء
محمد حامد فاروقی	۲۳۲	x	جولائی/اگست ۱۹۳۳ء
مصطفیٰ المراغی	۲۸۳	x	۱۰ اگست ۱۹۳۶ء
محمد نعمان	۲۹۰	x	۱۹ اکتوبر ۱۹۳۶ء
فضل کریم	۲۹۲	x	اگست ۱۹۳۶ء
مرتضیٰ احمد میکش	۲۹۶	x	۱۹۳۸ء
سید مبارک شاہ جیلانی	۲۹۷	x	

Letters of Iqbal

بنام	ص	مندرجہ تاریخ	صحیح تاریخ
اخبار اسٹیٹسمین کو جواب	۱۵۷	x	مئی/جون ۱۹۳۴ء

۹

سنہ وار تعدادِ خطوط

سنہ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	میزان
۱۸۹۹			۱										۱
۱۹۰۰									۱				۱
۱۹۰۱													–
۱۹۰۲			۱						۱				۲
۱۹۰۳			۳					۱			۱		۶
۱۹۰۴			۱		۱			۱					۳
۱۹۰۵					۱						۳		۵
۱۹۰۶					۱			۲					۳
۱۹۰۷				۱	۱			–					۲
۱۹۰۸					۳			۱	۲		۱		۷
۱۹۰۹				۲	۳			۲	۱		۲		۱۲
۱۹۱۰				۲	–					۱	۱		۳
۱۹۱۱				۳	۲			۱		۱			۷
۱۹۱۲			۱		۱		۱	۳		۲			۸
۱۹۱۳	۳		–		۲						۱		۶
۱۹۱۴	۱۳		۱		۲					۱	۱		۱۸
۱۹۱۵	۱۸		۲		۳			۱۵		۳	۳		۳۳
۱۹۱۶	۱۶		۴		۲	۹		۵		۱	۲		۴۰
۱۹۱۷	۱۸		۵		–	۶		۵		۲۸	۱		۶۳
۱۹۱۸	۵		۹		۸	۳		۴		۵	۱		۳۱
۱۹۱۹	۷		۱۰		۱	۱۴		۹		۳	۳		۳۸
۱۹۲۰	۰		۳		۲	۱۱		۵		۵	۳		۲۹
۱۹۲۱	۲		۳		۲	۹		۵		۸	۱		۲۸
۱۹۲۲	۷		۹		۳	۸		۸		۱۸	۲	۱	۵۳
۱۹۲۳	۵		۹		–	۷		۱۳		۹	۵		۳۴
۱۹۲۴	۲		۱۰		۲	۹		۹	۱	۲	۳		۳۳
۱۹۲۵	۱		۳		۴	۲		۵	۱	۱	۲		۲۵
۱۹۲۶	۱		۳		۵	–		۱		۱	۵		۱۷
۱۹۲۷			۱		۸	۱		۳		۲	۳	۱	۱۹
۱۹۲۸			۴		۱	۲		۳			۲	۱	۱۴
۱۹۲۹			۴		۲		۵	۴	۱		۳		۲۹
۱۹۳۰			۲		۱۰		۱۰	۳	۱		۹	۱	۳۷
۱۹۳۱			۷		۹		۱	۵	۲		۱	۱	۲۵

سنہ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
۱۹۳۲			۵		۴		۳	۹	۱		۳		۲۵
۱۹۳۳			۳۳		۸		۸	۱۲	۳		۴	۲	۷۳
۱۹۳۴			۱۸		۳		۴۹	۵	۱		۲	۵	۱۱۳
۱۹۳۵			۳۳		۱		۳۹	۹			۱۰		۹۲
۱۹۳۶		۳	۲۸		۴		۱۳	۹	۱		۱۳	۲	۷۵
۱۹۳۷		۹	۲۳		۱۵		۲	۱۳	۱		۱۱	۱	۸۹
۱۹۳۸			۵		-			۱۳			۱		۱۹
بلا سنہ	-	-	-	-	۳	-	-	۳	۱	-	۱		۸
میزان	۹۹	۱۳	۲۹۱	۱۰	۱۲۸	۴۹	۱۴۹	۱۸۱	۱۹	۹۰	۱۱۰	۱۵	۱۱۸۳

۹

سنہ وار خطوط کا جامع اشاریہ

کالم

۱ :- تاریخ ۔

۲ :- مہینہ ۔

۳ :- سنہ عیسوی ۔

۴ :- مقام (جس جگہ سے لکھا گیا)۔

۵ :- مکتوب الیہ ۔

۶ :- کس مجموعے کے کس صفحہ پر موجود ہے۔

۷ :- مذکورہ مجموعے کے علاوہ اور کس مجموعے میں شائع ہوا؟

۸ :- انگریزی میں لکھا گیا یا اُردو ترجمہ ہے۔ عکس مجموعے میں موجود ہے یا نہیں۔ اگر موجود ہے تو اس کے سامنے صرف "عکس" لکھ دیا گیا ہے۔

۹ :- حواشی: کیا خط کا عکس اور کسی جگہ بھی شائع ہوا۔ اغلاط سنین اور دیگر تفصیلات۔

نوٹ: "علامت ع" کا مخفف اس بات کو ظاہر کرتا ہے کہ اس خط کا عکس علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی اسلام آباد کے گوشۂ اقبال میں موجود ہے اور خطوط کا اصل علامہ اقبال اکیڈمی میں موجود ہے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	انگریزی یا اردو ترجمہ
۲۸	فروری	۱۸۹۹	ل	مولانا احسن مارہروی	عطاء اول ۳		
۳	جون	۱۹۰۰	-	رجسٹرار چیف کورٹ[1]	ذکر ۳۹	[illegible] ۸۲	و
-	-	۱۹۰۲	ل	منشی سراج الدین	عطاء اول ۱۲		
-	اگست	۱۹۰۲	-	مسٹر سٹرپے ٹس	ذکر ۱۲۱	[illegible] ۱۹۴	[illegible] عکس
-	مارچ	۱۹۰۳	ل	حبیب الرحمن شیروانی[2]	عطاء اول ۹		
۱۱	"	"	ل	منشی سراج الدین	عطاء اول ۱۳		عکس
۲۵	مئی	"	[illegible]	" " "	عطاء اول ۵		
-	"	"	[illegible]	سید محمد تقی[3]	خطوط ۹۲	عطاء دوم ۲۹۹	
۹	اگست	"	سیالکوٹ	حبیب الرحمن شیروانی	عطاء اول ۶		عکس
-	-	"		خواجہ غلام الحسنین	انوار ۲		
۲۲	جولائی	۱۹۰۴	ل	خواجہ حسن نظامی	عطاء دوم ۲۵۷		
۴	اکتوبر	"	سیالکوٹ	محمد دین فوق[4]	انوار ۵	-	
-	-	"	ل	بابو عبدالمجید[5]	عطاء اول ۱۱		
۲۴	فروری	۱۹۰۵	ل	شاطر مدراسی	خطوط ۹۹	عطاء دوم ۳۰ انوار ۱۰	

۱ ؎ عکس پاکستان ٹائمز ۲۱ اپریل ۱۹۵۵ء

۲ ؎ مجموعہ [illegible] ۱۰ مارچ ۱۹۰۳ء میں چھپ کر شائع ہوا۔

۳ ؎ عکس امروز ۲۲ اپریل ۱۹۳۹ء

۴ ؎ مطبوعہ [illegible] ۱۳ اکتوبر ۱۹۰۴ء اخبار اور انوار اقبال کے متن میں فرق ہے۔

۵ ؎ عکس امروز ۲۲ اپریل ۱۹۳۹ء [illegible] کے متن میں اختلاف ہے۔
مکاتیب اقبال میں ۲۳ فروری ہے لیکن تاریخ ۲۴ ہے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	انگریزی یا اردو ترجمہ
۱۹	مارچ	۱۹۰۵	ل	شاطر مدراسی[1]	خطوط ۱۰۰	عطاء دوم ۳۳	
۱۲	ستمبر	۱۹۰۵	عدن	مولوی انشاء اللہ خان	خطوط ۴۷		
۲۵	ستمبر	"	کیمبرج	" " "[2]	خطوط ۹۳	عطاء دوم ۳۹۹	عکس
۸	اکتوبر	"	"	خواجہ حسن نظامی[3]	عطاء دوم ۲۵۳		
-	مارچ	۱۹۰۷	"	ایڈیٹر زمانہ کانپور	انوار ۴۹		
-	مارچ تا جون	"	ٹرینٹی کالج	محمد دین فوق	انوار ۵۲		
۲۵	اپریل	"	-	خواجہ حسن نظامی	عطاء دوم ۲۵۸		
۲۴	"	۱۹۰۷	ٹرینٹی کالج	عطیہ بیگم [۱][4]	عطیہ ۱۴	عطاء دوم ۱۱۴ [illegible]	ا-[illegible]
۱۱	دسمبر	۱۹۰۷	-	علی بخش	عطاء دوم ۲۹۶		ع
۱۰	فروری	۱۹۰۸	لندن	خواجہ حسن نظامی	عطاء دوم ۲۵۰		
۲۹	اگست	"	سیالکوٹ	محمد دین فوق	انوار ۵۳		ع
"	"	"	"	شاطر مدراسی[5]	خطوط ۱۰۱	عطاء دوم ۳۴ انوار ۱۸	

۱ ؎ عکس زندگی لاہور ۱۰ اپریل ۱۹۶۰ء، امروز ۲۲ اپریل ۱۹۳۷ء

۲ ؎ یہ خط اقبال نامہ جلد دوم میں فوق سے منسوب ہے۔ یہ خط ۲۲ ستمبر ۱۹۰۵ء کے اخبار وطن میں بھی شائع ہوا۔ [illegible] اس رسالے کے ایڈیٹر تھے۔

۳ ؎ اصل خط ۸ اکتوبر ۱۹۰۵ء کو [illegible] میں شائع ہوا۔ [illegible] مرتبہ خواجہ حسن نظامی میں اس خط کی تاریخ ۱۸ اکتوبر درج ہے۔

۴ ؎ عطیہ بیگم کے نام تمام خطوط کے عکس روزنامہ سفینہ، اقبال نمبر ۲۱ اپریل ۱۹۵۹ء میں شائع ہوئے۔ تصانیف اقبال میں سنہ فروری / مارچ ۱۹۰۷ء متعین کیا گیا ہے۔

۵ ؎ عکس امروز ۲۲ اپریل ۱۹۳۹ء

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	انگریزی یا اردو ترجمہ
۱۲	اکتوبر	۱۹۰۸	سیالکوٹ	خواجہ حسن نظامی	خطوط دوم ۳۳۶		
-	"	"	ل	ججز چیف کورٹ پنجاب	انوار ۳۰۰	EIAS ۸۹	ا
-	"	"	ل	رجسٹرار چیف کورٹ	انوار ۳۰۰	EIAS ۸۹	ا
۲۵	نومبر	"	ل	خواجہ حسن نظامی	خطوط دوم ۳۳۷		
۳	جنوری	۱۹۰۹	ل	تلوک چند محروم[1]	خطوط اول ۱۰۳	انوار ۳۳۹	
۱۲	"	"	ل	عطیہ بیگم [۲]	عطیہ ۳۳	خطوط دوم ۱۰۵ EIAS ۱۹۰	ا۔ت
۱۳	"	"		خواجہ حسن نظامی	خطوط دوم ۳۴۳		
-	جنوری تا مارچ	"	-	" " "	خطوط دوم ۳۵۴		
۹	اپریل	"	ل	عطیہ بیگم [۳]	عطیہ ۳۴	خطوط دوم ۱۰۹ EIAS ۳۷	ا۔ت
۱۰	اپریل	"	ل	شیخ عطاء اللہ[2]	انوار ۱۸۶		
۱۴	"	"	ل	عطیہ بیگم [۴]	عطیہ ۵۱	خطوط دوم ۱۱۲ EIAS ۴۳	ا۔ت
۸	مئی	"	ل	چیف کورٹ لاہور[3]	انوار ۴۳	EIAS ۴۹	ا
۹	"	"		محمد دین فوق	انوار ۵۵		
-	"	"	ل	ارکین انجمن کشمیری مسلمان	خطوط اول ۱۰۴		
۱۷	جولائی	"	ل	عطیہ بیگم [۵]	عطیہ ۵۵	خطوط دوم ۱۱۴ EIAS ۴۵	ا۔ت
۴	اگست	"	ل	خواجہ حسن نظامی	خطوط دوم ۳۴۷		
۱۱	مارچ	۱۹۱۰	ل	گرامی	گرامی ۹۵	خطوط اول ۱۱۲	

[1] عکس مخزن اپریل ۱۹۵۱ء

[2] اصل خط محفوظ اقبال میوزیم لاہور

[3] عکس جنگ ۹ نومبر، میں شائع ہوا، مزید عکس پاکستان ٹائمز ۲۱ اپریل ۱۹۵۵ء

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مکمل مجموعہ میں چھپا	انگریزی یا اردو ترجمہ
۳۰	مارچ	۱۹۱۰	ل	عطیہ بیگم [۶]	عطیہ ۶۱	خطوط دوم ۱۳۳ EIAS ۲۸	ا۔ت
"	"	"	ل	وحشت کلکتوی سید رضا علی	خطوط اول ۱۱۰		
۷	اپریل	"	ل	عطیہ بیگم [۷]	عطیہ ۶۵	خطوط دوم ۱۳۶ EIAS ۳۱	ا۔ت
۷	جولائی	۱۹۱۱	ل	عطیہ بیگم [۸]	عطیہ ۶۳	خطوط دوم ۱۴۴ EIAS ۳۵	ا۔ت
۲	اکتوبر	"	ل	اکبر الہ آبادی	خطوط دوم ۴۳		
۹	نومبر	"	ل	" " "	خطوط دوم ۳۸		
-	"	"	-	گرامی[1]	گرامی ۹۳		ع
۱۳	دسمبر	"	ل	عطیہ بیگم [۹][2]	عطیہ ۶۹	خطوط دوم ۱۴۷ EIAS ۳۸	ا۔ت
"	"	"	ل	عطیہ بیگم [۱۰]	عطیہ ۷۸	خطوط دوم ۱۵۱ EIAS ۳۸	ا۔ت
-	-	"	-	مولوی کرم الٰہی صوفی[3]	انوار ۱۹۲		
۱۲	جنوری	۱۹۱۲	ل	مولانا شبلی نعمانی	خطوط اول ۴۲		
۷	مارچ	"	ل	محمد دین فوق	انوار ۵۶		
۲۲	جون	"	ل	خواجہ حسن نظامی	خطوط دوم ۳۹۵		
۲۰	جولائی	"	ل	والد صاحب نذیر نیازی[4]	نیازی ۲۵		
[illegible]	ستمبر	"	ل	گرامی[5]	گرامی ۹۶	عکس	ع

[1] ڈاکٹر غلام حسین ذوالفقار نے سنہ ۱۹۱۲ء متعین کی (مجلہ تحقیق شمارہ اول)

[2] جوری عکس" جرنل راولپنڈی اقبال نمبر ۱۹۷۷ء

[3] یہ خط بہر حال نومبر ۱۹۱۱ء سے پہلے لکھا گیا (دل گداز بحوالہ مخزن نومبر ۱۹۱۱ء)

[4] یہی خط انوار اقبال ص ۱۹۶ پر متن کے بعض اختلافات کے ساتھ موجود ہے جس میں نام سید عبدالغنی تھا۔

[5] عکس آفاق اقبال نمبر ۲۱ اپریل ۱۹۵۵ء میں شائع ہوا۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	[illegible]	[illegible]
۷	ستمبر	۱۹۱۲		شاکر صدیقی	انوار ۱۱۰		
۳	نومبر	〃		مولوی محمد اسمٰعیل میرٹھی [۱]	انوار ۲۹۳		عکس
۴	دسمبر	〃	ل	گرامی	گرامی ۹۷		ع
۱۱	اپریل	۱۹۱۳	—	حاجی نواب محمد اسمٰعیل	عطاءدوم ۲۹۱		
۲۲تا۲۴	جولائی	۱۹۱۳	ل	خواجہ حسن نظامی	خطوط ۱۱۱		
۱	اکتوبر	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد [۲]	صحیفہ ۱۰۲		ع
۲۶	〃	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ۱۰۶		ع
۳	دسمبر	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ۱۰۹		ع
۲۶	〃	〃	ل	خواجہ حسن نظامی	عطاءدوم ۳۹۷		
۲۳	جنوری	۱۹۱۴	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۱۲		ع
۱۰	فروری	〃	ل	میر سردار احمد خاں [۳]	خطوط ۱۲۳	۱۸۸ [illegible]	عکس [illegible]
۸	مارچ	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۱۳		ع
۲۲	اپریل	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ۱۲۵		ع
۹	جون	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ۱۲۹		ع
۱۳	جولائی	〃	〃	گرامی	گرامی ۹۷		ع
۱۹	〃	〃	ل	اکبر الہ آبادی	عطاءدوم ۳۰		
۲۸	اگست	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۲۶		ع

۱؎ : ماہ نو اقبال نمبر ۱۹۷۰ء

۲؎ مجموعہ ہذا میں غلطی سے مہینہ نومبر لکھا ہوا ہے

۳؎ صحیفہ اقبال نمبر ۲، ۳ ص ۱۴۰ پر شائع ہوا۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	[illegible]	[illegible]
۵	ستمبر	۱۹۱۴	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۲۹		
۲	اکتوبر	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ۱۲۹		ع
۱۴	〃	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ۱۳۰		ع
۱۱	نومبر	〃	سیالکوٹ	〃 〃 〃	صحیفہ ۱۳۱		ع
۲۳	〃	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ۱۳۱		ع
۵	دسمبر	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ۱۳۳		ع
۱۵	〃	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ۱۳۵	عطاءدوم ۴۹۶	ع
〃	〃	〃	ل	اکبر الہ آبادی	عطاءدوم ۳۳		
۲۸	〃	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۳۵	عطاءدوم ۴۰۹	ع
—	—	〃	—	مولانا شوکت علی [۱]	عطاءاول ۲۵۵		
۱۸	جنوری	۱۹۱۵	ل	گرامی [۲]	گرامی ۹۸		ع
۱۹	〃	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۳۶		ع
۲۵	〃	〃	ل	مولوی محمد اسمٰعیل میرٹھی [۳]	انوار ۲۹۳		
۲۸	〃	〃	ل	گرامی [۴]	گرامی ۱۰۱		ع
۹	فروری	〃	ل	خواجہ حسن نظامی	عطاءدوم ۳۹۸		
۲۱	〃	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۳۸		ع

۱؎ مجموعہ ہذا میں تاریخ ندارد

۲؎ مزید عکس جنگ اقبال نمبر اپریل ۱۹۶۹ء

۳؎ عکس اقبال نمبر ماہ نو اپریل ۱۹۷۰ء

۴؎ مزید عکس جنگ اپریل ۱۹۶۹ء (اقبال نمبر)

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعے میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
١١	مارچ	١٩١٥	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ١٣٠		ع
٢٨	〃	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ١٣١		ع
١٢	اپریل	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ١٣٢		ع
١٦	〃	〃	—	ضیاء الدین برنی	انوار ١٣١		ع
٢٠	〃	〃	ل	〃 〃	انوار ١٣٢		ع
٥	مئی	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ١٣٣		ع
٥	〃	〃	ل	گرامی	گرامی ١٠٣		ع
٢١	〃	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ١٣٤		ع
٢٢	〃	〃	ل	ضیاء الدین برنی	انوار ١٣٣		ع
١٩	جون	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ١٣٥		ع
٢٢	〃	〃	ل	شاکر صدیقی	انوار ١١٠		
٦	جولائی	〃	ل	〃 〃	انوار ١١١		
١٣	〃	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ١٣٦		ع
٢٣	〃	〃	ل	محمد دین فوق	انوار ٥٩		ع
—	جولائی، اگست	؟	—	طلو احمدی	خطوط ١٣١		
—	〃	؟	—	منشی پریم چند	انوار ٣		
١٣	اگست	؟	ل	شاکر صدیقی	انوار ١١٣		
١٤	〃	〃	ل	〃 〃	انوار ١١٢		
٢٢	〃	؟	—	〃 〃	انوار ١١٤		
٣٠	〃	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ١٣٨		ع
٩	ستمبر	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ١٥١		ع

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعے میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
١٢	ستمبر	١٩١٥	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ١٥٣		ع
٣٠	〃	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ١٥٤		ع
٣	اکتوبر	〃	ل	منشی سراج الدین	عطاء اول ٢٢		
١٣	〃	〃	ل	〃 〃 〃	عطاء اول ٢٥		
١٨	〃	〃	ل	اکبر الہ آبادی	عطاء دوم ٣٣		
٢٥	〃	〃	ل	〃 〃	عطاء دوم ٣٥		
٣٠	〃	〃	ل	ضیاء الدین برنی	انوار ١٣٣		ع
—	اکتوبر، نومبر	؟	—	شاکر صدیقی	انوار ١١٣		
٢	نومبر	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ١٥٥		ع
١٣	〃	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ١٥٥		ع
١٣	〃	〃	ل	ایڈیٹر پیغام صلح	خطوط ١٢٥		
١٥	دسمبر	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ١٥٩		ع
٢١	〃	〃	ل	〃 〃 〃	صحیفہ ١٥٦		ع
٢١	〃	〃	ل	محمد دین فوق	انوار ٩١		ع
٢٣	〃	〃	ل	〃 〃	انوار ٩١		ع
٣٠	〃	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ١٥٨		ع
٣٠	〃	〃	ل	خواجہ حسن نظامی	خطوط ١١٣		
٥	جنوری	١٩١٦	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ١٦٠		ع
١٤	〃	〃	ل	نیاز الدین خاں	نیاز ١		
٢٤	〃	〃	ل	اکبر الہ آبادی	عطاء دوم ٣٩		
٣٠	〃	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ١٦١		ع

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۴	فروری	۱۹۱۶	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۶۲		ع
"	"	"	ل	اکبر الٰہ آبادی	عطا دوم ۵۱		
۱۰	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۶۲		ع
۱۳	"	"	ل	خان محمد نیاز الدین	نیاز ۱		
۲۴	"	"	ل	شاہ سلیمان پھلواری	انوار ۱۷۷		ع
۸	مارچ	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد[1]	صحیفہ ۱۶۳		ع
۹	"	"	ل	شاہ سلیمان پھلواری	انوار ۱۷۷		
۱۳	"	"	ل	نیاز الدین خاں[2]	نیاز ۳		(عکس)
۲۳	"	"	-	شاکر صدیقی	انوار ۱۱۵		
۲۶	"	"	ل	نیاز الدین خان	نیاز ۳		
۳	اپریل	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۶۵		ع
۱۳	اپریل	"	ل	" " "	صحیفہ ۱۶۸		ع
۱۰	مئی	"	ل	" " "	صحیفہ ۱۶۹		ع
۱۲	"	"	ل	غازی عبدالرحمٰن	عطا اول ۳۶		ع
۲۸	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۷۰		ع
۱۳	جون	"	ل	" " "	صحیفہ ۱۷۱		ع
۲۳	"	"	ل	" " "	صحیفہ ۱۷۲		ع

۱ مزید عکس جنگ کراچی
۲۳ اپریل ۱۹۷۲ء

۲ مزید عکس اپریل ۷۱ جنگ

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۸	جولائی	۱۹۱۶ء	ل	نیاز الدین خاں	نیاز ۳		
۱۰	"	"	ل	سراج الدین پال[1]	عطا اول ۳۳		
۱۰	"	"	ل	سید فصیح اللہ کاظمی	خطوط ۱۲۷		ع
۱۳	"	"	ل	" " "	خطوط ۱۲۸		
۱۳	"	"	ل	سراج الدین پال	عطا اول ۳۸		
۱۶	"	"	ل	" "	عطا اول ۴۰		
۲۶	"	"	ل	محمد دین فوق[2]	انوار ۶۲[3]		ع
۱۲	اگست	"	ل	محمد حسین عباسی کمپنی چیف کورٹ	عطا اول ۹۳		
۳۱	"	"	ل	ضیاء الدین برنی	انوار ۱۳۳		ع
۲	ستمبر	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۷۳		ع
۱۱	"	"	ل	نیاز الدین خاں	نیاز ۵		
۱	اکتوبر	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد[4]	شاد ۳	عطا دوم ۱۶۳	
۳۱	"	"	ل	" " "	شاد ۹	عطا دوم ۱۶۳	
۱	نومبر	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۵۰		
۱۳	"	"	ل	" " "	عطا اول ۵۶		
۵/۳	دسمبر	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد[5]	شاد ۱۰		

۱ "یادگار یوم اقبال" [illegible] کے مطابق یہ خط ۸ جولائی کو لکھا گیا۔

۲ خط کے متن سے معلوم ہوتا ہے کہ یہ خط محمد دین فوق کو نہیں بلکہ ان کے ادارے کے کسی شخص کو لکھا گیا۔ اس خط کا سنہ تحریر بھی مشکوک ہے۔ ۳ عکس ماہ نو اپریل ۶۲۔ ۴ صحیفہ میں ۹ نومبر لکھا ہے لیکن اصل خط سے اندازہ ہوتا ہے کہ یہ خط اکتوبر میں لکھا گیا تھا۔ ۵ [illegible]

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کہاں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۹	دسمبر	۱۹۱۶ء	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۱۴	عطاءدوم ۱۰۶	
۱۶	″	″	ل	″ ″ ″	شاد ۱۶		
۱۸	″	″	ل	گرامی	گرامی ۱۰۹		ج
۵	جنوری	۱۹۱۷ء	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۲۳	عطاءدوم ۱۰۷	
۹	″	″	ل	مولوی الف دین	عطاءاول ۲۱۲		جزوی عکس
۲۹	″	″	ل	خواجہ حسن نظامی	انوار ۳		
۶	فروری	″	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۶		
۸	″	″	ل	گرامی	گرامی ۱۰۹		ج
۱۴	″	″	ل	″	گرامی ۱۱۱		ج
۱۹	″	″	ل	″	گرامی ۱۱۳		ج
۲۳	″	″	ل	سید فصیح اللہ کاظمی	مخطوط ۱۲۹		ج
۲۳	″	″	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۲۶		
۲	مارچ	″	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۷		
۶	″	″	ل	محمد دین فوق	انوار ۹۳		
۷	″	″	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۳۳	عطاءدوم ۱۱۱	
۸	″	″	ل	پروفیسر سراج الدین پال	مقالات ۳۰۹		
۱۸	″	۱۹۱۷ء	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۳۷		
۲۱	″	″	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۸		
۲۳	″	″	ل	گرامی	گرامی ۱۱۵		ج
۱۰	اپریل	″	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۳۴	عطاءدوم ۱۱۳	
۱۵	″	″	ل	″ ″ ″	شاد ۴۴		

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کہاں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۱۸	اپریل	۱۹۱۷ء	ل	گرامی	گرامی ۱۱۷		ج
۲۹	″	″	ل	محمد امین زبیری	عطاءاول ۲۲۴		
۱	مئی	″	ل	گرامی	گرامی ۱۱۸		ج
۳	″	″	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۳۴		
۳	″	″	ل	گرامی[1]	گرامی ۱۱۸		ج
۴	″	″	ل	″	گرامی ۱۱۹		ج
۱۹	″	″	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۴۷	عطاءدوم ۱۱۸	
۲۱	″	″	ل	گرامی	گرامی ۱۲۱		ج
۸	جون	″	ل	محمد دین فوق	انوار ۹۵		ج
۱۳	″	″	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۵۲		
۲۷	″	″	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۸		
۲۸	″	″	ل	گرامی	گرامی ۱۲۲		ج
۳۰	″	″	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۵۵	عطاءدوم ۱۲۰	
۱	جولائی	″	ل	گرامی	گرامی ۱۲۳		ج
۳	″	″	ل	″	گرامی ۱۲۷		ج
۹	″	″	ل	″	گرامی ۱۲۸		ج
۱۰	″	″	ل	″	گرامی ۱۲۹		ج
۱۳	″	″	ل	شیخ فرید احمد ڈار رہبر	انوار ۲۲۵		
۱۹	″	″	ل	گرامی	گرامی ۱۳۰		ج

[1] اصل خط محفوظ اقبال میوزیم لاہور

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
۱۰	جولائی	۱۹۱۷ء	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۵۷		
۱۹	"	"	ل	گرامی	گرامی ۱۲۱		
۲۸	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۵۹		
۴	اگست	"	ل	گرامی	گرامی ۱۳۲		ع
۱۳	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۶۱		
۱۸	"	"	ل	گرامی	گرامی ۱۳۱		ع
۲۲	"	"	ل	گرامی	گرامی ۱۳۳		ع
۳	ستمبر	"	ل	"	گرامی ۱۳۶		
۴	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۶۳		
۲	اکتوبر	"	ل	صلاح الدین الیاس برنی	عطا اول ۳۰		
۹	"	"	ل	گرامی	گرامی ۱۳۸		ع
۹	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۶۵		
۴	"	"	ل	" " "	شاد ۶۵		
۱۱	"	"	ل	گرامی	گرامی ۱۳۹		ع
۱۳	"	"	ل	"	گرامی ۱۴۰		ع
۳	نومبر	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۱۰		
۱۳	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۷۷		
۲۲	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۶۹		
۲۸	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان [1]	نیاز ۱۱		عکس

[1] مزید عکس جنگ اقبال ایڈیشن اپریل ۶۱ء

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
۱۳	دسمبر	۱۹۱۷ء	ل	گرامی	گرامی ۱۴۱		ع
۱۹	"	"	ل	مہاراجہ کرشن پرشاد	شاد ۶۹		
۲۸	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۱۱		
۲۵	"	"	ل	گرامی	گرامی ۱۴۲		ع
–	اکتوبر تا دسمبر	"	–	"	گرامی ۱۴۰		
–	اکتوبر تا دسمبر	"	–	سجاد مرزا [1]	انوار ۱۳		
–	–	"	–	گرامی	گرامی ۱۴۳		
۱۱	جنوری	۱۹۱۸	ل	خواجہ حسن نظامی	انوار ۱۸۳		
۱۴	"	"	ل	اکبر منیر	عطا دوم ۱۵۳		ل-ت
۱۵	"	"	ل	مولانا اکبر شاہ نجیب آبادی	انوار ۳۱۵	عطا دوم ۱۸۹	ع
۲۰	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۷۶		
۱	فروری	"	ل	" " "	شاد ۷۸		
۹	مارچ	"	–	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۱۲		
۳۰	"	"	–	" " "	نیاز ۱۳		
۱۰	اپریل	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۸۱		
۲۸	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۸۰		
۱۰	مئی	"	ل	" " "	عطا اول ۸۱		
۲۳	"	"	ل	" " "	عطا اول ۸۲		

[1] بعض قرائن سے یہ معلوم ہوتا ہے کہ یہ خط ۱۹۲۷ء میں لکھا گیا تھا۔

[2] مزید عکس جنگ کراچی ۲۳ اپریل ۱۹۷۷ء

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۸	جون	۱۹۱۸	ل	کیپٹن منظور حسین	انوار ۲۸۷		ع
۱۰	"	"	ل	گرامی	گرامی ۱۴۳		
۱۱	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۸۳	عطا دوم ۱۹۲	
۱۱	"	"	ل	اکبر آلہ آبادی	عطا دوم ۵۳		
۳	جولائی	"	ل	میاں محمد شاہ نواز	خطوط ۱۳۱	[illegible] ۱۹۰	ا-ت
۷	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۸۸		
۲۰	"	"	ل	اکبر آلہ آبادی	عطا دوم ۵۸		نامکمل
۲۵	"	"	ل	" "	عطا دوم ۹۳		
۲۹	"	"	–	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۱۳		
۱۳	اگست	"	ل	اکبر آلہ آبادی	عطا دوم ۲۶		نامکمل
۸	ستمبر	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۸۴		
۱۳	ستمبر	"	ل	اکبر آلہ آبادی	عطا دوم ۹۸		
۳	اکتوبر	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۸۵		
۱۴	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۱۳		
۱۲	"	"	ل	گرامی	گرامی ۱۳۶	عطا اول ۱۳	ع
۲۳	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۸۹		
۲۸	"	"	ل	اکبر آلہ آبادی	عطا دوم ۱۰۱		
۲۹	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۱۴		
۳۰	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۹۱		
۴	نومبر	۱۹۱۸	ل	گرامی	گرامی ۵۱		ع
۲۴	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۱۴		

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۰	نومبر	۱۹۱۸ء	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۸۷		
۳۰	"	"	ل	گرامی	گرامی ۱۵۱		ع
۲۸	"	"	ل	اکبر آلہ آبادی	عطا دوم ۱۰۴		
۲	دسمبر	"	ل	گرامی	گرامی ۱۵۴		ع
۳۰	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۹۷		
۱۳	دسمبر	"	ل	مولوی نجم الغنی رامپوری	انوار ۲۸۳		عکس
۱۶	"	"	ل	منشی محمد دین فوق	انوار ۶۶		ع
۲۸	"	"	ل	محمد دین فوق	انوار ۶۷		ع
–	–	۱۹۱۸ء	–	میر ولی اللہ	انوار ۳۱۴		
۳	جنوری	۱۹۱۹ء	ل	سید شوکت حسین [1]	خطوط ۱۳۳	عطا دوم ۲۵۳ [illegible] ۱۹۱ [2]	ا-ت
۶	"	"	ل	" " "	خطوط ۱۳۳	عطا دوم ۲۵۴ [illegible] ۱۹۲	ا-ت
۲۸	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۱۵		
۵	فروری	"	ل	" " "	نیاز ۱۰		
۶	"	"	ل	ڈاکٹر محمد حسین [3]	خطوط ۱۳۲		
۱۱	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۱۶		
۱۳	"	"	ل	" " "	نیاز ۱۶		

[1] عکس ادبی دنیا نومبر/دسمبر ۱۹۶۹ء

[2] اقبال نامہ دوم میں یہ خط [illegible] ص ۲۵۳؛
عکس "[illegible]" جنوری فروری ۱۹۷۵ء

[3] عکس روزگار فقیر حصہ اول ص ۱۹۲۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	دوسرے کس مجموعہ میں چھپا	عکس انگریزی اردو ترجمہ
۱۹	فروری	۱۹۱۹ء	ل	گرامی	گرامی ۱۵۶		ع
۲۱	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۹۴		
۲۵	"	"	ل	محمد دین فوق	انوار ۹۹		ع
۲۶	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۹۵		
—	فروری یا مارچ	"	—	گرامی ؎۱	گرامی ۱۵۶		ع
۱۳	مارچ	"	ل	خان نیاز الدین خان	نیاز ۱۷		
۱۹	"	"	ل	گرامی	گرامی ۱۵۷		ع
۲۱	"	"	ل	محمد نیاز الدین خاں	نیاز ۱۷		
۲۳	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۹۹		
۲۶	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۹۶	عطائے دوم ۹۳	
۲۹	"	"	ل	حاجی محمد خاں سیتاپوری	انوار ۱۱		
۳	اپریل	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۰۰		
۳۰	"	"	ل	محمد نیاز الدین خاں	نیاز ۱۹		
۳۰	"	"	ل	اکبر الہ آبادی	عطائے دوم ۴۷		
۲۵	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۹۷	عطائے دوم ۹۶	
۱۷	مئی	"	ل	حافظ محمد اسلم جیراجپوری ؎۲	عطائے اول ۵۲		
۱۹	مئی	"	ل	محمد نیاز الدین خاں	عطائے دوم ۱۹		
۱۲	جولائی	"	ل	شیخ نور محمد ؎۳	خطوط ۱۳۹		عکس

؎۱ عکس نقوش خطوط نمبر حصہ اول ص ۲۳ ، ؎۲ عکس "مرقع اقبال" مرتبہ مجلس [illegible] اور رسالہ جوہر دہلی اقبال نمبر ۱۹۳۸ء ، ؎۳ مزید عکس ماہ نو اپریل ۶۹ ، اپریل ۷۰ ،

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	دوسرے کس مجموعہ میں چھپا	عکس انگریزی اردو ترجمہ
۲۹	اگست	۱۹۱۹ء	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۰۳		
۳۰	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۲۰		
۲	ستمبر	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۲۱		
"	"	"	ل	وحید احمد ؎۱	انوار ۱۰۵		
۱۶	"	"	ل	سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۰۴		
۱۷	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۱۰۵	عطائے دوم ۱۹۷	
۲۸	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۰۵		
۶	اکتوبر	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۱۰۷		
۱۰	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۰۶		
۱۳	"	"	—	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۲۲		
۱۴	"	"	—	" " " ؎۲	نیاز ۲۲		
۱۹	"	"	ل	" " "	نیاز ۲۳		
۳	نومبر	"	ل	عبد العلی شوق سندیلوی	انوار ۹		
۹	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۲۳		
۱۰	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۰۹		
۱۸	"	"	ل	عشرت رحمانی ؎۳	عطائے اول ۳۲۵		

؎۱ ماہ نو اپریل ۶۲ اور ماہ نو اقبال نمبر ۷۷ ص ۲۰۷ ، اور ماہ نو اپریل ۲۲ ،

؎۲ عکس امروز ۲۲ اپریل ۱۹۳۸ء

؎۳ یہ خطوط دراصل "وحید احمد مسعود بدایونی" کو لکھے گئے
ملاحظہ ہو اوراق گم گشتہ ص ۱۸۸ و ادبی دنیا نومبر ۶۶ ۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۸	نومبر	۱۹۱۹	ل	عشرت رحمانی (؟)[1]	مقالات ۲۳۶		
۱۵	دسمبر	״	–	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۲۵		
۱۵	״	״	ل	مہاراجہ کشن پرشاد[2]	شاد ۱۱۱	مقالات ۱۹۹	نامکمل
۱۹	״	״	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۲۵		
۲۵	״	״	–	״ ״ ״	نیاز ۲۵		
–	–	؟	–	عبدالغنی شوق سندیلوی	انوار ۹		
–	–	؟	–	״ ״	انوار ۱۰		
–	–	۱۹۲۰	ل	״ ״	انوار ۱۰		
۴	جنوری	״	ل	گرامی	گرامی ۵۸		ع
۱۱	فروری	״	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۲۷		
۳	مارچ	״	[illegible]	شیخ اعجاز احمد[3]	خطوط ۱۳۰	۱۹۳	ق ت
۹	مارچ	״	–	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۲۷		
۱۸	״	״	ل	״ ״ ״	نیاز ۲۷		
۸	اپریل	״	ل	مولانا اکبر شاہ نجیب آبادی	انوار ۲۱۵		ع
۱۰	״	״	ل	مولانا نیاز الدین خاں	نیاز ۲۸		
۱۹	״	״	ل	״ ״ ״	نیاز ۲۹		
۲۱	״	״	ل	اکبر منیر	مقالات ۱۵۵		

ا؎ "یادِ اقبال" میں تاریخ ۲۸ نومبر ہے جو درست نہیں۔ ملاحظہ ہو ادبی دنیا ۱۹۶۶ء

۲؎ بعض الفاظ مصلحتاً چھوڑ دیے گئے

۳؎ عکس کتاب "یادگار نیم اقبال ۱۹۶۶ء"، علامہ غلطی سے دہلی کے بجائے لاہور لکھ گئے

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۱۱	مئی	۱۹۲۰ء	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۳۰		
۱۸	״	״	ل	״ ״ ״	نیاز ۳۱		
۲۰	״	״	ل	״ ״ ״[1]	نیاز ۳۲		نامکمل
۱۰	جون	״	ل	״ ״ ״	نیاز ۳۳		
۱۴	جولائی	״	ل	گرامی[2]	گرامی ۱۵۶		
۱۹	״	״	ل	״	گرامی ۱۶۳		
–	״	؟	ل	״	گرامی ۱۶۴		ع
۳	اگست	״	ل	اکبر منیر	مقالات ۱۵۶		
۲۱	ستمبر	״	ل	محمد یٰسین عباسی کیمپ پٹیالہ	مقالات ۹۳		
۲۴	״	״	ل	شاہ حامد الرحمٰن قدوسی[3]	خطوط ۱۳۵		عکس
۲۸	ستمبر	״	ل	حاجی محمد احمد خان سیتاپوری	انوار ۱۲		
۱۰	اکتوبر	״	ل	سید سلیمان ندوی	مقالات ۱۱۲		
۲۶	״	״	ل	محمد دین فوق	انوار ۹۹		ع
۲۸	״	״	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۳۵		
۷	نومبر	״	ل	گرامی	گرامی ۱۶۶		ع
۲۲	״	״	ل	سید رحمت اللہ شاہ[4]	خطوط ۱۴۸		
۳	دسمبر	״	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۳۶		

ا؎ نام مصلحتاً حذف کر دیے گئے۔ ۲؎ اصل خط اقبال میوزیم لاہور میں محفوظ ہے۔

۳؎ عکس "اقبال اور بھوپال" ص ۳۵

۴؎ عکس صحیفہ اقبال نمبر ۲، ص ۲۱۰۔ عکس جنگ کراچی اقبال نمبر اپریل ۱۹۷۳ء

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	عکس انگریزی اردو ترجمہ
۲۳	دسمبر	۱۹۲۰ء	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۱۱۳		
۲۳	″	″	″	ضیاء الدین برنی	انوار ۱۳۵		ع
۱۰	جنوری	۱۹۲۱	ل	شیخ اعجاز احمد[1]	خطوط ۱۴۲	۱۹۴۱، ۲۲۵	ی۔ت
۲۱	″	″	ل	محمد نیاز الدین خاں[2]	نیاز ۳۶		
۲۲	″	″	ل	ڈاکٹر نکلسن	عطا اول، ۲۵۰	۲۲۵، ۱۳۱	ا۔ت
۱۳	مارچ	″	-	محمد دین فوق[3]	عطا دوم ۳۴۰		
۲۴	″	″	ل	گرامی	گرامی ۱۷۰		
۳۱	″	″	ل	″	گرامی ۱۷۳		ع
۲۲	اپریل	″	ل	محمد نیاز الدین خاں	نیاز ۳۷		
۱۵	جون	″	ل	″ ″ ″	نیاز ۳۸		
۱۸	″	″	ل	ماسٹر طالع محمد	عطا دوم ۲۲۴		
۱۱	جولائی	″	ل	منشی سراج دین	انوار ۱۹۰		
۱۳	″	″	ل	گرامی	گرامی ۱۷۵		ع
۲۰	″	″	ل	″	گرامی ۱۷۶		ع
۱۳	اگست	″	ل	منشی سراج دین	انوار ۱۹۱		
۳۰	″	″	ل	عشرت رحمانی[4]	عطا اول ۴۳۲		

[1] عکس روزگار فقیر حصہ دوم۔

[2] روح مکاتیب اقبال کے مولف نے ۲۷ جنوری ۲۱ء لکھا ہے۔ جو درست معلوم نہیں ہوتا مجموعہ بالا میں سن ندارد۔

[3] خط کے متن سے یہ معلوم ہوتا ہے کہ یہ خط فوق کو نہیں لکھا گیا یہ بظاہر تقریظ معلوم ہوتی ہے۔

[4] یہ خط دراصل وحید احمد مسعود کے نام ہے۔ ادبی دنیا نومبر دسمبر ۱۹۷۶ء

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	عکس انگریزی اردو ترجمہ
۴	ستمبر	۱۹۲۱ء	ل	وحید احمد[1]	انوار ۱۴۹		
۱۳	″	″	ل	سید عشرت حسین[2]	انوار ۹۰		
۱۶	″	″	ل	گرامی	گرامی ۱۷۷		
۵	اکتوبر	″	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۱۱۴		
۱۱	″	″	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۸۱		ع
۱۳	″	″	ل	غلام بھیک نیرنگ	انوار ۲۳۳		ع
۲۰	″	″	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۸۳		ع
۲۸	نومبر	″	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۱۱۵		
۸	دسمبر	″	ل	محمد نیاز الدین خاں	نیاز ۳۸		
۱۳	″	″	ل	″ ″ ″	نیاز ۳۹		
۱۹	″	″	ل	″ ″ ″	نیاز ۳۹		
۲۵	″	″	ل	گرامی	گرامی ۱۷۷		ع
۲۹	″	″	ل	″	گرامی ۱۸۰		ع
۳۰	″	″	ل	″	گرامی ۱۸۳		ع
۵	جنوری	۱۹۲۲	ل	″	گرامی ۱۸۳		ع
۶	″	″	″	″	گرامی ۱۸۶		ع
۷	″	″	ل	شیخ عنایت اللہ	انوار ۱۸۸		
۱۰	″	″	ل	گرامی	گرامی ۱۸۸		ع

[1] ماہ نو اقبال نمبر اپریل ۶۲ء

[2] یہ خط سب سے پہلے سفینہ کراچی نمبر اکتوبر ۶۳ میں شائع ہوا۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی / اردو ترجمہ
۱۲	جنوری	۱۹۲۳ء	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۳۰		
۲۴	〃	〃	ل	〃 〃 〃	نیاز ۳۱		
۲۵	〃	〃	ل	گرامی	گرامی ۱۹۰		
۳۰	〃	〃	ل	اکبر منیر	عطاءدوم ۱۹۰		
—	[illegible]	〃	ل	گرامی	گرامی ۱۸۹		ع
۳	فروری	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۸۵		ع
۹	〃	〃	ل	گرامی	گرامی ۱۹۲		ع
۹	〃	〃	ل	〃	گرامی ۱۹۳		ع
۱۰	〃	〃	ل	〃	گرامی ۱۹۶		ع
۱۷	〃	〃	ل	〃	گرامی ۱۹۸		ع
۲۲	〃	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	صحیفہ ۱۸۶		ع
۱۲	مارچ	〃	ل	محمد دین فوق[1]	انوار ۷۰	عطاءاول ۹۵	"ع"
۱۸	〃	〃	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۳۱		
۲۳	〃	〃	ل	گرامی	گرامی ۲۰۰		ع
۱۲	اپریل	〃	ل	〃	گرامی ۲۰۱		ع
〃	〃	〃	ل	ضیاء الدین برنی	انوار ۱۳۶		
۳۰	〃	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطاءاول ۱۱۹		
۳۰	〃	〃	ل	منشی سراج الدین	انوار ۱۹۲		

[1] اقبال نامہ میں یہی خط ظہور الدین مہجور کے نام سے شائع ہوا ہے۔ اصل خط اقبال میوزیم دہلی میں محفوظ ہے۔
بحوالہ ڈاکٹر رفیع الدین ہاشمی مقالہ پی ایچ ڈی ہمارے خیال میں یہ خط مہجور کے نام لکھا گیا تھا۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی / اردو ترجمہ
۲۲	اپریل	۱۹۲۶ء	ل	شفاعت اللہ خاں[1]	انوار ۱۹۸		ع
۱۸	مئی	[illegible]	ل	اکبر منیر	عطاءدوم ۱۹۲		
۱۴	〃	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطاءاول ۱۲۹		
۱۴	〃	〃	ل	گرامی	گرامی ۲۰۳		
۱۵	〃	〃	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۳۱		
۱۹	〃	〃	ل	گرامی	گرامی ۲۰۵		ع
۱۷	〃	〃	ل	مولانا اکبر شاہ نجیب آبادی	انوار ۳۱۶		ع
۲۳	〃	〃	ل	گرامی	گرامی ۲۱۵		ع
۲۹	〃	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطاءاول ۱۱۹		
۲۳	جولائی	〃	ل	گرامی	گرامی ۲۱۹		ع
۲۶	〃	〃	ل	〃	گرامی ۲۱۸		ع
۱۰	جولائی	〃	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۳۲		
۱۰	〃	〃	ل	شیخ حبیب احمد	۲۳۳، ۱۸۶		ل
۳	اگست	〃	[illegible]	سید سلیمان ندوی	عطاءاول ۱۳۱		
۱۴	〃	〃	ل	ماسٹر طالع محمد [illegible]	عطاءدوم ۲۲۹	[illegible]	
۱۸/۲۸	〃	〃	ل	محمد ضیاء الدین خاں	نیاز ۳۲		
۲۵	〃	〃	سیالکوٹ	میر محمد رشید احمد	انوار ۱۳۸		
۲۲	〃	〃	ل	اکبر شاہ نجیب آبادی	عطاءاول ۵۶		

[1] مزید عکس سرود رفتہ ص ۵

[2] Letters of Iqbal ص ۱۰۸ کے مطابق یہ مراسلہ [illegible] کو لکھا گیا

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۷	اگست	۱۹۲۲	ل	خواجہ حسن نظامی	خطوط ۱۱۹		
۴	اکتوبر	"	ل	گرامی	گرامی ۲۲۱		ع
۱۱	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۱۱۸		ع
۲۶	"	"	ل	" " "	شاد ۱۲۱		ع
۱۱	نومبر	"	ل	" " " [1]	شاد ۱۲۳		نامکمل
۲۸	"	"	ل	صغرا بیگم ہمایوں	عطا اول ۴۲۰		
۱۰	دسمبر	"	ل	گرامی	گرامی ۲۲۳		ع
۱۳	"	"	ل	میر خورشید احمد	انوار ۱۴۹		
۱۶	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۴۳		
۱۹	"	"	ل	" " "	نیاز ۴۳		
۱۹	"	"	ل	محمد دین فوق	انوار ۷۱		ع
-	"	؟	ل	مہاراجہ کشن پرشاد [2]	شاد ۱۲۵		[نامکمل]
۲۹	"	"	ل	" " "	شاد ۱۲۶، عطا دوم ۲۰۱		[نامکمل]
۴	جنوری	۱۹۲۳؟	ل	پیر سید غلام بھیک نیرنگ [3]	عطا اول ۲۰۲		عکس
۹	"	؟	ل	عبدالماجد دریاآبادی	عطا اول ۳۳۲		
۷	"	؟	ل	گرامی	گرامی ۱۸۷		ع

[1] بعض الفاظ مصلحتاً حذف کر دیے گئے۔

[2] شاد اقبال کے جوابی خط سے معلوم ہوتا ہے کہ یہ خط دسمبر کے پہلے ہفتہ میں لکھا گیا ہوگا، شاد کے نام ان دونوں خطوں میں بعض الفاظ مصلحتاً حذف کر دیے گئے

[3] علامہ غلطی سے ان خطوط پر ۱۹۲۲ء کا سنہ ڈال گئے تھے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۲	جنوری	۱۹۲۳	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۱۳۴		
۲۳	فروری	"	"	گرامی	گرامی ۲۲۵		ع
۲۸/۱۸	"	"	ل	صغرا بیگم ہمایوں [1]	عطا اول ۴۲۱		
۴	مارچ	"	ل	محمد دین فوق	انوار ۴۳		ع
۸	"	"	ل	گرامی	گرامی ۲۲۶		ع
۱۲	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۴۳		
۱۶	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد [2]	شاد ۱۳۹		نامکمل
-	مارچ/اپریل	؟	-	شیخ مبارک علی	انوار ۱۷۱		
-	"	"	-	" " "	انوار ۱۷۲		
۱۷	اپریل	؟	ل	عبدالماجد دریاآبادی [3]	عطا اول ۴۳۳		
۲۲	"	؟	[illegible]	گرامی [4]	گرامی ۲۰۳		
۱۸	مئی	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد [5]	شاد ۱۳۸		نامکمل
۲۵	مئی	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۴۴		
۲۶	"	"	ل	میر خورشید احمد	انوار ۱۵۰		
۳۱	"	"	ل	" " "	انوار ۱۵۲		

[1] بحوالہ خطوط اقبال، نوٹ ۱۰۰، ج مکاتیب اقبال میں ۲۸ فروری کی تاریخ ہے۔

[2] اس خط میں بعض الفاظ مصلحتاً حذف کر دیے گئے۔

[3] علامہ غلطی سے مئی ۱۹۲۲ء لکھ گئے۔

[4] علامہ غلطی سے ۱۹۲۲ء لکھ گئے

[5] اس خط میں بعض الفاظ مصلحتاً حذف کئے گئے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	موجودہ کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۱	جون	۱۹۲۳ء	ل	میر خورشید احمد	انوار ۱۵۳		
۱۱	"	"	"	عباس حسن نقوی	انوار ۱۹۵		
۲۰	"	"	"	میر خورشید احمد	انوار ۱۵۴		
۲۱،۲۲	"	"	"	ایڈیٹر زمیندار لاہور[1]	خطوط ۱۵۵		
۲۵	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۵۴		
۲۶	"	"	ل	میر خورشید احمد	انوار ۱۵۴		
۲۹	"	"	ل	سید نذیر احمد ہاشمی [illegible][2]	انوار ۱۹۳		
۵	جولائی	"	ل	سید سلیمان ندوی[3]	عطاءاول ۱۱۹		
۲۰	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۴۹		
۲۳	"	"	ل	جسٹس شیخ دین محمد[4]	خطوط ۱۵۹	۱۹۷، ۲۲۸	عکس و، ت
۲۳	"	"	ل	سید محمد سعید الدین جعفری[5]	خطوط ۱۶۲		
۲۸	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ، ۴۷		
۲	اگست	"	ل	" " "	نیاز ۴۷		
۱۹	"	"	ل	سردار عبدالرب نشتر	عطاءاول ۵۶		
۲۳	"	"	ل	گرامی	گرامی ۲۲۸		ع

[1] مجموعہ ہذا میں غلطی سے سن ۱۹۲۲ء درج ہے۔

[2] نقل محفوظ اقبال اکیڈمی لاہور۔

[3] عکس امروز ۲۲ اپریل ۱۹۵۰ء۔

[4] صحیفہ اقبال نمبر ۴۳، ص ۹۱ پر ہے۔

[5] عکس جنگ کراچی ۲۳ اپریل ۱۹۷۶ء۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	موجودہ کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۶	اگست	۱۹۲۳	ل	گرامی	گرامی ۲۲۹		ع
۱۰	ستمبر	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۴۸		
۲۹	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۱۴۹		
۱۱	اکتوبر	"	ل	گرامی	گرامی ۲۳۰		
۱۱	"	"	ل	مولانا عبدالماجد دریابادی	عطاءاول ۲۳۶		
۱۳	"	"	ل	صغرا بیگم ہمایوں	عطاءاول ۲۲۴		
۲۱	"	"	ل	گرامی	گرامی ۲۳۵		ع
۲۳	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد[1]	شاد ۱۵۳		
۲۸	"	"	ل	گرامی	گرامی ۲۳۲		
۳	نومبر	"	-	عبدالماجد دریابادی	عطاءاول ۲۳۷		
۱۳	"	"	ل	سید محمد سعید الدین جعفری	خطوط ۱۶۳		
-	-	۰	-	سید سجاد حیدر یلدرم[2]	خطوط ۱۵۱		
-	-	؟	ل	ڈاکٹر سید یامین ہاشمی	خطوط ۱۶۸		
۱	دسمبر	"	ل	ابراہیم حنیف صدیقی	انوار ۲۴۳		ع
۱۴	جنوری	۱۹۲۴	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۱۵۹	عطاء دوم ۲۷۶	
۲۰	"	"	-	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۴۸		
۲۳	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطاءاول ۱۲۴		
۱	فروری	"	ل	" " "	عطاءاول ۱۲۵		

[1] عکس موجود ہے ص ۳۰، مجموعہ ہذا میں ایک پیراگراف کم ہے۔

[2] خطوط اقبال میں غلطی سے دسمبر ۱۹۳۲ء لکھا ہے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مجموعہ کس میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
۴	فروری	۱۹۲۴	—	اکبر منیر	عطاء دوم ۱۶۵		
۲	"	"	ل	ہادی حسن علی گڑھ[1]	فار ۱	۱۹۳۱	ل
۱۱	"	"	—	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۴۹		
۲۲	اپریل	"	لدھیانہ	" " "	نیاز ۵۰		
۱	مئی	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطاء اول ۱۲۸		
۳	"	"	"	پروفیسر محمد شفیع	عطاء اول ۳۱۸		ا۔ت
۲۳	جون	"	—	شاکر صدیقی	انوار ۱۱۹		
۳۰	"	"	—	محمد دین فوق	انوار ۴۳		
۱۳	جولائی	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۵۰		
۱۳	اگست	"	ل	سید سعید الدین جعفری[2]	انوار ۲۸۵		
۱۷	اگست	"	ل	مدیر نیرنگ خیال	خطوط ۱۰۰		
۱۸	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطاء اول ۱۳۱		
۱۹	"	"	ل	" " "	عطاء اول ۱۳۲		
۲۵	"	"	ل	شاد عظیم آبادی[3]	خطوط ۱۷		
۲۶	"	"	ل	شیخ مبارک علی	انوار ۱۶۳		ع
۲۸	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطاء اول ۱۳۳		
۵	ستمبر	"	ل	" " "	عطاء اول ۱۳۴		

[1] نقل مخزونہ اقبال اکیڈمی لاہور

[2] انوار اقبال میں سنہ ۱۹۲۲ درج ہے جو غلط ہے عکس ماہ نو اپریل ۷۳ء

[3] اصل مخزونہ خدا بخش لائبریری پٹنہ۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مجموعہ کس میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
۱۶	اکتوبر	۱۹۲۴	ل	سید سلیمان ندوی	عطاء اول ۱۴۱		
۱۹	"	"	ل	مسٹر سمتھ[1]	خطوط ۱۴۳	۱۹۸۰	ا۔ت
۱۹	"	"	ل	گرامی	گرامی ۲۳۶		ع
۲۵	"	"	ل	"	گرامی ۲۳۷		ع
۲۶	نومبر	"	ل	عبدالماجد دریابادی	عطاء اول ۲۳۷		
۲۹	"	"	ل	خان نیاز الدین خان	نیاز ۵۱		
۷	دسمبر	"	ل	غلام رسول مہر	انوار ۸۹		ع
۲۲	"	"	ل	مہاراجہ کشن پرشاد	شاد ۱۶۳		
۲۳	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۵۲		
—	نومبر یا دسمبر	؟	ل	خالد خلیل	عطاء دوم ۲۶۲		
—	جنوری تا اگست	"	—	سر اکبر حیدری[2]	انوار ۳۲		ا۔ت
—	—	؟	ل	شیخ اعجاز احمد	خطوط ۱۴۶		
۴	جنوری	۱۹۲۵	ل	کشن پرشاد	شاد ۱۶۷		
۱۶	"	"	ل	پروفیسر میاں شریف	عطاء دوم ۲۳۲		
۳	"	"	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۵۳		
۶	مارچ	"	ل	پروفیسر سردار محمد	عطاء دوم ۲۵۸		
۲۴	"	؟	ل	مولانا سید انور شاہ[3]	عطاء دوم ۲۵۹		

[1] عکس روزگار فقیر حصہ اول

[2] ترجمہ از میاں چوہدری، نقش اقبال میں اس خط کا جو ترجمہ ہے اس میں اور اس ترجمہ میں بعض اختلافات ہیں

[3] اقبال نامہ میں سنہ ۱۹۲۵ درج ہے جو غلط ہے، شیرازہ اقبال نمبر گوہر میں بھی ۱۹۲۵ درج ہے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ع عکس ا انگریزی ت اردو ترجمہ
۷	مارچ	۱۹۲۵	ل	اکبر منیر	عطائے دوم ۱۹۷		
۲۲	"	"	ل	عبدالماجد دریابادی	عطائے اول ۲۳۸		
۱۲	اپریل	"	ل	مولانا اکبر شاہ نجیب آبادی	انوار ۳۱۶		ع
۳۰	"	"	ل	" " " [1]	انوار ۳۱۷		ع
۲۳	"	"	ل	عبدالرحمٰن چغتائی	عطائے دوم ۳۲۸		
۶	مئی	"	ل	سید نصیر الدین ہاشمی	عطائے اول ۹۰		
۳	جون	""	-	صاحبزادہ آفتاب احمد[2]	عطائے دوم ۲۰۲	اقبال نامہ ۱۵۱	ا، ت
۲۳	اگست	"	ل	عبداللہ چغتائی	عطائے دوم ۳۳۰		
۲	ستمبر	"	ل	پروفیسر غلام مصطفےٰ تبسم	عطائے اول ۳۰		
۹	"	"	ل	" " "	انوار ۱۹۹	خطوط ۱۶۵	
۱۶	"	"	-	منشی آدم علی بجالی	عطائے اول ۲۶۲		
۲۹	"	"	-	نیاز الدین خان	نیاز ۵۳		
۵	اکتوبر	"	ل	شیخ عطا محمد[3]	خطوط ۱۶۵		عکس
۲۰	"	"	ل	سید رحمت اللہ شاہ[4]	خطوط ۱۳۶		عکس
۲۱	"	"	ل	اے آر چغتائی (جسٹس)[5]	انوار ۳	۱۹۷	ا، عکس

[1] ادبی دنیا اکتوبر ۶۷، روزنامہ جنگ اقبال ۲۳ اپریل ۷۶ ۱۹ میں بھی تاریخ درج ہے۔
[2] بمطابق ۶ اپریل ۱۹۲۶ء میں سب سے پہلے شائع ہوا تھا۔
[3] صحیفہ اقبال نمبر ۴۳
[4] صحیفہ اقبال نمبر ۴۳، ص ۲۱۰ + جنگ کراچی اپریل ۷۳ء، اقبال نمبر
[5] پاکستان ٹائمز ۲۱ اپریل ۱۹۶۰ء۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ع عکس ا انگریزی ت اردو ترجمہ
۳	نومبر	۱۹۲۵ء	ل	سید رحمت اللہ شاہ[1]	خطوط ۱۳۹		عکس
۱۸	"	"	ل	وحش بلگرامی	انوار ۱۴۳		
-	نومبر/دسمبر	""	-	" "	انوار ۱۴۳		
-	"	""	-	گرامی	گرامی ۲۳۸		ع
-	-	""	ل	سجاد حیدر یلدرم[2]	خطوط ۱۵۲		عکس
۸	جنوری	۱۹۲۶ء	ل	عبدالرحمٰن چغتائی	عطائے دوم ۳۲۹		
۱۶	"	"	ل	گرامی	گرامی ۲۳۹		
۷	فروری	"	ل	سید شوکت حسین[3]	خطوط ۱۳۵	عطائے دوم ۲۵۵	[عکس]
۱۸	مارچ	"	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۳۹		
۷	اپریل	"	ل	" " "	عطائے اول ۱۳۶		
۲۳	"	"	ل	" " "	عطائے اول ۱۵۱		
۵	مئی	"	-	محمد دین فوق	انوار ۵۹		
۱۱	"	"	ل	شیخ اکرام الحق سلیم[4]	خطوط ۱۴۸		عکس
۲۸	جون	"	ل	منشی رام پرشاد	خطوط ۱۴۹		
۵	اگست	"	ل	عبداللہ چغتائی	عطائے دوم ۳۳۱		
-	"	""	ل	مولوی احمد شہاب	عطائے دوم ۲۵۶		

[1] صحیفہ اقبال نمبر ۴۳، ص ۲۱۱ + جنگ کراچی اقبال نمبر ۴۳، ۱۹۷۳ ۲۱ اپریل
[2] صحیفہ اقبال نمبر ۴۳، ص ۲۱۰، امروز ۲۱ اپریل ۱۹۸۳ء
[3] مزید عکس - ضیائے حرم ۲۱ اپریل ۱۹۷۵ء
[4] عکس - اقبال ریویو - جنوری ۱۹۸۰

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	تاکمل انگریزی اردو ترجمہ
۸	ستمبر	۱۹۲۶ء	ل	عبداللہ چغتائی	عطاءدوم ۳۳۱		
–	اکتوبر	؟	ل	مرزا محمد سعید	خطوط ۱۸۳	ذکرا ۱۹۹	ا ت
۳	〃	〃	ل	ایڈیٹر زمیندار	خطوط ۱۵۸		
۲۸	دسمبر	〃	ل	مہاراجہ کشن پرشاد[1]	شاد ۱۴۳	عطاءدوم ۴۰	
–	–	؟	–	پروفیسر میاں شریف[2]	عطاءدوم ۲۳۴	ذکرا ۲۳	ا ت
۱۱	جنوری	۱۹۲۷ء	ل	میر حسن الدین[3]	انوار ۲۰۱	عطاءدوم ۳۰، ذکرا ۳۹	ا ت
۱۳	〃	〃	–	گرامی	گرامی ۲۳۰		ع
۲۳	–	〃	ل	سید غلام بھیک نیرنگ	عطاءاول ۲۰۷		
۳۱	〃	〃	ل	گرامی	گرامی ۲۳۱		ع
۲۳	فروری	〃	ل	عبداللہ چغتائی	عطاءدوم ۳۳۲		
۸	مارچ	〃	ل	نیاز الدین خان	نیاز ۵۳		
۴	اپریل	〃	ل	عبداللہ چغتائی	عطاءدوم ۳۳۳		
۲۰/۳۰	〃	〃	ل	〃 〃[4]	عطاءدوم ۳۳۴		
۲۹	〃	〃	ل	〃 〃	عطاءدوم ۳۳۵		
–	〃	؟	–	〃 〃	عطاءدوم ۳۳۴		
۱۳/۱۴	مئی	؟	–	ایڈیٹر انقلاب	خطوط ۱۸۸		

[1] ذکرا ۱۶۳ میں اس خط کی تاریخ ۷ اگست ۱۹۲۲ء دی ہوئی ہے جو اس سے درست نہیں معلوم ہوتی

[2] ۱۰ فروری ۲۶ء کے خط کے جواب میں۔

[3] مکتوب الیہ کا تار خط دیا ہوا ہے ، اقبالنامہ میں۔

[4] مجموعہ ہذا میں تاریخ غلط درج ہے یعنی ۲۰ اپریل۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	تاکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۹/۳۰	مئی	۱۹۲۷ء؟	–	ایڈیٹر انقلاب[1]	خطوط ۱۸۸		
۳	〃	〃	ل	عبداللہ چغتائی	عطاءدوم ۳۳۵		
۱۳	جون	〃	ل	میاں سر فضل حسین	ذکرا ۹۱		ا
۱۵	〃	〃	ل	سراج نظامی	خطوط ۱۸۰		
۲۷	ستمبر	؟	–	عبدالمجید سالک	انوار ۲۸۶		
۲۲	اکتوبر	〃	ل	عبداللہ چغتائی	عطاءدوم ۳۳۶		
–	–	؟	–	〃 〃	عطاءدوم ۳۳۹		
–	–	؟	–	غلام رسول مہر	انوار ۸۹		
۲۹	جنوری	۱۹۲۸ء	–	ایڈیٹر رسالہ نورجہاں	خطوط ۱۸۶		
۵	مارچ	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطاءاول ۱۵۶		
۸	〃	〃	ل	غلام رسول مہر	انوار ۹۰		ع
۱۸	〃	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطاءاول ۱۵۸		
۳۰	〃	〃	ل	نیاز الدین خان	نیاز ۵۴		
۱۳	مئی	〃	ل	شیخ دین محمد	ذکرا ۱۹۷		ا
۱۵	جون	〃	ل	محمد نیاز الدین خان	نیاز ۵۵		
۷	جولائی	〃	ل	مانٹ مورسینی	عطاءاول ط	انوار ۱۵۷	
۸	〃	؟	ل	ایڈیٹر القلوب	خطوط ۱۸۹		
۱۲	〃	〃	ل	صغرا بیگم ہمایوں	عطاءاول ۲۰۳		
۱۳	〃	〃	ل	پروفیسر محمد شفیع	عطاءاول ۲۰۹		ا ت

[1] درج مکاتیب اقبال ص ۲۶۸ پر ۳۰ اپریل لکھا ہے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۱	جولائی	۱۹۲۸	ل	پروفیسر محمد شفیع	عطاءاول ۳۱۰		ا۔ت (نامکمل)
۱۹	اگست	〃	ل	تمکین کاظمی	انوار ۱۵۶		
۳	ستمبر	〃	ل	〃 〃	انوار ۱۵۶		
۱۸	〃	〃	ل	〃 〃	انوار ۱۵۷		
۹	نومبر	〃	ل	اکبر منیر	عطاءدوم ۱۹۸		ا۔ت
۵	دسمبر	〃	ل	سید غلام بھیک نیرنگ	عطاءاول ۳۱۹		
۷	جنوری	۱۹۲۹	ل	عبداللہ چغتائی	عطاءدوم ۳۵۰		
۱۸	فروری	〃	ل	محمد جمیل بنگلور	عطاءدوم ۸۸	انوار ۳۶ [illegible]	ا۔ت
۱۸/۱۹	〃	۱	—	ایڈیٹر انقلاب	خطوط ۱۹۰		
—	فروری یا مارچ	۲	—	میجر سید محمد خاں	عطاءاول ۳۲۲	انوار ۱ [illegible] ۱۹۳	ا۔ت
۲۳	مارچ	〃	ل	نذیر نیازی	نیازی ۹۰		
۱۵	اپریل	〃	ل	ڈاکٹر عباس علی خاں لمعہ	عطاءاول ۳۲۵		
۱۹	〃	〃	ل	جسٹس شیخ دین محمد	خطوط ۱۹۰	[illegible] ۱۹۵	عکس
۲۵	〃	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطاءاول ۱۹۵		
۳۰	〃	〃	ل	محمد دین فوق	انوار ۵۰		ع
۷	مئی	〃	ل	ڈاکٹر عباس علی خاں لمعہ	عطاءاول ۳۲۶		
۲۱	〃	〃	ل	محمد جمیل بنگلور	عطاءدوم ۹۰	انوار ۲۷ [illegible] ۱۱۸	ا۔ت
۳	جون	〃	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۰		

۱ دستخط بصورت اقبال، [illegible] مجموعہ میں تاریخ ندارد۔

۲ صحیفہ اقبال نمبر ۳، ص ۱۹۱۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۱۸	جون	۱۹۲۹ء	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۱		
۲۸	جولائی	〃	شملہ	غلام رسول مہر	انوار ۹۱		ع
۲	اگست	〃	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۲		
۴	〃	〃	ل	محمد جمیل بنگلور	عطاءدوم ۹۱	انوار ۲۸ [illegible] ۱۱۹	ا۔ت
۲	ستمبر	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطاءاول ۱۶۰		
۵	〃	〃	ل	غلام رسول مہر و دیگر صاحبان ۱	انوار ۹۳		ع
۸	〃	〃	ل	چیف سیکرٹری پنجاب	انوار ۱۳	[illegible] ۱۶۹	ا
۱۲	〃	〃	ل	نذیر نیازی	نیازی ۱۳		
۲۲	〃	۲	ل	سید سلیمان ندوی ۳	عطاءاول ۱۶۱		
۲۳	〃	۳	ل	شاطر مدراسی ۴	خطوط ۲۴۷	عطاءدوم ۳۰۶	
۲۸	〃	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطاءاول ۱۶۲		
۱۱	اکتوبر	〃	ل	خواجہ بشیر احمد ۵	انوار ۲۰۳		
۲۳	〃	〃	ل	عبداللہ چغتائی	عطاءدوم ۳۴۸		
۲۹	〃	〃	ل	شاکر صدیقی	انوار ۱۱۶		
۴	نومبر	〃	ل	محمد جمیل بنگلور	عطاءدوم ۹۳	انوار ۳۹ [illegible] ۱۲۰	ا۔ت

۱ مشترکہ خط، بنام غلام رسول مہر، مولانا احمد علی، ظفر علی خاں، سید حبیب، مولوی نور الحق، سید عبدالقادر، مہر صاحبان۔

۲ مجموعہ ہذا میں غلطی سے سنہ ۱۹۲۴ درج ہے۔

۳ مجموعہ ہذا اور دوسرے مکاتیب اقبال میں تاریخ ۲۲ ہے جو غلط ہے، صحیح تاریخ ۲۳ ستمبر ہے۔
بحوالہ تصانیف اقبال ص ۳۰۶۔ عکس لیٹر ۲۲ اپریل ۱۹۳۹ء۔

۴ شائع شدہ قومی زبان اپریل ۷۶ء۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	عکس / انگریزی / اردو ترجمہ
۶	دسمبر	۱۹۲۹	ل	رشید احمد صدیقی	انوار ۲۰۲		
-	اگست تا دسمبر	؟	-	غلام رسول مہر	انوار ۹۳		ع
۵	جنوری	۱۹۳۰ء	ل	مولانا عبدالماجد دریابادی	عطا اول ۲۳۹		
۴	مارچ	"	ل	محمد جمیل بنگلور	عطا دوم ۹۵	[illegible] ۳۱، ۲۲۳	ل، ت
۱۵	"	"	ل	پروفیسر عبدالحق	خطوط ۹۰	[illegible] ۲۰۱	ل، ت
۴	اپریل	"	ل	نذیر نیازی	نیازی ۲۲		
۲۶	"	؟	ل	" "	نیازی ۲۳		
۱۰	مئی	"	ل	مولوی محمد صالح	عطا دوم ۳۴۹		
۳۰	"	"	ل	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	عطا اول ۲۰۹		
۳۰	"	"	ل	مولوی محمد صالح ؎	عطا دوم ۳۵۰		ل، ت
۱	جون	؟	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۳		
۵	"	"	ل	عبداللہ چغتائی	عطا دوم ۳۵۱		
-	"	؟	-	مولوی محمد صالح	عطا دوم ۳۵۲		
۱۶	"	"	-	" "	عطا دوم ۳۵۳		
۱۹	جولائی	"	ل	لیڈی آرنلڈ ؎	انوار ۱۱۵	[illegible] ۲۱۲	ل
۱۸	"	"	ل	بیگم صاحبہ ؟ ؎	خطوط ۱۹۳		
۲۵	"	"	ل	مولوی محمد صالح	عطا دوم ۳۵۵		

؎ مجموعہ میں ایک پیراگراف کم ہے۔ تصانیف اقبال، ص ۲۲۹

؎ عکس شائع شدہ جنگ اقبال نمبر ۹ نومبر ۱۹۷۵ء، دفترِ اقبال نمبر ۷، ص ۵۵۔

؎ عکس، انجام، اقبال نمبر ۲۲، اپریل ۱۹۶۳ء

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	عکس / انگریزی / اردو ترجمہ
۲۶	جولائی	۱۹۳۰ء	ل	سردار محمد رب نواز ؎	خطوط ۱۹۷	انوار ۲۴۳	ل
۳	اگست	"	"	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۸		ل
۴	"	"	"	مولوی یعقوب	[illegible] ۲۳۳، ۱۵۵		ل
۴	"	"	"	مولوی محمد صالح	عطا دوم ۳۶۹		
۹	"	"	"	" "	عطا دوم ۳۸۰		
۱۴	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۰		
-	؟	؟	-	ایڈیٹر پیشوا ؎	خطوط ۱۹۷		
-	"	؟	-	مولوی محمد صالح	عطا دوم ۳۸۲		
۱	ستمبر	"	ل	غلام رسول مہر ؎	انوار ۹۳		ع
۳	"	"	ل	فقیر سید سراج الدین	خطوط ۱۹۸		
۳۰	"	"	ل	سیکرٹری انجمن حمایت اسلام	خطوط ۲۰۰		
۱	اکتوبر	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۶		
۵	نومبر	؟	ل	محمد عبدالسلام سلیم ؎	انوار ۱۰۵		
۸	"	؟	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۹		
۲۰	"	"	ل	" " "	نیازی ۳۸		
۲۲	"	"	-	غلام رسول مہر	انوار ۹۴		ع

؎ اقبال نامہ میں جون لکھا ہے خطوط اقبال میں جولائی ہے۔ عکس [illegible] ۲۲ اپریل ۱۹۷۵ء [illegible] میں چھپا ہوا ہے۔

؎ اس رسالے کے مدیر عزیز حسن بقائی تھے۔

؎ یہ خط اقبال ریویو جولائی ۷۸ء میں بھی شائع ہوا۔

؎ مجموعہ ہذا میں تاریخ درج نہیں۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	عکس انگریزی اردو ترجمہ
۹	دسمبر	۱۹۳۰	ب	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۰		
۱۱	"	"	–	" " "	نیازی ۳۳		
–	–	؟	ل	ثاقب کانپوری	انوار ۵		
۳۰	دسمبر/جنوری	۱۹۳۱؟		پروفیسر شیخ ضیاء الدین[1]	عطا اول ۲۰۷		ا۔ت
۳۰	جنوری	"	ل	" "	عطا اول ۲۱۸		
۳۰	"	؟	ل	" " "[2]	عطا اول ۲۱۵		
۱	فروری	"	ل	ڈاکٹر عباس علی خان	عطا اول ۲۴۶		
۱	"	"	ل	نیاز احمد	عطا اول ۲۵۸		ا۔ت
۳۱	مارچ	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۵۰		
۱۸	اپریل	"	ل	مولوی محمد صالح	عطا دوم ۳۰۳		
۱۹	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۵۲		
۲۲	"	"	ل	مولوی محمد صالح[3]	عطا دوم ۳۰۶		
۴	مئی	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۶۴		
۱۳	"	"	–	مولوی محمد صالح	عطا دوم ۳۰۸		
۱۴	"	"	ل	سر فضل حسین	[illegible] ۶۵		ا
۲۰	"	"	ل	نذیر نیازی	نیازی ۶۹		
۲۰	"	"	ل	" "	نیازی ۶۹		

لے مجموعہ ہذا میں تاریخ درج نہیں، قرائن سے معلوم ہوتا ہے کہ یہ خط ۲ جنوری سے پہلے لکھا گیا تھا۔

ٹے مجموعہ ہذا میں ۲۰ جنوری لکھا ہے جو درست نہیں۔

تے عکس سول اینڈ ملٹری گزٹ ۲۱ اپریل ۱۹۵۱ء

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	عکس انگریزی اردو ترجمہ
۳۰	مئی	۱۹۳۱	ل	مولوی محمد صالح	عطا دوم ۳۰۹		
۲۵	"	"	"	" "	عطا دوم ۳۱۰		
۲۸	"	"	ل	راغب احسن[1]	عطا دوم ۲۵۱		ع
۳	جون	"	ل	شاکر صدیقی	انوار ۱۸		
۴	"	"	ل	مولوی محمد صالح	عطا دوم ۳۱۲		
۹	"	"	ل	خواجہ وصی الدین	انوار ۶		
۲	جولائی	"	ل	مولوی محمد صالح	عطا دوم ۳۱۵		
۱۰	"	"	–	غلام رسول مہر[2]	انوار ۹۰		ع
۱۵	"	"	–	سید نذیر نیازی	نیازی ۷۱		
۲۳	"	؟	شملہ	غلام رسول مہر	انوار ۹۶		ع
۶	اگست	"	–	سید نذیر نیازی	نیازی ۷۱		
۱۷	"	"	–	غلام رسول مہر	انوار ۹۷		ع
۱۹	"	"	–	سید نذیر نیازی	نیازی ۷۳		
۲۰	"	"	ل	" "	نیازی ۷۵		
۲۹	"	"	ل	" "	نیازی ۷۵		
۲	ستمبر	؟؟	–	" "	نیازی ۷۶		
۴	"	"	ل	ڈاکٹر عباس علی خاں لمعہ	عطا اول ۳۰۹		ا۔ت
۲۱	"	؟؟	–	منشی طاہر الدین	مخطوط ۲۰۳		

لے متن میں کافی اغلاط ہیں، عکس دیکھئے "تصانیف اقبال" ص ۲۲۹

ٹے اصل خط محفوظ اقبال میوزیم لاہور۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل، انگریزی، اردو ترجمہ
۱۰	اکتوبر	۱۹۳۱	لندن	ایڈیٹر لندن ٹائمز	ذکر ۱۱۶	۲۱۸:۱۶۳	ا
۳	نومبر	"	"	عبداللہ چغتائی	عطاء دوم ۳۳۸		
۱۶	"	"	"	آغا خاں بنام حسن	ذکر ۸	۱۶۲:۱۶۳	ا۔ ع
۶	جنوری	۱۹۳۲	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۷۹		
۱۴	"	"	ل	سید عبداللہ ہارون[۱]	ذکر ۹	۱۶۰:۱۶۳	ا
۱۵	"	"	ل	خواجہ عبدالرحیم[۲]	انوار ۲۳۵		
۳۰	"	"	–	غلام رسول مہر	انوار ۹۶		
۱۱	فروری	"	ل	محمد صالح	عطاء دوم ۳۳۹		
۱۳	"	"	ل	" "	عطاء دوم ۳۴۸		
۱۵	"	"	–	سید مصطفیٰ حسن[۳]	انوار ۲۰۷		
۱۹	"	"	–	غلام رسول مہر	انوار ۹۹		
۲۳	"	"	ل	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	عطاء اول ۳۶۶		ا۔ ت
۶	اپریل	"	ل	چودھری محمد احسن	عطاء دوم ۳۳۰		
۹	مئی	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۸۱		
۸	مئی	"	ل	شجاع الدین منشی	عطاء اول ۲۱۹		
۹	"	"	ل	سید نصیرالدین ہاشمی	عطاء اول ۹۱		
۲۱	"	"	ل	محمد عبدالقوی فانی	خطوط ۲۱۲	انوار ۱۵	ا۔ ت

۱ عکس، پاکستان ٹائمز (؟) ۲ ستمبر ۱۹۷۷، ماہ نو اپریل ۱۹۶۳ء
۲ عکس، تذکرہ لاہور ۲۱ اپریل ۱۹۵۰ء
۳ نقل محفوظ اقبال اکیڈمی لائبریری لاہور۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل، انگریزی، اردو ترجمہ
۲۲	مئی	۱۹۳۲	–	مس فارقوہرسن[۴]	خطوط ۲۱۳	عطاء دوم ۳۴۳، عطاء اول ۲۷۲	ا۔ ت
۱۲	جون	"	ل	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	عطاء اول ۳۶۷		عکس
۵	جولائی	"	–	مولانا محمد عرفان[۵]	انوار ۲۰۸		ع
۱۷	اگست	"	–	غلام رسول مہر[۶]	انوار ۱۰۰		ع، عکس
۲۳	"	"	ل	شجاع الدین منشی[۷]	عطاء اول ۲۱۹		
۲۶	"	"	–	سعید نفیسی (فارسی)[۸]	انوار ۲۸۹		
۲۲	ستمبر	"	–	ڈاکٹر محمد رفیع الدین	عطاء دوم ۳۴۳		
۲۹	"	"	ل	سید نذیر نیازی[۹]	نیازی ۸۳	عطاء اول ۲۹۵	
۶	نومبر	"	–	سعید نفیسی[۱۰]	انوار ۲۹۰	ت	ا۔ ت
۲۹	دسمبر	"	لندن	غلام رسول مہر[۱۱]	انوار ۱۰۰		
–	نومبر / دسمبر	"	–	ڈاکٹر چیدم لکھنؤ	خطوط ۲۱۸		

۴ عکس سول ملٹری گزٹ ۱۰ اپریل ۱۹۵۱ء
۵ عکس دیکھنے سے معلوم ہوتا ہے کہ انوار اقبال میں کا سن درست نہیں۔
۶ اصل خط محفوظ اقبال میوزیم لاہور
۷ مزید عکس روزنامہ آزاد ۲۳ مارچ ۱۹۳۸ء میں شائع ہوا۔
۸ فارسی خط اردو ترجمہ کے ساتھ۔
۹ مجموعہ ہذا میں سن ۲۹ مئی ۱۹۳۲ درج ہے جو غلط ہے۔ عکس اردو اقبال نمبر ۲ اپریل ۱۹۳۹ء
۱۰ فارسی خط اردو ترجمہ کے ساتھ۔
۱۱ اصل خط محفوظ اقبال میوزیم لاہور

نوٹ: یہ خط غلام رسول مہر کے نام نہیں بلکہ "مختار" کے نام معلوم ہوتا ہے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
-	جنوری	۱۹۳۳ ؎	ہسپانیہ	جسٹس جاوید اقبال ؎۱	خطوط ۲۲۲		
۳۰	”	۳۳ ؎	-	غلام رسول مہر ؎۲	انوار ۱۰۳		عکس
۲۹	”	”	پیرس	منشی طاہرالدین	خطوط ۲۱۱		
۳۱	”	”	ل	ایڈیٹر انقلاب	خطوط ۱۹۲		
۱	فروری	”	-	غلام رسول مہر ؎۳	انوار ۱۰۱		غ
۲	”	”	ل	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	عطاءاول ۲۹۳		
۲۸	”	”	ل	مس فارقوہرسن	مقام ۲۸۰		ق۔ت
-	۱۰/مارچ	؎	-	خواجہ عبدالوحید ؎۴	انوار ۲۱۰		
-	”	؎	-	ولیم روتھن سٹین ؎۵	انوار ۱۰۳		ق۔ت
۲	مارچ	”	ل	مس فارقوہرسن	عطاءدوم ۲۸۷		ق۔ت
۸	”	”	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۰۵		
۱۴	”	”	ل	مس فارقوہرسن	عطاءدوم ۲۸۸		ق۔ت
۱۶	”	”	-	لارڈ لوتھین	خطوط ۲۲۳	نوادر ۲۱۱	ق
۱۹	”	”	ل	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	عطاءاول ۲۹۵		

؎۱ مجموعہ ہذا میں سن ۱۹۳۲ درج ہے جو غلط ہے۔ ڈاکٹر غلام حسین ذوالفقار کی کتاب "اقبال کا ذہنی ارتقا" سے بھی سنہ ۱۹۳۳ کی تصدیق ہوتی ہے۔

؎۲ یہ خط ۹ فروری ۱۹۳۳ کے انقلاب میں شائع ہوا۔

؎۳ اصل خط محفوظ اقبال میوزیم لاہور۔

؎۴ عکس "ماہ نو" اپریل ۱۹۷۵ء۔

؎۵ مجموعہ میں ۱۹۳۱ لکھا ہے جو درست نہیں۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
۲۱	مارچ	۱۹۳۳	ل	غلام رسول مہر ؎۱	انوار ۱۰۴		غ
۲۶	”	”	ل	محمد اکرام	عطاءدوم ۳۴۱		ق۔ت
۲۸	”	”	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۰۸		
۳۱	”	”	ل	ڈاکٹر صوفی غلام محی الدین	عطاءاول ۲۹۹		
۳۱	”	”	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۰۹		
-	”	”	ل	اکبر منیر	عطاءدوم ۱۴۹		
۲۳	اپریل	؎	ل	ڈاکٹر صوفی غلام محی الدین	عطاءاول ۳۰۰		
-	”	؎	ل	غلام رسول مہر	انوار ۱۰۶		غ
۱	مئی	”	ل	سر فضل حسین	نامے ۹۸		ق
۲	”	”	ل	ڈاکٹر صوفی غلام محی الدین	عطاءاول ۳۰۱		
۲۲	”	؎	-	” ” ؎۲	عطاءاول ۳۰۳		
۲۴	”	”	-	ڈاکٹر ریاض الحسن	خطوط ۲۲۸	نوادر ۲۹	ق۔ت
۲۹	”	”	ل	عطیہ بیگم فیضی ؎۳	نوادر ۴۰	” ۳۹	ق
۵	جون	”	ل	ڈاکٹر صوفی غلام محی الدین	عطاءاول ۳۰۴		
۸	”	”	-	پروفیسر علم الدین سالک	انوار ۲۱۱		
۱۶	”	”	ل	غلام رسول مہر	انوار ۱۰۹		
۳۰	”	”	ل	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	عطاءاول ۲۹۶		

؎۱ اصل خط محفوظ اقبال میوزیم لاہور۔

؎۲ مجموعہ ہذا میں ۱۹۳۲ درج ہے جو غلط ہے۔

؎۳ عکس "اقبال از عطیہ بیگم" برق طبع اول۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	تاکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲	جولائی	۱۹۳۳	ل	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	عطا اول ۲۰۷		
۱۱	〃	〃	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۱۶		
۲۶	〃	〃	ل	مولانا عبدالماجد دریا آبادی	عطا اول ۲۳۱		
۸	اگست	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۱۶۳		
۸	〃	〃	ل	پیر سید مہر علی شاہ گولڑوی	عطا اول ۳۳۲		
۱۲	〃	〃	—	غلام رسول مہر ۱؎	انوار ۱۰۷		ع
۲۲	〃	〃 ۲؎	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۱۶۴		
—	〃	〃	—	؟	عطا اول ۳۴۰		
۱	ستمبر	〃	ل	؟	عطا اول ۳۳۷		
۲	〃	〃	ل	؟ ۴؎	عطا اول ۳۳۹		
۳	〃	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۱۶۵		
۱۰	〃	〃	ل	〃 〃 〃	عطا اول ۱۶۶		
۱۱	〃	〃	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۱۸		
۱۲	〃	〃	—	مرزا یعقوب بیگ	انوار ۲۱۲		
۱۴	〃	〃	ل	نواب بہادر یار جنگ ۳؎	انوار ۲۱۳		
۱۶	〃	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۱۶۸		

۱؎ اصل خط محفوظ اقبال میوزیم لاہور

۲؎ مجموعہ ہذا میں تاریخ ۲۲ ستمبر ۱۹۳۳ء درج ہے جو غلط ہے۔

۳؎ اصل خط محفوظ اقبال میوزیم لاہور۔

۴؎ عکس جنگ ۲۱ اپریل ۱۹۷۷ء۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	تاکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۳	ستمبر	۱۹۳۳	ل	مولانا عبدالماجد دریا آبادی	عطا اول ۲۳۳		
۲	اکتوبر	〃	—	غلام رسول مہر	انوار ۱۰۸		ع
۳	〃	〃	—	مس فارقوہرسن ۱؎	خطوط ۲۱۶	عطا دوم ۳۴۳	ا۔ت
۵	〃	〃	ل	سید سلیمان ندوی ۲؎	عطا اول ۱۷۰		
۹	〃	〃	ل	〃 〃 〃 ۳؎	عطا اول ۱۷۱		
۱۱	〃	〃	ل	〃 〃 〃	عطا اول ۱۷۲		
۱۲	〃	〃	ل	شیخ محمد عبداللہ	عطا اول ۳۹۶		
۱۳	〃	〃	—	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۱۷۳		
۱۴	〃	〃	—	〃 〃 〃	عطا اول ۱۷۴		
۱۴	〃	〃	—	〃 〃 〃	عطا اول ۱۷۵		
۱۸	〃	〃	ل	〃 〃 〃 ۴؎	عطا اول ۱۷۶		
۱۹	〃	〃	ل	پروفیسر محمود شیرانی ۵؎	انوار ۲۰۸	عطا دوم ۲۵۱	
۸	نومبر	〃	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۱۸		
۱۸	〃	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطا اول ۱۷۷		
۲۴	〃	〃	ل	مس فارقوہرسن	عطا دوم ۳۹۰		

۱؎ عکس کتاب "صادق نامہ" تاریخ ریاست بہاولپور۔

۲؎ مجموعہ ہذا میں غلطی سے ۱۵ اکتوبر درج ہے۔

۳؎ 〃 〃 〃 〃 〃 ۱۹ 〃 〃 〃 〃

۴؎ مجموعہ میں غلطی سے ۸ اکتوبر ۱۹۳۳ء درج ہے۔

۵؎ عکس جنگ اپریل ۱۹۶۶ء (اقبال ایڈیشن)۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
۲۳	نومبر	۱۹۳۳	ل	خلیفہ شجاع الدین[1]	خطوط ۱۸۳	[illegible] ۲۰	ل-ت
۹	دسمبر	،،	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۸۸		
۱۰	،،	،،	ل	ضیاء الدین برنی[2]	ڈار ۱۱	[illegible]	ل-ع
۱۲	،،	،،	ل	راغب احسن	[illegible] ۲۱۹		ل
۱۵	،،	،،	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۸۹		
۱۵	،،	،،	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۲۱		
۱۹	،،	،،	ل	محمد اکرام	عطائے دوم ۳۴۳	ڈار ۳۳ [illegible] ۱۳۵	ل-ت
۲۱	،،	،،	ل	سید محفوظ علی بدایونی	عطائے اول ۲۴۹		
۲۱	،،	،،	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۳۳		
۲۵	،،	،،	ل	سید نعیم الحق	عطائے اول ۳۴۹		ل-ت
۲۵	،،	،،	ل	مس فارقوہرسن	عطائے دوم ۲۹۱		ل-ت
۱۳	جنوری	۱۹۳۴	ل	سید نعیم الحق	عطائے اول ۳۴۳	ڈار ۳ [illegible] ۱۱۹	ل-ت
۱۴	،،	،،	ل	سر راس مسعود[3]	[illegible] ۹۵		ل
۱۵	،،	،،	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۸۱		
۱۶	،،	،،	—	محمد دین فوق	انوار ۹۶		
۲۲	،،	،،	ل	سید نعیم الحق	عطائے اول ۳۴۴	ڈار ۳۱ [illegible] ۱۰۹	ل-ت
۲۳	،،	،،	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۸۲		

[1] بحوالہ اوراق گم گشتہ ص ۱۵۹

[2] مزید عکس - دیکھیے ،، ۲۳ ،، اپریل ۱۹۹۶ء

[3] اس خط کا عکس دہلی کے رسالہ [illegible] کے اقبال نمبر میں شائع ہوا تھا [illegible] ۹۸

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
۲۸	جنوری	۱۹۳۴	ل	سید نعیم الحق	عطائے اول ۳۴۴	ڈار ۳۴ [illegible] ۱۱۰	ل-ت
۳۱	،،	،،	ل	سر فضل حسین	[illegible] ۷۰		ل
۱	فروری	،،	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۸۳		
۹	،،	؟؟	ل	سید غلام شبیر بخاری[1]	خطوط ۲۳۰		
۹	،،	،،	ل	سید نعیم الحق	عطائے اول ۳۴۵	ڈار ۳۴ [illegible] ۱۱۱	
۱۳	،،	،،	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۳۶		
۱۸	،،	،،	ل	محمد اکرام	عطائے دوم ۳۴۷	[illegible] ۳۴۶	ل-ت
۲۶	،،	،،	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۳۸		
۹	مارچ	،،	ل	سید یامین ہاشمی[2]	انوار ۱۹۱		
۲	اپریل	،،	ل	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	عطائے اول ۲۰۸		
۱۰	،،	،،	ل	،، ،، ،،	عطائے اول ۲۰۹		
۱۲	،،	،،	ل	،، ،، ،،	عطائے اول ۲۸۱		
—	اپریل/مئی	؟؟	—	ولیم روتھن سٹین	ڈار ۱۰۳	[illegible] ۱۸۴	ل
۲۳	مئی	،،	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۳۱		
۱۱	،،	؟؟	—	عباس علی خان لمعہ[3]	عطائے اول ۲۸۹		
۲۹	،،	،،	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۳۲		
—	مئی/جون	؟؟	—	ایڈیٹر اخبار اسٹیٹسمین	[illegible] ۱۸۶		ل

[1] یہ خط مرحوم [illegible] کی تحریر ہے علامہ کی [illegible] عکس صحیفہ اقبال نمبر، حصہ اول،

[2] نقل مخطوطہ اقبال اکیڈمی لائبریری لاہور۔

[3] مجموعہ ہذا میں سن غلطی سے ۳۵ درج ہے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مدیر کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲	جون	۱۹۳۴	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۳۳		
۲	″	″	ل	سر راس مسعود	خطوط اول ۳۵	ڈار ۱۳ (۱۳۷۲) ۹۹	ل.ت
۳	″	″	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۳۵		
۵	″	″	—	″ ″ ″	نیازی ۱۳۶		
۶	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۱۳۸		
۸	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۱۴۱		
۱۲	″	″	—	″ ″ ″	نیازی ۱۴۲		
۱۳	″	″	—	″ ″ ″	نیازی ۱۴۳		
۱۴	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۱۴۴		
۱۷	″	″	—	″ ″ ″	نیازی ۱۴۶		
۱۹	″	″	—	صوفی عبدالماجد دریا آبادی	خطوط اول ۳۴۳		
۲۰	″	″	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۴۸		
۲۰	″	″	ل	″ ″ ″ لہ	نیازی ۱۵۲	خطوط دوم ۳۰۹	
۲۱	″	″	ل	ڈاکٹر عباس خان لمعہ	خطوط اول ۲۸۷		
۲۲	″	″	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۵۳		
۲۳	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۱۵۵		
۲۴	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۱۵۶		
۲۸	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۱۵۸		
۲۸	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۱۵۹		

لہ عکس امروز ۲۲ اپریل ۱۹۳۹ء

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مدیر کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۹	جون	۱۹۳۴	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۶۰		
۲	جولائی		ل	″ ″ ″ لہ	نیازی ۱۶۲		
۴	جولائی	″	—	″ ″ ″	نیازی ۱۶۳		
۵	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۱۶۵		
۹	″	″	—	″ ″ ″ کہ	نیازی ۱۶۷	خطوط دوم ۳۱	
۱۰	″	″	—	″ ″ ″	نیازی ۱۶۹		
۱۱	″	″	—	″ ″ ″	نیازی ۱۶۸		
۱۳	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۱۷۰		
۱۶	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۱۷۱		
۱۶	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۱۷۲		
۲۲	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۱۷۳		
۲۳	″	″	—	″ ″ ″	نیازی ۱۷۵		
۲۶	″	″	—	″ ″ ″ سہ	نیازی ۱۷۶		
۲۶	″	″	—	فقیر سید وحید الدین	خطوط ۲۳۱		
۲۸	″	″	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۷۷		
۲۸	″	″	ل	مس فارقوہرسن	خطوط دوم ۲۹۲		ل.ت
۳۰	″	″	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۷۸		
۳۰	″		ل	سید یاسین ہاشمی کہ	انوار ۱۶۲		

لہ علامہ قلعی سے جون لکھ گئے ہیں۔

کہ عکس امروز ۲۲ اپریل ۱۹۳۹ء

سہ عکس روزگار فقیر حصہ اول ص ۲۰، کہ نقل مخزونہ اقبال اکیڈمی۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۳۱	جولائی	۱۹۳۳	ل	رجسٹرار مسلم یونیورسٹی[1]	[illegible] ۲۲۵		ن
۳۱	"	"	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۸۰		
—	جولائی اگست	"	—	پروفیسر طاہر فاروقی[2]	خطوط ۲۳۳		
۱	اگست	"	ل	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	[illegible] ۲۵۱		
۲	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۸۰		
۴	"	"	ل	" " "	نیازی ۱۸۱		
۵	"	"	—	" " "	نیازی ۱۸۳		
۶	"	"	ل	" " "[3]	نیازی ۱۸۳		
۸	"	"	ل	رجسٹرار مسلم یونیورسٹی[4]	[illegible] ۲۲۶		ن
۱۰	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۸۳		
۱۱	"	"	—	" " "	نیازی ۱۸۵		
۱۲	"	"	ل	" " "	نیازی ۱۸۶		
۱۸	"	"	ل	" " "	نیازی ۱۸۸		
۲۲	"	"	ل	" " "	نیازی ۱۸۹		
۲۳	"	"	—	شوکت تھانوی	انوار ۲۳۶		
۲۸	"	"	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۹۱		

[1] عطیہ الٰہی زبیری عکس Studies in Islam کے اپریل ۷۸ میں شائع ہوا۔

[2] مجموعہ ہذا میں سن ندارد

[3] عکس جنگ اقبال ایڈیشن اپریل ۱۹۷۳، متن میں اختلافات ہیں۔

[4] عطیہ الٰہی زبیری عکس Studies in Islam کے اپریل ۷۸ میں شائع ہوا

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۸	اگست	۱۹۳۳	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۹۳		
۳	ستمبر	"	ل	" " "	نیازی ۱۹۵		
۴	"	"	ل	" " "	نیازی ۱۹۶		
۶	"	"	ل	سید سلیمان ندوی	[illegible] ۱۸۹		
۹	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۹۷		
۳	"	"	ل	" " "	نیازی ۱۹۸		
۱۳	"	"	—	سید عبدالواحد معینی	انوار ۱۹۰		
۱۸	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۱۹۹		
۲۱	"	"	ل	" " "	نیازی ۲۰۰		
۲۹	"	"	—	" " "	نیازی ۲۰۵		
۲۹	"	"	ل	" " "	نیازی ۲۰۶		
۳۰	"	"	ل	" " "	نیازی ۲۰۷		
—	"	"	ل	" " "	نیازی ۲۰۱		
۵	اکتوبر	"	ل	" " "	نیازی ۲۰۸		
۷	"	"	ل	" " "	نیازی ۲۰۹		
۱۱	"	"	—	" " "	نیازی ۲۱۰		
۱۹	"	"	—	" " "[1]	نیازی ۲۱۲		
۲۰	"	"	—	" " "	نیازی ۲۱۳		

[1] مجموعہ ہذا میں مہینہ ستمبر لکھا ہے جو غلط ہے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۵	اکتوبر	۱۹۳۴ء	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۱۳		
۲۸	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۱۵		*
۳۱	″	″	—	″ ″ ″	نیازی ۲۱۷		
۵	نومبر	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۱۸		
۱۰	″	″	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۲۰		
۱۲	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۲۱		
۱۳	″	″	—	″ ″ ″	نیازی ۲۲۲		
۱۴	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۲۴		
۱۶	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۲۵		
۱۹	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۲۶		
۲۰	″	″	—	″ ″ ″ ″ [1]	نیازی ۲۲۷		(نامکمل)
۲۹	″	″	—	″ ″ ″ [2]	نیازی ۲۲۹		
۱	دسمبر	″	ل	ڈاکٹر عباس علی خاں لمعہ	مطالعہ ل ۲۸۱		
۴	″	″	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۳۰		
۵	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۳۲		
۶	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۳۳		
۹	″	″	ل	محمد جمیل بنگلور	مطالعہ م ۹۷	ذکر ۳۲ ۱۹۷۸ء	ا۔ت
۱۱	″	″	ل	ڈاکٹر عباس علی خاں لمعہ	مطالعہ ل ۲۸۳		
۱۸	دسمبر	″	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۳۴		

۱؎ کچھ حصہ مصلحتاً حذف کر دیا گیا ہے۔ ۲؎ ایضاً

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۴	دسمبر	۱۹۳۴	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۳۴		
۲	جنوری	۱۹۳۵	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۳۸		
۳	″	″	ل	قاضی محمد حسین	خطوط ۲۳۵		
۵	″	″	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۴۰		
۶	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۴۱		
۹	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۴۲		
۹	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۴۳		
۱۳	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۴۴		
۱۷	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۴۶		
۱۸	″	″	ل	قاضی محمد حسین	خطوط ۲۴۷		
۲۱	″	″	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۴۹		
۲۳	″	″	ل	″ ″ ″ [1]	نیازی ۲۵۱		
۲۶	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۵۳		
۲۶	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۵۴		
۲۸	″	″	ل	″ ″ ″	نیازی ۲۵۴		
۵	فروری	″	[illegible] [2]	″ ″ ″	نیازی ۲۵۶		
۹	″	″	″	″ ″ ″	نیازی ۲۵۸		
۱۱	″	″	″	″ ″ ″	نیازی ۲۵۸		

۱؎ مجموعہ ہذا میں غلطی سے مہینہ ستمبر درج ہے۔

۲؎ قندیل لاہور ۲۱ اپریل ۱۹۵۰ء

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
۱۱	فروری	۱۹۳۵	بھوپال (ریاض منزل)	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۵۸		
۱۳	"	"	"	" " "	نیازی ۲۶۰		
۲۱	"	"	بھوپال	ڈاکٹر عباس خاں لمعہ	عطا اول ۲۸۳		
۲۸	"	"	"	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۶۱		
۳	مارچ	"	"	" " "	نیازی ۲۶۲		
۱۱	"	"	ل	" " "	نیازی ۲۶۳		
۱	"	"	ل	" " "	نیازی ۲۶۴		
۱۹	"	"	ل	حکیم محمد حسن قرشی امرتسری	عطا اول ۲۷		
۲۰	"	"	ل	سر راس مسعود	عطا اول ۳۵۲	[illegible] ۱۵، ۹۶	
۳۰	"	۱۹۳۵	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۶۵		
۲۳	"	"	ل	ڈاکٹر عباس علی خاں لمعہ	عطا اول ۲۸۹		[نامکمل]
۲۸	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۶۶		
۲۹	"	"	ل	سر راس مسعود	عطا اول ۳۵۳		
۱۳	اپریل	"	ل	" "	عطا اول ۳۵۵	[illegible] ۱۶، ۹۸	ن۔ت
۲۳	"	"	ل	مولانا اکبر شاہ نجیب آبادی	انوار ۳۱۷		ع
۲۶	"	"	ل	سر راس مسعود	عطا اول ۳۵۶	[illegible] ۱۶، ۹۹	ن۔ت
۲۹	"	"	ل	خواجہ عبدالواحد لہ	نوادر ۷	[illegible] ۹	
۲	مئی	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۶۸		
۴	"	"	علی	سر راس مسعود	عطا اول ۳۵۸	نوادر ۱۸	ن۔ت

لہ بحوالہ نقوش اقبال نمبر ۲ مضمون خواجہ عبدالواحد۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
۱۲	مئی	۱۹۳۵	ل	سر راس مسعود لہ	عطا اول ۳۶۱	[illegible] ۱۰۰	ن۔ت (نامکمل)
۱۴	"	"	—	سید نذیر نیازی لہ	نیازی ۲۷۱		
۱۸	"	"	ل	" " "	نیازی ۲۷۲		
۲۱	"	"	ل	" " "	نیازی ۲۷۳		
۲۲	"	"	ل	سر راس مسعود	عطا اول ۳۶۰	نوادر ۱۹، ۱۰۰	ن۔ت
۲۴	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۷۴		
۳۰	"	"	ل	سر راس مسعود لہ	عطا اول ۳۶۱		ن۔ت [نامکمل]
۳۰	"	"	ل	" "	عطا اول ۳۶۲		
۱	جون	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۷۶		
۱۵	"	"	ل	سر راس مسعود	عطا اول ۳۶۳		
۲۲	"	"	ل	" "	عطا اول ۳۶۵		
۲۵	"	"	ل	حضرت احمد کاظمی	عطا اول ۳۰۳		
۲	جولائی	"	ل	سر راس مسعود	عطا اول ۳۶۷		
۵	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۷۸		
۷	"	"	ل	ڈاکٹر عباس علی خاں لمعہ	عطا اول ۲۸۹		
۱۱	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۷۹		
۱۳	"	"	ل	" " "	نیازی ۲۷۹		

لہ مکمل خط "اقبال نامے" مرتبہ اخلاق اثر میں شائع ہوا۔

لہ کچھ حصہ مصلحتاً حذف کر دیا گیا۔

لہ مکمل خط "اقبال نامے" مرتبہ اخلاق اثر میں شائع ہوا۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۱۹	جولائی	۱۹۳۵	بھوپال	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۸۸		
۲۲	"	"	"	ڈاکٹر محمد دین تاثیر [1]	انوار ۲۰۵		
۱	اگست	"	"	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۸۰		
۱	"	"	"	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۹۱		
۵	"	"	"	پروفیسر شجاع الدین [illegible]	عطائے اول ۲۲۱		
۷	"	"	"	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۸۱		
۱۰	"	"	"	" " "	نیازی ۲۸۳		
۲۰		"	؟ ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۹۵		
۲۱	"	"	بھوپال	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۸۵		
۲۳	"	"	"	سید سلیمان ندوی [2]	عطائے اول ۱۹۶		
۲۴	"	"	"	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۸۶		
—	اگست/ستمبر	"	—	عبدالرشید	[illegible] ۲۳۶	[illegible] ۱۴۳	
۵	ستمبر	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۸۹		
۹	"	۳۵	ل	" " "	نیازی ۲۹۱		
۱۰	"	"	ل	"	نیازی ۲۹۲		
۱۰	"	"	ل	سر راس مسعود	عطائے اول ۲۲۲		
۱۱	"	"	ل	"	عطائے اول ۲۲۳		
۱۲	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۹۳		
۳	"	"	—	خواجہ سجاد حسین [3]	خطوط ۲۳۹		

[1] انوار اقبال میں سنہ ۱۹۲۵ء درج ہے جو غلط ہے۔

[2] عکس قندِ پارسی اقبال نمبر ۱۹، اپریل ۱۹۳۹ء میں چھپا۔

[3] مجموعہ ہذا میں ۱۹۳۴ء درج ہے۔ [4] عکس مخزن مئی ۱۹۵۱ء، [illegible] خمسہ اول ص ۳۵

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۱۶	ستمبر	۱۹۳۵	ل	سید عبدالواحد معینی	انوار ۱۹۰		
۱۸	"	"	ل	سر راس مسعود	عطائے اول ۲۹۷		
۲۶	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۹۵		
۳	اکتوبر	"	ل	ڈاکٹر عبدالباسط [1]	خطوط ۲۲۳		ع
۴	"	"	ل	سر راس مسعود	عطائے اول ۳۱۰		
۸	"	"	ل	خواجہ غلام السیدین	عطائے اول ۳۱۳		
۹	"	"	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۹۷		
۱۳	"	"	ل	سید محفوظ علی بدایونی	عطائے اول ۳۲۸		
۱۵	"	"	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۲۹۸		
۱۶	"	"	—	حکیم محمد حسن قرشی	عطائے اول ۳۰۸		
۱۸	"	"	ل	ڈاکٹر عبدالباسط [2]	خطوط ۲۲۴		ع
۱	نومبر	۱۹۳۵	—	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	عطائے اول ۲۹۰		
۸	"	"	—	ظہیر عباس حسن	انوار ۱۰		
۱۲	"	"	ل	مولانا اکبر شاہ نجیب آبادی	انوار ۲۱۸		
۱۸	"	"	ل	سید نذیر نیازی [3]	نیازی ۳۰۳		نامکمل
۱۸	"	"	ل	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	عطائے اول ۲۹۱		ل۔ت
۲۰	"	"	—	سید ہاشمی فرید آبادی [4]	خطوط ۲۲۹		

[1] عکس اقبال ریویو اصل خط محفوظ اقبال اکیڈمی۔

[2] عکس اقبال ریویو اصل خط محفوظ اقبال اکیڈمی۔

[3] کچھ حصہ مصلحتاً حذف کر دیا گیا۔ [4] عکس [illegible] ماہ نو [illegible] اپریل ۱۹۶۳ء

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۰	نومبر	۱۹۳۵	ل	نیاز احمد	عطائے اول ۲۰۰		ل-ت
۲۱	〃	〃	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۰۳		
۲۲	〃	〃	—	محمد عمر الدین ۱؎	عطائے اول ۹۹	۲۸۶، ۲۲	ل-ت
۲۳	〃	〃	—	شیخ عظیم اللہ	خطوط ۲۰۱	عطائے اول ۸۱	
۲۸	〃	〃	—	مسعود عالم ندوی ۲؎	خطوط ۲۵۱		
۶	دسمبر	〃	ل	ڈاکٹر عبدالباسط ۳؎	خطوط ۲۳۹		
۱۳	〃	〃	ل	ڈاکٹر عبدالباسط ۴؎	خطوط ۲۳۹		ع
۱۴	〃	〃	ل	ڈاکٹر سید ظفر الحسن	عطائے اول ۹۸	۱۸۳، ۲۳۳	ل-ت
—	—	〃	—	سید سرور شاہ گیلانی	انوار ۲۳۳		
—	—	؟	ل	مسعود عالم ندوی	عطائے اول ۳۰۰		
۳	جنوری	۱۹۳۶	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۱۵		
۴	〃	〃	ل	میونسپل کمیٹی لاہور	انوار ۲۲۸		
۱۷	〃	〃	—	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۱۹		
۲۸	〃	〃	ل	〃 〃 〃	نیازی ۳۱۶		
—	جنوری/فروری	؟	ل	خواجہ حسن نظامی	خطوط ۱۴۰		
۴	فروری	〃	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۱۷		

۱؎ مذکورہ مجموعہ کا سال تحریر درست نہیں۔ مزید دیکھئے "اقبال اور انجمن حمایت اسلام" ص ۱۳۰

۲؎ عکس ماہنامہ ندیم گیا (بھارت)، بہار نمبر ۱۹۴۰ء

۳؎ اصل مخزونہ اقبال اکیڈمی۔

۴؎ اصل مخزونہ اقبال اکیڈمی۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۵	فروری	۱۹۳۶	ل	مسعود عالم ندوی	عطائے اول ۳۰۲		
۸	〃	〃	ل	ڈاکٹر عبدالباسط ۱؎	خطوط ۲۴۴		ع
۹	〃	〃	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۱۸		
۱۰	〃	〃	ل	صادق الخیری	خطوط ۲۵۳		
۱۲	〃	〃	ل	مسعود عالم ندوی	عطائے اول ۳۰۳		
۱۲	〃	〃	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۲۰		
۱۵	〃	〃	ل	〃 〃 〃	نیازی ۳۲۲		
۱۵	〃	〃	ل	〃 〃 〃	نیازی ۳۲۳		
۱۶	〃	〃	ل	مسعود عالم ندوی	عطائے اول ۳۰۵		
۱۶	〃	〃	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۲۵		
۲۵	〃	〃	ل	〃 〃 〃	نیازی ۳۲۵		
۲۵	〃	〃	ل	مسعود عالم ندوی	عطائے اول ۳۰۹		
۲۵	〃	〃	ل	لیڈی مسعود	عطائے اول ۳۹۰		
۳	مارچ	〃	بھوپال	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۲۶		
۷	〃	〃	〃	محمد جمیل بنگلور	عطائے دوم ۹۸	آثار ۳۳، ۳۵، ۱۳۵	ل-ت
۸	〃	〃	بھوپال	قاضی تلمذ حسین	خطوط ۲۳۸		
۸	〃	〃	〃	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۲۷		
۱۰	〃	〃	بھوپال شیش محل	سر راس مسعود	عطائے اول ۳۹۲		

۱؎ مزید عکس، افکار خاص نمبر اپریل، مئی ۱۹۶۹ء، عکس میں سنہ ۱۹۳۹ دکھائی دیتا ہے جو غالباً سہو ہے
(اصل مخزونہ اقبال اکیڈمی)

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۸	مارچ	۱۹۳۷	بھوپال	سلامت اللہ شاہ	نیازی ۳۲۸		
۳۱	〃	〃	〃	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۲۵		
۱۴	اپریل	〃	ل	ڈاکٹر عباس علی خاں لمعہ	عطاء اول ۲۹۲		ل۔ت
۱۸	〃	〃	ل	خواجہ غلام السیدین	عطاء اول ۳۱۶		
۲۸	〃	〃	—	مولانا عبدالماجد دریابادی	عطاء اول ۳۴۴		
۲	مئی	〃	ل	سر راس مسعود	عطاء اول ۳۵۷		
۸	〃	〃	ل	محمد عمر الدین	خطوط ۳۴۳		ل
۲۳	〃	〃	ل	قائداعظم محمد علی جناح [۱]	جناح ۹	عطاء دوم ۹۳	ل۔ت
۲۸	〃	〃	ل	مسعود عالم ندوی [1]	عطاء اول ۴۰۷		
۶	جون	۱۹۳۷	ل	صلاح الدین الیاس برنی	عطاء اول ۳۱۰		
۹	〃	〃	ل	قائداعظم محمد علی جناح [۲] [2]	جناح ۱۰	عطاء اول ۳، عطاء دوم ۴۳۱	ل۔ت
۷ یا ۹	〃	〃	—	میاں عبدالرشید [3]	انوار ۱۹۹		
۱۱	جون	〃	ل	عبدالرحیم خان [4]	خطوط ۲۵۴		
۱۳	〃	〃	ل	صلاح الدین الیاس برنی	عطاء اول ۳۱۴		
۱۴	〃	〃	ل	حکیم محمد حسن قرشی	عطاء اول ۳۰		

[1] مجموعہ ہذا میں غلطی سے سنہ ۱۹۳۶ء درج ہے۔ خط بنام ... اقبال نامہ دوم ص ۲۶۰
محررہ ۲۷ مئی ۱۹۳۸ء۔ کے مطالعہ سے کوئی قیاس کیا جا سکتا ہے کہ یہ خط ۱۹۳۷ء میں لکھا گیا ہوگا

[2] مجموعہ ہذا میں مئی ۱۹۳۹ درج ہے

[3] مندرج مکاتیب اقبال میں موجود ہے جو عکس تحریر ہے۔

[4] عکس کردار تو اپریل/مئی ۱۹۶۳ء، پاکستان ٹائمز ۲۱ اپریل ۱۹۶۹ء

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناکمل انگریزی اردو ترجمہ
۲۱	جون	۱۹۳۷	ل	خواجہ غلام السیدین	عطاء اول ۳۱۵	انوار ۲، ۱۶۹ تک	ل۔ت
۲۱	〃	〃	ل	پنڈت جواہر لال نہرو	خطوط ۲۵۲		ل۔ت
۲۲	〃	〃	ل	عبدالوحید [1]	خطوط ۲۵۳		
۲۳	〃	〃	ل	صلاح الدین الیاس برنی	عطاء اول ۳۱۵		
۲۴	〃	〃	ل	شیخ عنایت اللہ [2]	خطوط ۲۵۹		عکس
۲۵	〃	〃	ل	قائداعظم محمد علی جناح [۳]	جناح ۱۳	عطاء دوم ۹۶ تک ۳۳۹	ل۔ت
۲۷	〃	〃	ل	صلاح الدین الیاس برنی	عطاء اول ۳۱۶		
۲۹	〃	〃	ل	سر راس مسعود	خطوط ۲۶۲		
۲	جولائی	〃	ل	خلیفہ فضل حسین [3]	خطوط ۲۶۳		
۲۸	〃	〃	—	قاضی محمد حسین	خطوط ۲۳۸		
۲۹	〃	〃	ل	صلاح الدین الیاس برنی	عطاء اول ۳۱۸		
—	〃	〃	—	رجسٹرار یونیورسٹی [4]	انوار ۳۰	۱۸۰ تک	نامکمل
۱	اگست	〃	ل	سر راس مسعود	عطاء اول ۳۰۸		
۲	〃	〃	ل	ڈاکٹر عباس علی خاں لمعہ	عطاء اول ۲۹۳		
۳	〃	〃	ل	سید سلیمان ندوی	عطاء اول ۱۹۷		
۵	〃	〃	ل	نصراللہ خان	انوار ۲۱۳		

[1] عکس پاکستان ٹائمز ۲۱ اپریل ۱۹۶۹ء

[2] مزید عکس حیات اقبال، ت ج کمپنی لمیٹڈ

[3] یہ مکتوب الیہ خلیفہ شجاع الدین ہیں۔ دیکھئے اقبال اور انجمن حمایت اسلام ص ۱۳۰

[4] مکمل متن نوائے وقت ۹ نومبر ۱۹۸۱ء میں چھپا ہے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	با عکس انگریزی اردو ترجمہ
۶	اگست	۱۹۳۶	ل	سید سلیمان ندوی	عطائے اول ۱۴۸		
۲۱	〃	〃	—	میاں عبدالرشید	انوار ۱۸۹		
۲۳	〃	〃	ل	قائدِ اعظم محمد علی جناح [۴]	جناح ۱۵	[illegible] ۲۲۴، عطائے دوم ۸	ا۔ت
۲۶	〃	〃	ل	سر راس مسعود	عطائے اول ۳۴۹		
۳۰	〃	〃	ل	ڈاکٹر مظفر الدین قریشی	انوار ۱۱۹		ع
۲	ستمبر	〃	ل	〃 〃 〃	انوار ۱۱۹		ع
۱۳	〃	〃	〃	پروفیسر فقش شاہ گیلانی	خطوط ۲۶۸		
۱۳	〃	〃	—	مولانا اکبر شاہ نجیب آبادی	انوار ۳۱۸		ع
۱۵	〃	〃	ل	حکیم محمد حسن قرشی	عطائے اول ۳۱		
۲۱	〃	〃	ل	محمد احسن خان [1]	عطائے دوم ۲۲۳	انوار ۲۲۵	
۲۳	〃	〃	ل	مولوی احمد رضا بجنوری	عطائے دوم ۲۲۱		
۲۶	〃	〃	ل	مولوی عبدالحق [2]	عطائے دوم ۸۰		ع
-	اکتوبر	〃	ل	عبداللہ چغتائی	عطائے دوم ۳۳۹		
۱۸	〃	〃	ل	خواجہ غلام السیدین	عطائے اول ۳۱۸		
۳۱	〃	〃	〃	مولوی عبدالحق [3]	عطائے دوم ۸۱		ع
۱	نومبر	〃	ل	حفیظ ہوشیارپوری	خطوط ۲۸۱		

[1] منصور، حیدرآبادی

[2] عکس "اقبال اور عبدالحق" ۔ یہ اصل مخطوطہ نیشنل میوزیم کراچی
اقبالنامہ کا متن ناقص ہے۔

[3] عکس "اقبال اور عبدالحق" ۔ اصل نیشنل میوزیم کراچی۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	با عکس انگریزی اردو ترجمہ
۳	دسمبر	۱۹۳۶	ل	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	عطائے اول ۲۹۵		ا۔ت
۵	〃	〃	ل	محمد احسن خان	عطائے دوم ۲۵۰		
۱۲	〃	〃	ل	مولوی مظفر احمد صدیقی	عطائے اول ۳۱	انوار ۲۱۷	(عکس)
۱۸	〃	〃	ل	سید نصیر الدین ہاشمی	عطائے اول ۹۳		
۱۵	جنوری	۱۹۳۷	ل	سر راس مسعود	عطائے اول ۳۸۱		
۲۳	〃	〃	—	؟	خطوط ۲۰۳		
۲۳	〃	〃	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۳۱		
۲۴	〃	〃	ل	میجر شمس الدین قریشی [1]	خطوط ۲۳۶		عکس
۳۱	〃	〃	ل	سید نذیر نیازی	نیازی ۳۳۹		ا
۱	فروری	〃	ل	مرتضیٰ احمد میکش [2]	انوار ۲۹۶		
۱۹	〃	〃	ل	محمد رمضان عطائی	عطائے اول ۳۹۹	انوار ۲۲۳	
۱۲	مارچ	〃	ل	آل احمد سرور	عطائے دوم ۳۱۳		
۱۴	〃	〃	ل	نور حسین	انوار ۲۱۵		
۲۰	〃	〃	ل	قائدِ اعظم محمد علی جناح [۵]	جناح ۱۷	[illegible] ۲۲۹، عطائے دوم ۹	ا۔ت
۱۹	اپریل	〃	ل	سر راس مسعود	عطائے اول ۳۶۸		
۲۳	〃	〃	ل	قائدِ اعظم محمد علی جناح [۶]	جناح ۱۸	[illegible] ۲۵۱، عطا ۲۱۰	ا۔ت
۲۸	〃	〃	ل	مولوی عبدالحق [3]	عطائے دوم ۸۲		مع عکس

[1] مزید عکس روزنامہ [illegible] ص ۱۱ (حصہ دوم)

[2] عکس "احسان لاہور" ۲۲ جون ۱۹۳۷ء

[3] عکس "اقبال اور عبدالحق" ۔ اصل نیشنل میوزیم کراچی۔ متن میں اختلافات ہیں

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	انگریزی کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۳	مئی	۱۹۳۷	ل	محمد اکرام	عطا دوم ۳۳۵	ڈار ۳۳ ۱۳۲، ۲۲۳	ل۔ت
۱۲	″	″	ل	قاضی نذیر احمد [1]	عطا دوم ۳۳۸		
۱۲	″	″	ل	محمد اکرام	عطا دوم ۳۳۹	ڈار ۳۳ ۱۳۴، ۲۲۵	ل۔ت
۲۰	″	″	—	ڈاکٹر عباس علی خاں لمعہ	عطا اول ۲۹۶		
۲۲	″	″	—	میاں بشیر احمد	خطوط ۲۶۳		
۲۶	″	″	ل	شوال شوری	عطا دوم ۳۴۰		
۲۶	″	″	ل	صلاح الدین الیاس برنی	عطا اول ۳۱۹		
۲۸	″	″	ل	قائد اعظم محمد علی جناح [۷]	جناح ۱۹	عطا دوم ۱۳۲ ۲۵۴، ۲۰۰	ل۔ت نامکمل
۸	جون	″	ل	سر راس مسعود [2]	عطا اول ۳۸۲		
۹	″	″	ل	سکندر علی وجد	خطوط ۲۶۴		
۱۰	″	″	ل	سر راس مسعود [3]	عطا اول ۳۸۳		
۱۳	″	″	ل	سر اکبر حیدری	خطوط ۲۶۵	۲۸۵، ۲۲۶	ل۔ت
۱۳	″	″	—	عبداللہ چغتائی	عطا دوم ۳۳۰		
۲۰	″	″	ل	محمد اکرام	عطا دوم ۳۴۲	ڈار ۳۴ ۱۳۳، ۲۲۶	ل۔ت
۲۱	″	″	ل	قائد اعظم محمد علی جناح [۸]	جناح ۲۳	عطا دوم ۱۸ ۲۵۸، ۲۴۲	ل۔ت
۲۳	″	″	ل	مخدوم الملک غلام میراں شاہ	عطا اول ۲۲۲		
۱	جولائی	″	—	سیکرٹری انجمن حمایت اسلام	خطوط ۲۰۱		

لہ یہ خط [illegible] سے [illegible] کسی اردو سے نقل [illegible]
کہ مکمل خط "اقبال نامے" مرتبہ [illegible] میں چھپا ہے۔
تہ خط کا کچھ حصہ محذوف ہے مکمل خط [illegible] انگریزی میں شائع ہوا۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	انگریزی کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۱	جولائی	۱۹۳۷	ل	سید غلام میراں شاہ	عطا اول ۲۲۳		
۱	″	″	—	ڈاکٹر حبیب السار	خطوط ۲۷۹		
۱۶	″	″	ل	ممنون حسن خان	عطا اول ۳۳۵		
۱۹	″	″	ل	حاجی فضل الرحمٰن انصاری	عطا اول ۳۵۰		
۲۰	″	″	ل	چوہدری نیاز علی صاحب	عطا اول ۲۲۹		
۳۰	″	″	ل	مس فرقوہرسن [1]	عطا اول ۴۴۵		ل۔ت
۲۵	″	″	ل	سید غلام میراں شاہ	عطا اول ۲۲۴		
۲۶	″	″	ل	راغب مراد آبادی	انوار ۲۳۳		
۳۱	″	″	ل	ممنون حسن خان	عطا اول ۳۳۶		
۳۱	″	″	ل	″ ″ ″	عطا اول ۳۳۷		
۳۱	″	″	—	جنرل کونسل انجمن حمایت اسلام	خطوط ۲۸۱		
۳۱	″	″	ل	خواجہ غلام السیدین	عطا اول ۳۱۹		
۱	اگست	″	ل	لیڈی مسعود	عطا اول ۳۹۱		
۲	″	″	ل	ممنون حسن خان [2]	عطا اول ۳۳۸		
۵	″	″	—	مصطفیٰ المراغی مصر	خطوط ۲۸۳		
۶	″	″	—	ممنون حسن خان	عطا اول ۳۴۱		
۸	″	″	ل	سید غلام میراں شاہ	عطا اول ۲۲۵		
۱۱	″	″	ل	عبداللہ چغتائی	عطا دوم ۳۳۵		

لہ عکس سول اینڈ ملٹری گزٹ ۲۱ اپریل ۱۹۵۱ء
کہ مجموعہ ہذا میں غلطی سے ۲ اگست ۱۹۳۵ء درج ہے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
۱۱	اگست	۱۹۳۶	ل	قائداعظم محمد علی جناح [۹]	جناح ۲۸	عطاء دوم ۲۳ / گفتار ۲۹۲	ل۔ت
۱۲	〃	〃	ل	سید غلام میراں شاہ	عطاء اول ۳۲۷		
۲۳	〃	〃	ل	مولوی عبدالحق [1]	عطاء دوم ۸۳		ع
۲۴	〃	〃	ل	ممنون حسن خان	عطاء اول ۳۳۰		
۳۱	〃	〃	ل	ڈاکٹر عباس علی خان لمعہ	عطاء اول ۳۲۸		
—	〃	〃 [2]	—	فضل کریم	خطوط ۲۹۱	گفتار ۲۳۸	ل
—	〃	〃 [2]	—	عبداللہ چغتائی	عطاء دوم ۳۳۷		
۲	ستمبر	〃	ل	سید غلام میراں شاہ	عطاء اول ۳۲۹		
۳	〃	〃	ل	ممنون حسن خان	عطاء اول ۳۳۱		
۹	〃	〃	ل	محسن فاروق برسی	عطاء اول ۳۲۸		ل۔ت
۹	〃	〃	ل	مولوی عبدالحق [3]	عطاء دوم ۸۵		ع
۱۱	〃	〃	ل	خواجہ غلام السیدین	عطاء اول ۳۲۰		
۱۹	〃	〃	ل	راغب احسن [4]	گفتار ۲۲۰		
۲۵	〃	〃	ل	خواجہ غلام السیدین	عطاء اول ۳۲۲		
۲۵	〃	〃	ل	ممنون حسن خان	عطاء اول ۳۳۳		
۲۷	〃	〃	ل	پنڈت امرناتھ ساحر دہلوی	انوار ۲۹۳		

1 عکس "اقبال اور عبدالحق"۔ اصل محفوظ نیشنل میوزیم کراچی۔ متن میں کچھ اختلافات ہیں۔

2 بدست شفیع۔

3 عکس "اقبال اور عبدالحق"۔ اصل محفوظ نیشنل میوزیم کراچی۔ [illegible] ایک سلام [illegible] کم ہے۔

4 عکس جنگ اقبال نمبر ۱۹۷۷ء۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	نامکمل انگریزی اردو ترجمہ
—	ستمبر / اکتوبر	۳۶	ل	خواجہ غلام السیدین [1]	عطاء اول ۳۲۴		
۲	اکتوبر	〃	ل	ممنون حسن خان	عطاء اول ۳۳۳		
۵	〃	〃	ل	ڈاکٹر مظفر الدین قریشی [2]	انوار ۱۲۰		ع
۶	〃	〃	ل	مولوی عبدالحق	عطاء دوم ۸۶		
۷	〃	〃	ل	قائداعظم محمد علی جناح [۱۰]	جناح ۲۸	عطاء دوم ۲۵ / گفتار ۲۹۳	ل۔ت
۹	〃	〃	—	محمد نعمان [3]	خطوط ۲۹۰		
۱۶	〃	〃	ل	ڈاکٹر مظفر الدین قریشی	انوار ۱۲۱		ع
۲۵	〃	〃	ل	〃 〃 〃 [4]	انوار ۱۲۲		ع
۲۸	〃	〃	ل	لیڈی مسعود	عطاء اول ۳۹۳		
۳۰	〃	〃	ل	قائداعظم محمد علی جناح [۱۱]	جناح ۳۱	عطاء دوم ۲۸ / گفتار ۲۹۹	ل۔ت
۱	نومبر	〃	ل	〃 〃 〃 [۱۲]	جناح ۳۳	عطاء دوم ۲۹ / گفتار ۲۹۹	ل۔ت
۸	〃	〃	ل	〃 〃 〃 [5]	[illegible] ۱۰۵	گفتار ۲۹۹	ل
۱۰	〃	〃	ل	〃 〃 〃 [۱۳]	جناح ۳۵	عطاء دوم ۳۱ / گفتار ۲۹۹	ل۔ت
۱۸	〃	〃	ل	ڈاکٹر مظفر الدین قریشی	انوار ۱۲۳		ع
۲۷	〃	〃	ل	〃 〃 〃	انوار ۱۲۴		ع

1 مجموعہ ہذا میں تاریخ ندارد۔

2 عکس "اقبال اور عبدالحق"۔ اصل نیشنل میوزیم کراچی۔ مزید عکس جنگ ۲۱ اپریل ۱۹۷۷۔ متن میں فرق ہے۔

3 مجموعہ میں تاریخ ندارد۔ تاریخ مذکورہ حوالہ گفتار اقبال ص ۲۱۰۔

4 عکس اقبال ایڈیشن جنگ اپریل ۱۹۷۷ء۔

5 مجموعہ میں تاریخ ۸ نومبر ۱۹۳۷ء لکھی ہے جو غلط ہے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
۲	دسمبر	۱۹۳۷	ل	غلام میراں شاہ	خطوط اول ۲۲۸		
۸	〃	〃	—	ڈاکٹر مظفر الدین قریشی	انوار ۱۲۵		ع
۱۳	〃	〃	ل	〃 〃 〃 ۱	انوار ۱۲۶		ع
۱۸	〃	〃	ل	〃 〃 〃	انوار ۱۲۶		ع
۲۳	〃	〃	ل	مولوی عبدالحق ۲	خطوط دوم ۸۸		ع
۲۸	〃	〃	—	؟	خطوط سوم ۲۸۱		
۳۰	〃	〃	—	ڈاکٹر مظفر الدین قریشی	انوار ۱۲۷		ع
۲۲	جنوری	۱۹۳۸	ل	〃 〃 〃	انوار ۱۲۸		ع
۲۴	〃	〃	ل	〃 〃 〃	انوار ۱۳۰		ع
۳۱	〃	〃	ل	〃 〃 〃	انوار ۱۳۰		ع
۳	فروری	〃	ل	〃 〃 〃	انوار ۱۳۲		ع
۱۶	〃	〃	—	طالوت	انوار ۱۶۲		
۱۶	〃	〃	ل	ڈاکٹر مظفر الدین قریشی	انوار ۱۳۳		ع
۱۸	〃	〃	ل	〃 〃 〃	انوار ۱۳۳		ع
۱۸	〃	〃	—	طالوت	انوار ۱۶۷		
۱۸	〃	〃	ل	محمد یمین عباس کیفی	خطوط اول ۹۵		
—	مارچ	〃	—	ایڈیٹر احسان لاہور	انوار ۱۶۸		
۱۵	〃	〃	ل	مولوی عبدالحق ۳	انوار ۲۲۳		ع

۱ عکس مجلہ اقبال ایڈیشن اپریل ۱۹۶۶ء ۔ ۲ عکس "اقبال اور عبدالحق"

۳ عکس "اقبال اور عبدالحق"، اصل نیشنل میوزیم کراچی۔ متن میں فرق ہے۔

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
۲۹	مارچ	۱۹۳۸	ل	سید غلام میراں شاہ	خطوط اول ۳۳۰		
—	〃	〃	ل	〃 〃 〃 ۱	خطوط اول ۳۳۲		
۲۹	〃	〃	ل	ڈاکٹر مظفر الدین قریشی	انوار ۱۳۵		ع
۳۰	〃	〃	ل	〃 〃 〃 〃	انوار ۱۳۸		
۱	اپریل	〃	ل	〃 〃 〃 〃	انوار ۱۳۶		
۱۸	〃	〃	ل	حمزہ احمد کاظمی	خطوط اول ۳۰۵		
۱۹	〃	〃	ل	ممنون حسن خان	خطوط اول ۳۳۵		
—	—	〃	ل	مرتضیٰ احمد میکش	خطوط ۲۹۶		

بلا تاریخ خطوط

تاریخ	مہینہ	سال	مقام	مکتوب الیہ	کہاں شائع ہوا	مزید کس مجموعہ میں چھپا	ناقص انگریزی اردو ترجمہ
—	—	—	—	غلام قادر فصیح ۲	خطوط دوم ۲۶۳		
—	—	—	—	خواجہ حسن نظامی ۳	خطوط دوم ۲۵۵		
—	—	—	—	〃 〃 〃	خطوط دوم ۲۶۵		
—	—	—	—	محمد دین فوق ۴	انوار ۶۴		
—	—	—	—	〃 〃 〃	انوار ۶۸		
—	—	—	—	غلام رسول مہر	انوار ۹۵		
—	—	—	—	سید مبارک شاہ جیلانی	خطوط ۲۹۷		

۱ تحریر میں تاریخ ندارد ۔ ۲ مرحوم کا انتقال ۱۹۰۲ء ہوا ۔ ۳ درج مکاتیب اقبال کے مطابق یہ خط ۱۹۰۶ء میں لکھا گیا، ص ۹ ۔ ۴ درج مکاتیب اقبال میں اس خط کا سن ۱۹۱۸ء درج ہے۔

مکتوب الیہم

ان افراد کی تفصیل جن سے علامہ کی خط وکتابت رہی تکرار سے بچتے ہوئے ہم نے مشترک خطوط میں سے اس مجموعے کے خط کو شامل کیا ہے جو پہلے شائع ہوا ان میں آٹھ خطوط کے مکتوب الیہم گمنام ہیں :

آ - ا

مکتوب الیہ	مجموعہ، صفحہ	تعداد خطوط
آدم عسلی (دمشقی بھائی)	عطا اول ۴۶۲	۱
آغاخان مربا بخش	شاد ۸۰	۱
آفتاب احمد صاحبزادہ	عطا دوم ۲۱۲	۱
آل احمد سرور	عطا دوم ۱۲۹	۱
ابراہیم حنیف (پیرزادہ)	انوار ۲۳۳	۱
احسن مارہروی، مولانا	عطا اول ۳۱	۱
اختر شیرانی [1]	انوار ۲۸۷	x
احمد رضا بجنوری، مولوی	عطا دوم ۲۴۱	۱
احمد علی شاب، مولوی	عطا دوم ۲۵۶	۱
اراکین انجمن کشمیری مسلمان	خطوط ۱۰۹	۱
اسعد الرحمٰن قدوسی	شاد ۱۳۵	۱
اطہر عباس	انوار ۱۹	۱
اعجاز احمد شیخ	خطوط ۱۴۰	۳
اکبر الہ آبادی	عطا دوم ۳۴	۱۹
اکبر حمید کلکتہ	خطوط ۲۶۵	۱
〃 〃 〃	انوار ۳۱	۱
اکبر شاہ نجیب آبادی	عطا اول ۵۷	۱
〃 〃 〃 〃	انوار ۳۱۵	۸
اکبر منیر	عطا دوم ۱۵۳	۹
اکرام الحق سلیم	خطوط ۱۴۸	۱

[1] ملاحظہ ہو مع شیرانی: نوٹ: یہ خط اختر شیرانی کے نام نہیں تھا۔

مکتوب الیہ	مجموعہ، صفحہ	تعداد خطوط
الف دین صوری	عطا اول ۴۱۲	۱
الیاس محمد برنی	دیکھیے ضیاء الدین	
امرناتھ ساحر پنڈت	انوار ۲۹۳	۱
انشاء اللہ خان مدیر وطن [2]	خطوط ۸۶	۲
انور شاہ سید	عطا دوم ۲۵۷	۱
اے آر [illegible]	شاد ۳	۱
ایڈیٹر انقلاب لاہور	خطوط ۱۸۸	۵
〃 پیشوا	خطوط ۱۹۶	۱
〃 پیغام صلح	خطوط ۱۲۳	۱
〃 زمانہ کانپور	انوار ۲۹	۱
〃 زمیندار	خطوط ۱۵۵	۲
〃 اسٹیٹسمین	[illegible] ۱۵۶	۱
〃 [illegible]	شاد ۱۱۶	۱
〃 نور جہاں	خطوط ۱۸۹	۱
〃 نیرنگ خیال	خطوط ۱۲۹	۱

—ب - ت - ث—

مکتوب الیہ	مجموعہ، صفحہ	تعداد خطوط
بشیر احمد خواجہ	انوار ۲۰۳	۱
بشیر احمد میاں	خطوط ۲۶۳	۱
بہادر یار جنگ نواب	انوار ۲۲۳	۱
بیگم صاحبہ (؟)	خطوط ۱۹۳	۱
پریم چند منشی	انوار ۳	۱
تصدق حسین تاج [3]	عطا دوم ۱۱	x
تجمل حسین تاجی	خطوط ۲۳۵	۳
تلوک چند محروم	خطوط ۱۸۴	۱
تمکین کاظمی [4]	انوار ۱۵۵	۳
ثاقب کانپوری	انوار ۵	۱

—ج - چ - ح - خ—

مکتوب الیہ	مجموعہ، صفحہ	تعداد خطوط
جاوید اقبال ڈاکٹر جسٹس	خطوط ۳۲۲	۱
جج چیف کورٹ	شاد ۳۹	۱
〃 〃 〃	شاد ۴۱	۱
جنرل کونسل انجمن حمایت اسلام	خطوط ۲۸۰	۱
جناح محمد علی	دیکھیے محمد علی جناح	x
جواہر لال نہرو پنڈت	خطوط ۲۵۵	۱
حبیب سیکرٹری پنجاب	شاد ۱۳	۱
حبیب احمد شیخ	[illegible] ۱۸۶	۱
حبیب الرحمٰن شیروانی	عطا اول ۵	۳

[2] اقبال نامہ میں ایک خط محمد دین فوق کے نام منسوب ہے جو خط ہے ملاحظہ ہو اقبال نامہ دوم ص ۲۰۵

[3] یہ خط دراصل میر حسن الدین کے نام تھا۔ ملاحظہ ہو انوار اقبال ص ۲۰۱ مزید دیکھیے حسن الدین میر

[4] اسی مجموعے میں ایک خط جو دراصل بانشان مولوی رسیلی کے نام تھا۔ تمکین کاظمی کے کھاتے میں ڈال دیا گیا۔

حبیب النساء ڈاکٹر بیگم	خطوط	۲۰۸	۱
حسن الدین میسر	انوار	۲۰۱	۱
حسن نظامی، خواجہ	عطا دوم	۳۵۲	۱۳
" "	انوار	۳	۱
" "	انوار	۱۸۳	۱
" "	خطوط	۱۱۱	۳
حفیظ ہوشیارپوری	خطوط	۲۶۹	۱
خالد نصیب	عطا دوم	۳۶۳	۱
خلیفہ شجاع الدین ؎	خطوط	۱۸۳	۱
خلیفہ فضل حسین ؎	خطوط	۲۶۳	۱
— د۔ ڈ۔ ر —			
دین محمد شیخ جسٹس	خطوط	۱۵۹	۲
" "	LETTERS	۱۹۷	۱
ڈائرکٹر سیوم لکھنؤ	خطوط	۲۱۸	۱
راس مسعود، سر	خطوط	۲۶۳	۱
" "	LETTERS	۹۵	۱
" "	عطا اول	۳۵۱	۲

راس مسعود، سر بیگم	عطا اول	۳۶۰	۳
راغب احسن	عطا دوم	۲۵۱	۱
" "	LETTERS	۲۱۹	۲
راغب مرادآبادی	انوار	۲۲۳	۱
رام پرشاد	خطوط	۱۶۹	۱
رجسٹرار کیمبرج یونیورسٹی ؎	انوار	۳۸	۲
رجسٹرار مسلم یونیورسٹی	LETTERS	۲۲۵	۲
رحمت اللہ شاہ، سید	خطوط	۱۳۷	۳
رشید احمد صدیقی	انوار	۲۰۳	۱
ریاض الحسن ڈاکٹر	خطوط	۲۲۸	۱
ریکٹر الازہر یونیورسٹی ؎	انوار	۸۳	۱
— س۔ ش —			
ساحر امرناتھ پنڈت	دیکھیے امرناتھ		
سجاد حسین خواجہ	خطوط	۲۲۸	۱
سجاد حیدر یلدرم	خطوط	۱۵۰	۲
سجاد مرزا	انوار	۱۳	۱
سراج الدین سید فقیر	خطوط	۱۹۸	۱
سراج الدین منشی	عطا اول	۱۶	۳

؎ یہی خط انوار میں تصدق حسین تاج کے نام منسوب کیا گیا ہے۔

؎ مزید دیکھیے خلیفہ فضل حسین

؎ یہ خط دراصل خلیفہ شجاع الدین کو لکھا گیا تھا۔ دیکھیے اقبال اور انجمن حمایت اسلام ص ۱۳۰

؎ مدیر مکاتیب اقبال کے مطابق ان کا نام عظمت الٰہی زبیری تھا۔

؎ اس خط کا مکمل متن تاریخ وقت ۸ نومبر ۱۹۸۱ء میں چھپا ہے

سراج الدین منشی	انوار	۱۹۰	۳
سراج الدین پال	عطا اول	۳۴	۳
سراج نظامی	خطوط	۱۸۰	۱
سردار محمد پروفیسر	عطا دوم	۲۵۸	۱
سرور شاہ گیلانی	انوار	۲۳۴	۱
سعید محمد خان میجر	عطا اول	۳۳۶	۱
سعید نفیسی	انوار	۳۸۹	۳
سکندر علی وجد	خطوط	۲۴۳	۱
سراج الدین محمد الیاس	عطا اول	۳۰۹	۸
سلامت اللہ شاہ صاحب	نیازی	۳۰۸	۱
سلیمان پھلواری شاہ	انوار	۱۰۷	۳
سلیمان ندوی سید	عطا اول	۶۵	۵۰
سمتھ مسٹر	خطوط	۱۴۲	۱
سیکرٹری انجمن حمایت اسلام	خطوط	۱۹۹	۲
شاد عظیم آبادی	خطوط	۱۷۱	۲
شاطر مدراسی	خطوط	۶۹	۳
شاکر صدیقی	انوار	۱۰۹	۱۱
شبلی نعمانی	عطا اول	۴۳	۱
شبیر بخاری سید غلام	خطوط	۲۳۰	۱

شجاع الدین	دیکھیے خلیفہ شجاع الدین		
شجاع الدین محمد پروفیسر	عطا اول	۲۱۵	۲
شریف پیر محمد میاں	عطا دوم	۳۳۳	۳
شجاعت اللہ خان	انوار	۱۹۸	۱
شمس الدین قریشی میجر	خطوط	۲۹۶	۱
شوکت تھانوی	انوار	۲۳۹	۱
شوکت حسین سید	خطوط	۱۳۱	۳
شوکت علی (مولانا)	عطا اول	۲۵۵	۱
شوقی صدیقی	دیکھیے عبدالعلی شوق صدیقی		
شوالال شوری	عطا دوم	۲۳۰	۱
شیخ محمد عبداللہ	عطا اول	۲۹۲	۱
— ص۔ ض۔ ط۔ ظ —			
صادق الخیری	خطوط	۲۵۳	۱
صغرا بیگم ہمایوں	عطا اول	۳۲۱	۳
ضامن کنتوری	انوار	۱۹۹	۱
ضرار کاظمی	عطا	۳۶۳	۲
ضیاء الدین برنی	انوار	۱۳۰	۴
" "	انوار	۱۷	۱
طالع محمد ناظر ؎	عطا دوم	۳۳۰	۱

؎ Letters & writings of Iqbal میں مکتوب الیہ کا نام سردار ایم۔ ایل۔ احمد بتایا گیا ہے۔ ۱۷ اگست ۱۹۳۷ء کے خط کے متن میں بھی تسامح ممکن ہے

ملاحظہ ہو عطا دوم ص ۳۲۹

طاہر فاروقی	دیکھیے محمد طاہر فاروقی		
طالوت	انوار	۱۳۶	۲
طاہر الدین منشی	خطوط	۲۰۲	۲
ظفر احمد صدیقی (مولوی)	عطاءاول	۲۰۱	۱
ظفر الحسن ڈاکٹر سید	عطاءاول	۹۷	۱
ظہور الدین مہجور [1]	عطاءاول	۵۸	x

ع غ

عباس علی خاں لمعہ ڈاکٹر	عطاءاول	۲۶۵	۲
عبدالباسط ڈاکٹر	خطوط	۲۳۳	۵
عبدالرحمٰن چغتائی	عطاءدوم	۳۲۸	۲
عبدالرحمٰن غازی	عطاءاول	۳۳۶	۱
عبدالرب نشتر سردار	عطاءاول	۵۶	۱
عبدالرحیم خواجہ	انوار	۲۲۵	۱
عبدالرشید	عطاءدوم	۲۳۹	۱
عبدالرشید میاں	انوار	۱۸۹	۲
عبدالغنی	دیکھیے محمد عبدالغنی		x
عبدالقوی	دیکھیے محمد عبدالقوی فانی		x
عبداللہ چغتائی	عطاءدوم	۳۳۰	۱۹
عبداللہ ہارون سیٹھ	شاد	۹	۱
عبدالحق مولوی	عطاءدوم	۹۱	۱۴
" "	انوار	۲۲۴	۱
عبدالعلی شوق سندیلوی	انوار	۲	۳
عبدالغنی سید	نیازی	۷	۱
عبدالمجید دریاآبادی	عطاءاول	۲۲۳	۱۱
عبدالمجید بابر	عطاءاول	۱۱	۱
عبدالمجید سالک	انوار	۲۸۶	۱
عبدالواحد معینی سید	انوار	۱۹۰	۲
عبدالوحید خاں	خطوط	۲۵۴	۲
عبدالوحید خواجہ	انوار	۲۱۰	۱
عشرت حسین سید	انوار	۱۹۶	۱
عشرت رحمانی [2]	عطاءاول	۳۲۵	x
عطاءاللہ شیخ	انوار	۱۸۷	۲
عطا محمد شیخ	خطوط	۱۶۲	۱
عطیہ بیگم فیضی	عطیہ	۱۴	۱۰
" " "	شاد	۱۰	۱
عظمت الٰہی زبیری	دیکھیے جرنل مسلم یونیورسٹی		

[1] ملاحظہ ہو خطوط بنام فوق، انوار اقبال ص ۷۰، جہاں یہ خط غلط طور پر فوق سے منسوب ہے۔

[2] یہ خط دراصل وحید احمد مسعود بدایونی کے نام تھے۔ ملاحظہ ہو اوراق گم گشتہ ص ۷۸۔

حکیم اللہ	خطوط	۲۰۱	۱
علم الدین سالک پروفیسر	انوار	۴۱	۱
علی بخش	عطاءدوم	۲۹۶	۱
عمرالدین	دیکھیے محمد عمرالدین		
عنایت اللہ شیخ	خطوط	۲۵۹	۱
غلام الحسنین	انوار	۲	۱
غلام السیدین خواجہ	عطاءدوم	۳۳	۸
غلام بھیک نیرنگ سید	عطاءاول	۲۶	۳
" " "	انوار	۲۴۲	۱
غلام رسول مہر [1]	انوار	۸۸	۲۳
غلام شبیر بخاری	دیکھیے شبیر بخاری		
غلام قادر شیخ	عطاءدوم	۳۲۳	۱
غلام قادر گرامی	گرامی	۹۱	۹۰
غلام محی الدین ڈاکٹر صوفی	عطاءاول	۲۹۹	۵
غلام مصطفےٰ تبسم صوفی	عطاءاول	۲۹	۱
" " "	انوار	۱۹۹	۱
غلام میراں شاہ سید	عطاءاول	۳۶۲	۹

——— ف ک ق ل ———

فارقوہرسن مس	عطاءاول	۳۴۵	۳
" " "	عطاءدوم	۲۸۳	۶
" " "	خطوط	۲۰۳	۲
فرید احمد	انوار	۲۲۵	۱
فصیح اللہ کاظمی	خطوط	۱۲۸	۳
فضل حسین سر	۱۹۲۵ء	۷۰	۴
فضل الرحمٰن انصاری	عطاءاول	۳۹۸	۱
فضل شاہ گیلانی پروفیسر	خطوط	۲۹۸	۱
فضل کریم	خطوط	۲۹۱	۱
قیصر سراج الدین سید	دیکھیے سراج الدین قیصر		
کرم الٰہی صوفی مولوی	انوار	۱۹	۱
کشن پرشاد	شاد	۱	۳۹
"	صحیفہ	۱۰۱	۵۰
گرامی	دیکھیے غلام قادر گرامی		x
لارڈ لوتھین	خطوط	۲۲۳	۱

——— م ———

مانٹ مورلینسی	عطاءاول	۵۰	۱
مبارک شاہ جیلانی	خطوط	۲۹۷	۱

[1] ایک خط نمبر ۹۳ مشترکہ خط ہے جس پر مہر صاحب کے علاوہ مولانا غلام مرشد، مولانا احمد علی، مولانا ظفر علی خان، سید حبیب، مولوی نور الحق، سید عبدالقادر کے نام ہیں۔ خط مورخہ ۹ دسمبر ۱۹۳۲ء، انوار اقبال ص ۱۰۰، غلام رسول مہر کے نام نہیں بلکہ مشترکہ کے نام معلوم ہوتا ہے۔

مبارک علی شیخ تاجر کتب	انوار	۱۸۱	۳
محمد افضل علی بدایونی سید	عطا اول	۲۳۸	۳
محمد احسن چودھری	عطا دوم	۲۲۰	۱
محمد احمد خاں ۱؎	عطا دوم	۲۲۳	۱
محمد احمد خاں سنبھلپوری	انوار	۱۱	۲
محمد اسلم جیراجپوری	عطا اول	۵۲	۱
محمد اسمٰعیل حاجی نواب	عطا دوم	۳۶۱	۱
محمد اسمٰعیل میرٹھی مولوی	انوار	۲۶۲	۲
محمد اکرم	عطا دوم	۳۲۱	۵
محمد امین زبیری	عطا اول	۲۵۴	۱
محمد تقی سید	خطوط	۹۶	۱
محمد جمیل	عطا دوم	۸۸	۴
محمد حسین ڈاکٹر	خطوط	۱۳۶	۱
محمد حسین عرشی حکیم	عطا اول	۲۶	۳
محمد دین تاثیر ڈاکٹر	انوار	۲۰۵	۱
محمد دین فوق ۲؎	انوار	۵۱	۲۳
" " "	عطا دوم	۲۹۵	۱
محمد سرور زمردار	خطوط	۱۹۳	۱
محمد شفیع الدین ڈاکٹر	عطا دوم	۲۳۳	۱

محمد رمضان عطائی	عطا دوم	۲۳۸	۱
محمد سعید الدین جعفری	خطوط	۱۳۲	۲
" " "	انوار	۲۸۵	۱
محمد سعید مرزا	خطوط	۱۸۱	۱
محمد شاہنواز میاں	خطوط	۱۸۱	۱
محمد شفیع پروفیسر	عطا اول	۳۰۸	۳
محمد صالح مولوی	عطا دوم	۳۹۲	۱۶
محمد طاہر فاروقی پروفیسر	خطوط	۲۲۳	۱
محمد عبد السلام سلیم	انوار	۱۵	۱
محمد عبد الغنی پروفیسر	خطوط	۱۹۲	۱
محمد عبد القوی فانی	خطوط	۲۱۲	۱
محمد عرفان مولانا	انوار	۲۰۷	۱
محمد علی جناح قائد اعظم	جناح	۵	۱۳
" " "	انوار	۱۰۵	۱
محمد عمر الدین	عطا اول	۷۷	۱
" "	[illegible]	۲۳۳	۱
محمد حسین عباسی چڑیا کوٹی	عطا اول	۲۳	۳
محمد سلطان	خطوط	۲۹۰	۱
محمود شیرانی پروفیسر ۳؎	انوار	۲۸۸	۱

۱؎ خطوط سے اندازہ ہوتا ہے کہ یہ دونوں شخصیتیں ایک ہی تھیں ... [illegible] ... کے نام کا تھا۔
ملاحظہ ہو خطوط اقبال جو فوق سے منسوب کیا گیا ... [illegible] ... ہے۔

۳؎ یہ خط غلطی سے اختر شیرانی کے نام منسوب کر دیا گیا تھا۔

مرتضیٰ احمد میکش	انوار	۲۹۲	۱
" "	خطوط	۲۹۹	۱
مسعود عالم ندوی	عطا اول	۳۰۰	۲
" "	خطوط	۲۵۰	۱
مسز آرنلڈ	انوار	۱۱۵	۱
مسز شیخ حسن	انوار	۱۲۱	۱
مصطفیٰ المراغی	خطوط	۲۸۳	۱
مصطفیٰ حسن	انوار	۳۰۴	۱
مظفر الدین قریشی ڈاکٹر	انوار	۱۱۹	۲۰
ملا واحدی	خطوط	۱۴۱	۱
ممتاز حسن خاں	عطا اول	۳۲۵	۱۰
منظور حسین کیپٹن	انوار	۲۸۹	۱
میونسپل کمیٹی لاہور	[illegible]	۳۶۸	۱
مہر علی شاہ گولڑوی	عطا اول	۲۲۳	۱
میاں محمد شاہنواز	دیکھیے محمد شاہنواز میاں		

—— ن ۔ و ۔ ہ ۔ ی ——

نجم غنی رامپوری مولوی	انوار	۲۸۴	۱
نذیر احمد قاضی	عطا دوم	۲۳۸	۱

نذیر نیازی سید ۱؎	نیازی	۷	۱۷۷
نصر اللہ خاں	انوار	۲۱۳	۱
نصیر الدین ہاشمی	عطا اول	۹۰	۳
نظیر حسن ہاشمی سید غازی پوری	انوار	۹۳	۱
نعیم الحق سید	عطا اول	۳۳۶	۵
نکلسن ڈاکٹر	عطا اول	۲۵۷	۱
نور حسین	انوار	۲۱۵	۱
نور محمد شیخ	خطوط	۱۳۴	۱
نیاز الدین خاں	نیاز	۱	۷۹
نیاز احمد	عطا اول	۲۵۵	۲
نیاز علی چودھری	عطا اول	۲۳۹	۱
وحشت کلکتوی	خطوط	۱۱۰	۱
وحید احمد ۲؎	انوار	۱۷۵	۲
وحید احمد مسعود بدایونی	عطا اول	۳۲۵	۳
وحید الدین فقیر سید	خطوط	۳۳۱	۱
وصل بلگرامی	انوار	۱۷۳	۲
وصی الدین مولوی	انوار	۷	۱
ولیم روتھن سٹین ۳؎	انوار	۱۰۳	۲

۱؎ مجموعہ میں روشناسی کے علاوہ ہیں۔ ایک مکتوب افضل شاہ کے نام، جو دراصل سید نذیر نیازی کے والد کے نام ہے، ان کا نام حسب علی تھا۔ ملاحظہ ہو عبد الغنی ستیہ۔

۲؎ دونوں ایک ہی شخصیت کے نام ہیں۔

۳؎ اردو ترجمہ ملاحظہ ہو اوراق گم گشتہ صفحہ ۱۲۵۔

یادیں حسن علی گڑھ	انوار	۱	۱
ہاشمی فرید آبادی سید	خطوط	۲۲۸	۱
یامین ہاشمی سید	انوار	۱۹۱	۲
" " "	خطوط	۱۳۸	۱
یعقوب (مولوی)	LETTERS	۱۸۵	۱
یعقوب بیگ مرزا	انوار	۲۱۱	۱
گمنام لہ	(؟)	عطاء اول ۳۹	۳
"	(؟)	خطوط ۲۴۱	۱
"	(؟)	عطاء دوم ۲۰۱	۱
"	؟	عطاء دوم ۲۲۸	۱
"	؟	عطاء دوم ۲۵۰	۱
			۹

کل ۱۱۰۳ خطوط

لہ ہماری تحقیق کے مطابق یہ تینوں خط مولوی مرحوم یعقوب کے نام لکھے گئے

نوٹ

انوار اقبال ص ۲۰۰ کی آغاز کی تحریر کو
خط کے طور پر شمار نہیں کیا گیا۔